

מסגרות מדיה
כתב עת ישראלי לתקשורת

מערכת כתב העת

תמר אשורי, אוניברסיטת בן-גוריון ומכללת ספיר
שושנה בלום-קולקה, האוניברסיטה העברית
הלל נוסק, המכללה למנהל – המסלול האקדמי
עקיבא כהן, אוניברסיטת תל-אביב
תמר כתריאל, אוניברסיטת חיפה
נועה לפלר-אלפנט, נציגת הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו
מוטי נייגר, המכללה האקדמית נתניה
רבקה ריב"ק, אוניברסיטת חיפה
עמית שכטר, אוניברסיטת מדינת פנסילבניה
תמיר שפר, האוניברסיטה העברית

מסגרות מדיה

כתב עת ישראלי לתקשורת

4

עורך

עקיבא כהן

תש"ע

האגודה הישראלית לתקשורת
הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו

**Media Frames:
Israeli Journal of Communication**

Akiba A. Cohen, Editor

עריכת לשון: מירי הורביץ בת-משה
עיצוב השער: ליאור ניגר
ההפצה: האגודה הישראלית לתקשורת
בית ספר סמי עופר לתקשורת
המרכז הבינתחומי הרצליה
רחוב כנפי נשרים
הרצליה 46150
www.israel.com.asso@gmail.com

©

כל הזכויות שמורות
לאגודה הישראלית לתקשורת
בית ספר סמי עופר לתקשורת
המרכז הבינתחומי הרצליה
רחוב כנפי נשרים
הרצליה 46150

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם,
לאחסן במאגר מידע, לשרר או לקלוט
בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני
או אחר כל חלק שהוא מן החומר שבספר זה.
שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה
אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מן המו"ל.

מסת"ב 978-965-493-337-7 ISBN

הודפס בישראל
דפוס "פרינטיב", רחוב בית הדפוס 20, ירושלים

תוכן העניינים

ז

דבר העורך

מאמרים מקוריים

- אבי מרציאנו
תפקיד הפורומים הווירטואליים בהתמודדותם של
נערים הומואים עם תהליך היציאה מהארון
1
גלעד פדבה
מדינה עירומה: ארוס, ציביליזציה וגיליון העירום
של השבועון "פנאי פלוס"
29
אזי לב-און ורבקה נריה בן-שחר
"פורום משלהן": עמדות ביחס לאינטרנט בקרב הגולשות
בפורומים סגורים המיועדים לנשים חרדיות
67
אורן מאירס ויונתן כהן
דיוקן עצמי של עיתונאים בישראל: מאפיינים, ערכים ועמדות
107

סקירות ספרים

- פוליטיקה תקשורתית בת זמננו: אזרחות מקוונת בעידן של
מדיה On-Line, חלק א
אורית גלילי-צוקר
135
גדעון דורון
יריב צפתי
143

Sourcing the news: Key issues in journalism —
An innovative study of the Israeli press
Zvi Reich

147

דייוויד וויבר

151

יורם פרי

Coming home: Media and returning Diaspora in Israel
and Germany
Nelly Elias

157

ברברה פפטיץ'

161

לריסה רמניק

164

תקצירים לועזיים

דבר העורך

שלום לקוראי "מסגרות מדיה",

גיליון 4 הרי הוא לפניכם. כל אחד ואחד מארבעת המאמרים בגיליון זה עוסק בדרכו שלו במגזר מסוים של החברה הישראלית. שני המאמרים הראשונים בגיליון עוסקים בהיבטים שונים של המחקר בתחום הבניית הזהות המגדרית, המיניות והיחסים בין המינים אצל הומוסקסואלים, המאמר השלישי עוסק בנשים חרדיות הגולשות בפורומים ייחודיים להן, והמאמר הרביעי עוסק בעיתונאי ישראל.

דומה שעיתי הפרסום של שני המאמרים הראשונים (של אבי מרציאנו ושל גלעד פדבה) לא היה יכול להיות מתאים יותר מזה הנוכחי, וזאת – לאחר סדרת התקיפות הקשות נגד הומוסקסואלים ששיאן היה ברצח במועדון "ברנוער" בתל אביב בראשית אוגוסט ש"ז. מאמרים אלה נכתבו כמובן לפני ביצוע הפשע הנורא, אבל הבעיות הנדונות במאמרים – יציאה מן הארון, זהות מינית, מעמד האישה, אלימות כלפי נשים ועוד – תהיינה עמנו, ללא ספק, עוד זמן רב.

אבי מרציאנו כותב על מקומו של האינטרנט במציאות חייהם המורכבת של נערים הומואים. בין שלל היישומים המוצעים באינטרנט, בולטים הפורומים באופיים החברתי ובהרגשת הסולידריות המאפיינת את הדינמיקה הפנימית בהם. המחקר של מרציאנו עוסק בתפקידו של אחד הפורומים בהתמודדותם של נערים הומואים עם תהליך היציאה מהארון. ניתוח תוכן איכותני של הודעות הפורום מאפשר לסמנו כזירה חברתית המציעה לחבריה מסגרת שייכות מכילה שבה, לראשונה בחייהם, הם משוחררים משיפוט ערכי על סמך נטייתם המינית.

גלעד פדבה מציג ניתוח של גיליון העירום המיוחד של שבועון הבידור "פנאי פלוס" שהופיע באפריל 2008 ונחשב לתופעה נדירה, יחסית לנוף התקשורת בישראל. המחקר מבקר את מכלול החומר המערכתי שהתפרסם במסגרת פרויקט העירום תוך כדי עיון מחודש בספרו של הרברט מרקוזה "ארוס וציוויליזציה", התומך בשחרור הארוס והתשוקה המינית מכבלי הבורגנות הקפיטליסטית. המאמר מבקר את חדירת הארוטיקה והאסתטיקה הפורנוגרפית למגזינים בישראל ועומד על הפטישיזציה של הגוף הנשי, על השימוש במוסד האימהות כטיעון אתי ולאומי להצגת האישה בעירום, על המאפיינים האתניים והעדתיים של המצולמים, על

אילוסי הייצוג הארוטי של הגוף הגברי, על אופני השיעווק המורכבים של הסדר המיני ההטרסקסואלי ועל הסטראוטיפיזציה הפטריארכלית של הגוף הנשי המוכתבת בידי חרושת התרבות המקומית.

במאמר השלישי, מאמרם של אזי לב-און ורבקה נריה בן-שחר, מתארים החוקרים מחקר קטן היקף אך ייחודי העוסק אף הוא בפורומים באינטרנט, הפעם בפורומים המיועדים רק לנשים חרדיות, ובהם יכולות הנשים לשוחח עם נשים אחרות במעטה אנונימיות על נושאים המעסיקים אותן. מבין הטכנולוגיות החדשות, השנויות במחלוקת בכללן במגזר החרדי, האינטרנט הוא הבעייתי ביותר, משום שהוא מציב בפני החרדים אתגרים ייחודיים. בשל אופיו של המדיום החדש קיים חשש כבד מחשיפת הציבור החרדי לדברי כפירה בדת ולתכנים בוטים, אלימים ואף מיניים. המאמר מציג את תפיסתן האמביוולנטית של נשים חרדיות הגולשות באינטרנט באשר להשפעותיו של המדיום: מצד אחד הוא בעיניהן אמצעי חשוב ומשמעותי, המעניק להן הרגשת העצמה, ומצד אחר הוא מהווה בעיניהן סכנה לחברה החרדית. אפשר לראות כי מדובר בנשים עצמאיות החיות בחברה שבה דפוסי האכיפה והפיקוח חמורים. הן רוצות להרגיש חלק מן הקהילה החרדית, ועם זאת לשמור על אתר (פורום) משלהן.

במאמר האחרון, מאמרם של אורן מאירס ויונתן כהן, מדווחים החוקרים על סקר שנערך בקרב 333 עיתונאים בישראל. המחקר ממפה את המאפיינים הדמוגרפיים של העיתונאים, מאפיין את תפיסותיהם ביחס למעמדם הציבורי ומצביע על עמדותיהם בנוגע לסוגיות מקצועיות מרכזיות. ממצאי המחקר מראים שהעיתונאים מרוצים מעבודתם, ורובם הגדול מעוניין להמשיך לעבוד במקצוע. העיתונאים תופסים את מקצועם כמכובד יחסית למקצועות אחרים. העבודה בעיתונות המודפסת, ברדיו או בטלוויזיה נחשבת בעיניהם למכובדת ביותר, לאחריה העבודה בתקשורת המקוונת, ולבסוף העבודה בעיתונות מגזרית ומקומית. העיתונאים מרגישים חופשיים למדי לפרסם את המידע שהם אוספים, אם כי כתבי החברה מרגישים מוגבלים כאשר לפרסום כל מה שהם רוצים לדווח עליו, בהשוואה לכתבי הכלכלה.

בהזדמנות זו אני מבקש להציג התלבטות קשה שחלקתי עם שופטים אחדים של שני המאמרים האחרונים. יש תופעות מעניינות, אפילו מרתקות, הראויות להוות נושאים למחקר. הבעיה היא שלעתים אין מסגרת דגימה המאפשרת עריכת מדגם וקבלת ממצאים המייצגים את האוכלוסיות הנוגעות בדבר הנחקר. אין בנמצא כמובן רשימה של נשים חרדיות הגולשות באינטרנט, משום שהתופעה היא ככל הנראה נדירה ויוצאת דופן בקרב אוכלוסיית הנשים החרדיות. משום כך נתקלו לב-און ונריה בן-שחר בשאלה כיצד לאתר נשים למחקר. הפתרון שנקטו בכחירת המדגם אינו מושלם, אבל לעניות דעתי הוא מניח את הדעת.

מה שמדאיג יותר מכך הוא היעדר מסגרת דגימה של עיתונאי ישראל. בבעיה זו נתקלו מאירס וכהן ברצותם לראיין מדגם של העיתונאים. סוגיה זו קשורה כנראה גם לשאלה הידועה "מי הוא עיתונאי?", אבל מעבר לכך, באמת אין רשימות מסודרות ומלאות של האנשים העוסקים בעיתונאות בישראל. כדי להשיג מדגם מושלם לנושא כזה צריך להשקיע מאמצים ומשאבים גדולים ביותר, אולי בהיקף פרויקט בפני עצמו. ובכן, מה עושים? לעתים יש צורך להתפשר ולערוך מחקר, גם אם אינו מושלם.

בכל מקרה, לא שינינו בשום אופן את מדיניות כתב העת, שהיא כידוע הקפדה על רמה אקדמית נאותה, הבאה לידי ביטוי בשליחת כל מאמר ומאמר המתקבל למערכת כתב העת לשלושה שופטים ובקבלת חוות דעת מעמיקות ומנומקות מהם. אני מבקש להודות כאן לכל אלה שתרמו מזמנם ומפינתם לתהליך זה בשני הגיליונות האחרונים ובמאמרים הנמצאים עדיין בתהליך השיפוט: אלי אברהם, קרן אייל, תמר אלאור, עוזי אלידע, מנחם בלונדהיים, אמיר בן-פורת, אוה ברגר, מירי גלעזר, נורית גרץ, דניאל דור, אלי דרזנר, אלדעה ויצמן, מירי טלמוז, איילת כהן, עליזה לביא, עינת לחובר, אורן ליביו, יחיאל לימור, דפנה למיש, רפאל ניר, גלעד פדבה, ענת פירסט, אורלי צרפתי, יצחק קדמון, זוהר קמפף, מישל רוזנטל, רבקה ריב"ק וצבי רייך.

אני שמח לבשר כי המחלקה לתקשורת ועיתונאות באוניברסיטה העברית המליצה לאחרונה לכלול את "מסגרות מדיה" ב"מדד ירושלים", רשימת כתבי העת בתחומי הידע השונים. פירושו של דבר שמאמרים המתפרסמים בכתב העת שלנו ייחשבו לצורכי מינויים וקידום, וממילא ייחשבו כפרסומים בכמה אקדמית יוקרתית. אני קורא אפוא לכם, חברי הקהילה האקדמית בתחום התקשורת, לשלוח אלינו את עבודותיכם. ולבסוף, גיליון 5 של "מסגרות מדיה" יהיה גיליון רגיל, ואילו גיליון 6 יהיה גיליון נושאי, ובקרוב נפיץ "קול קורא" למאמרים לגיליון זה.

פרופ' עקיבא כהן

מאמר מקורי

תפקיד הפורומים הווירטואליים בהתמודדותם של נערים הומואים עם תהליך היציאה מהארון

אבי מרציאנו*

תקציר¹

לנוכח מציאות חייהם המורכבת של נערים הומואים רבים ולאור מקומם המרכזי של אמצעי התקשורת המסורתיים במציאות זו, זוכה המדיום האינטרנטי לתשומת לב רבה בשל חדשנותו ובשל הפוטנציאל המשחרר שבו. בין שלל היישומים המוצעים בו בולטים הפורומים באופיים החברתי ובהרגשת הסולידריות המאפיינת את הדינמיקה הפנימית בהם. מחקר זה מבקש לבחון את תפקידו של הפורום "גאווה צעירה", השייך לפורטל האינטרנט "תפוז אנשים", בהתמודדותם של נערים הומואים עם תהליך היציאה מהארון. ניתוח תוכן איכותני של הודעות הפורום מאפשר לסמנו כזירה חברתית המציעה לחבריה מסגרת שייכות מכילה שבה, לראשונה בחייהם, הם משוחררים משיפוט ערכי בגלל נטייתם המינית. בארבע דרכים עיקריות – הפרכת סטראוטיפים, עידוד ההשלמה עם הנטייה המינית, סיוע בחשיפתה ויצירת קשרים חברתיים – מסייע הפורום לחבריו להתמודד עם אחד השלבים המשמעותיים ביותר בחייו של הפרט ההומו: תהליך היציאה מהארון.

* אבי מרציאנו (MarcianoAvi@gmail.com) הוא סטודנט לתואר שני בחוג לתקשורת באוניברסיטת חיפה.

מבוא

שנות השישים והשבעים של המאה הקודמת היו הרות משמעות בעבור המאבק ההומו-לסבי. כשני עשורים לאחר פרסום ממצאיו המרעישים של קינזי (Kinsey, 1998 [1948]) ביחס לשיעורם הגבוה של הומואים באוכלוסייה החלה המהפכה המינית לתת את אותותיה. שלושה מאורעות חשובים התרחשו בהקשר ההומו-לסבי: מהומות סטונוול (Stonewall)² בשנת 1969, הוצאת ההומוסקסואליות מספר האבחנות הפסיכיאטריות בשנת 1973 ופרסום ספרו המפורסם של מישל פוקו (1976) (1996) "תולדות המיניות: הרצון לדעת" כשלוש שנים לאחר מכן. במקביל לאירועים אלו, ובמידה רבה בעזרתם, הסתמנה מגמה במחקר האקדמי על הומו-לסביות: זניחת הדגש הפתולוגי והתמקדות בהיבטים חברתיים ותרבותיים. כחלק ממגמה זו התפתח מחקר עשיר ומשגשג שבחן היבטים מגוונים של הומו-לסביות ומדיה.

לצד תהליכים אלו הציגה קהילת הלהט"ב (לסביות, הומואים, טרנסג'נדרים וביסקסואלים) הישראלית התפתחות מרשימה בשדות החברתי, התרבותי והמשפטי החל באמצע שנות השבעים, עם הקמתה של "האגודה לשמירת זכויות הפרט" (אגודת הלהט"ב). הקמתם של ארגונים קהילתיים מגוונים, פריסתם הארצית של סניפי האגודה והשינוי באופיו של מצעד הגאווה – שהפך מאירוע מצומצם בשנת 1993 למפגן רב משתתפים מספר שנים לאחר מכן, בין היתר בזכות זכייתה של דנה אינטרנשיונל בתחרות האירוויזיון בשנת 1998 – היו רק חלק מהישגיה החברתיים של הקהילה (Kama 2005; Moriel, 2000). את אלה ליווה גשוג תרבותי שהתבטא ביציאתם לאור של מספר עיתונים להט"ביים, בהופעתם של סרטי קולנוע קוויריים החל בשנות התשעים ובשיפור ניכר ביחסם של המדיה לנושא ההומואי (קמה, 2003; Padva, 2005). גם בשדה החוקי-משפטי נרשמו הישגים רבים שחברו יחדיו ל"מהפכה משפטית הומוסקסואלית", כפי שכינה זאת הראל (Harel, 2000).

החל בשנות התשעים זכה האינטרנט לתשומת לב רבה במחקרי תקשורת בשל חדשנותו ובשל מאפייניו הייחודיים. עם זאת, בהינתן המחקרים הרבים הבוחנים את השילוב שבין האינטרנט ובין הומו-לסביות ככלל, בולטים בהיעדרם מחקרים המוקדשים לבחינת מקומו של האינטרנט בחייהם של נערים הומואים ובייחוד לבחינת תפקידו בתהליך היציאה מהארון, שזכה למעמד "טקס מעבר" (Bridgewater, 1997) בשל מרכזיותו בחייו של הפרט ההומו. למעשה, מחקרים המשלבים בין אינטרנט ובין הומואים נוטים ברובם להתרכז ביחסי המין המזדמנים, במחלת האיידס וברכיבים נוספים (Grovet et al., 2007) שמילאו בעבר

תפקיד מרכזי ברדוקציה של הפרט ההומוסקסואלי (שהפך מאז ל"הומו") למיניות שלו, מגמה שנתקלה בביקורת חריפה מצד הקהילה ההומו-לסבית. מאמר זה מבקש לבחון את הפורומים באינטרנט כערוץ תקשורת העשוי למלא תפקיד משמעותי בהתמודדות עם תהליך היציאה מהארון. בבסיס המאמר עומדים שאלת השפעתם של הפורומים הווירטואליים על התמודדותם של נערים הומואים עם תהליך היציאה מהארון, טיבה של השפעה זו ודרכי השגתה. המאמר מתמקד בפורום "גאווה צעירה" של פורטל האינטרנט "תפוז אנשים", אשר הודעותיו ינותחו לפי המסורת האיכותנית. באמצעות ניתוח זה אצביע על הקשיים ועל האתגרים העומדים בפני חברי הפורום בשל נטייתם החד-מינית, על הנושאים המעסיקים אותם כנערים הומואים ועל הדרכים שבאמצעותן תורם הפורום להתמודדות עם תהליך היציאה מהארון. מחקר זה מבקש להוות נדבך נוסף במה שכונה אצל מוניק ויטיג (2003) "מדע הדיכוי", מונח המתייחס לתכנים פמיניסטיים והומו-לסביים שמטרתם להאיר את המציאות החברתית ההומופובית באור חדש וביקורתי על סמך חוויית הדיכוי של כותביהם ומנקודת מבטם. נערים הומואים רבים חווים מציאות חיים מורכבת בגלל דיכוי מגדרי ארוך שנים. האינטרנט, בהיותו מדיום חדש במונחים היסטוריים, נושא פוטנציאל משמעותי לשינוי. לכן בחינת יחסי הגומלין בין מציאות חיים זו ובין האפשרויות שמציע המדיום החדש ועמידה על הפרות שהם עשויים להניב הן בעלות חשיבות ראשונה במעלה. חשיבות זו אמורה להיבחן בהקשר רחב יותר שבו מהווה האינטרנט מדיום מעצים המקל את מציאות חייהן של קבוצות מיעוט נוספות הנמצאות בשוליים החברתיים (Mehra et al., 2004). זה המקום לציין שמחקר זה מתייחס להומואים בלבד בניסיון להימנע מחוסר דיוק מתודולוגי העשוי לנבוע ממאפייניהן השונים של שאר הקבוצות השייכות לקהילת הלהט"ב.

היציאה מהארון בצל ההתבגרות: משמעויות והשלכות

המונח "יציאה מהארון" כולל שלושה שלבים עיקריים שבהם מכיר הפרט בנטייתו המינית, מאמץ זהות תואמת וחושף אותה בפני אחרים. היציאה מהארון, כפי שתוארה כפי נחקרים, היא תהליך התפתחותי לינארי של גילוי עצמי שבו מוחלפת בהדרגה הזהות ההטרסקסואלית, הכפויה והמזויפת, בזהות הומואית, מהותית ואמתית. התהליך כולל חמש אבני דרך עיקריות: התוודעות לקיומה של משיכה חד-מינית, התנסות חד-מינית ראשונה, תיוג עצמי, חשיפה בפני אחרים ומפגש ראשון עם הקהילה ההומו-לסבית (Rust, 2003).

במהלך שנות השבעים והשמונים של המאה הקודמת הוצעו מודלים אחדים לתיאור תהליך גיבוש של הזהות ההומו-לסבית (Cass, 1979; Coleman, 1982; McDonald, 1982). כל אחד ואחד מן המודלים הללו מורכב ממספר שונה של שלבים המציבים בפני הפרט דילמות וקשיים שאתם הוא נאלץ להתמודד. השלב האחרון במודלים הוא בבחינת סוף בריא ורצוי. על אף שכל מודל ומודל מדגיש היבטים שונים בתהליך גיבוש הזהות, כולם מצביעים על שלב ראשון שבו תופס את עצמו הפרט כהטרסקסואל ועל השלבים הבאים שבהם הוא מתוודע לשונותו, מנסה להסבירה, חותר לעבר התערות ומגע עם אנשים דומים, ולבסוף משלים עם זהותו החדשה. לעומת המודעות הראשונית למשיכה חד-מינית המופיעה בגיל 10 (Herdt & Boxer, 1993), הגילים הממוצעים של הנערים המכירים בנטייתם המינית וחושפים אותה הם 15 ו-17 בהתאמה. גילים אלו, כפי שמצביעים המחקרים, נמצאים במגמת ירידה עקיבה (Groves et al., 2006).

היציאה מהארון הופכת למורכבת יותר כאשר היא נעשית כבר בגיל ההתבגרות, המהווה, על פי אריקסון (1968 [1987]), תקופה מעצבת וקשה אשר מזמנת למתבגרים אתגרים רבים. בעבור נערים הומואים מדובר בתקופה קשה אף יותר מזו של נערים הטרסקסואליים, כי היא מערימה עליהם קשיים ואתגרים נוספים לאלו הניצבים בפניהם ממילא (גיל, 1997). הקושי הבסיסי ביותר כרוך בתהליך החברות ההטרסקסואלי שבצלו גדלים הנערים. בניגוד לחברי קבוצות מיעוט אחרות, הומואים סובלים מהיעדר סוכני חברות דומים, שכן הוריהם, מוריהם וחבריהם אינם הומואים או שאינם מציגים עצמם ככאלה (Kama, 2002). משום כך זהות בררת המחדל שהם מאמצים היא הטרסקסואלית. תהליך היציאה מהארון מחייבם להחליף את זהות בררת המחדל המובנת מאליה בזהות חדשה, זרה ומתויגת ולהסתגל לתהליך חברות מחדש. תהליך זה מתואר בספרות המחקרית כאבדן המציב את הפרט במצב של פגיעות פסיכולוגית המצריכה תמיכה וסיוע (Rust, 2003).

בנוסף לקושי מהותי ומתמשך זה נתקלים נערים הומואים בקשיים מידיים המקשים את התנהלותם היומיומית ואת רכישת הזהות החיובית. דווקא בתי הספר, המהווים סוכני חברות מרכזיים, אינם ממלאים את תפקידם כראוי. כישלונם ביחס לנושא ההומוסקסואלי בא לידי ביטוי בטיפוח תרבות הומופובית ודכאנית (Smith, 2007), בהתעלמות ובוזול מצד המורים (Meixner, 2006; Mudrey & Medina), ובאי-אספקת מידע רלוונטי ומדויק הנוגע להומוסקסואליות (Adams, 2006; Uribe & Harbeck, 1992). המשמעות הישירה של מחסור במידע היא חוסר יכולות להפריך תפיסות מוטעות והומופוביות. חשוב מכך: מחסור במידע רלוונטי ומדויק לצורכי הנערים ההומואים בשלב הראשון במודל של קאס (Cass, 1979) עלול להכשיל את המעבר לשלב הבא ולעכב או למנוע גיבוש של זהות הומואית

חיובית. מצבם של תלמידים הומואים במערכת החינוך הישראלית אינו שונה בהרבה, כפי שחושף דוח המחקר של ארגון הנוער הגאה (Pizmony-Levy et al., 2008).

בנוסף לקשיים אלו נתקלים נערים הומואים בשני גורמים מעכבים נוספים. הגורם הראשון והמשמעותי הוא התעללויות תכופות הכוללות אלימות מילולית, איומים המלווים באלימות פיזית ומרדפים שמהם סובלים הומואים גלויים (openly gay) בשיעורים של 80%, 44% ו-31% בהתאמה (Pilkington & D'Augelli, 1995). הגורם השני הוא תגובת ההורים, הנוטה לא פעם להיות קשה ובלתי מתפשרת (Thompson, 2001; Mallon, 1998). נתונים אלו מסבירים את הבידוד החברתי שממנו סובלים נערים הומואים רבים (Martin & Hetrick, 1988). במציאות זו ההתמודדות עם הנטייה המינית מסתיימת לא פעם בכישלון (McDonald, 1982; Beaty, 1999) אשר בא לידי ביטוי בין היתר באחוזי התאבדות הגבוהים פי שלושה מאלו שנמדדו בקרב נוער הטרוסקסואלי (Gibson, 1994). חשיבות המצב שתואר מקבלת משנה תוקף לאור השפעתה החיובית של היציאה מהארון על מצבו הנפשי (Lasala, 2000) והגופני (Larson & Chastain, 1990) של הפרט. זו מתבטאת בהקלה של הלחץ הנפשי, בהפחתת סימפטומים גופניים הנובעים מרגשי דיכאון וחרדה ואף בהפחתת הסיכון להידבק בנגיף HIV. בהתייחס לקשיים אלו ולמציאות חיהן של קבוצות שוליים ככלל, מחקרים רבים עמדו על התרומה הממשית של האינטרנט ועל חשיבותו כמדיום מעצים בעבורן (Barak & Sadovsky, 2008; Bowker & Tuffin, 2007; Mehra et al., 2004; Radin, 2006).

אינטרנט ופורומים וירטואליים

קהילה וירטואלית היא התארגנות סולידרית של אנשים בעלי מאפיין ייחודי משותף המתקיימת על סמך יישומי תקשורת אינטראקטיביים (גרניט ונתן, 2000). אחד מיישומים אלו הוא הפורום הווירטואלי, המוגדר כסגנון מסוים של שיטת תקשורת (Long & Baecker, 1997) המאפשר רב-שיח לא רציף והמאופיין באי-תלות בזמן ובמקום (גרניט ונתן, 2000).

גרניט ונתן (שם) מציינים חמישה סוגי קהילות, וביניהם קהילה לעזרה עצמית וקהילה חברתית. מטרתה של הקהילה הראשונה היא שיפור מצבם של חבריה, ויתרונותיה המרכזיים הם המכנה המשותף המאגד אותם ויחסי הגומלין הנוצרים הודות לו. כשקהילה זו מתקיימת באינטרנט, יש לה שלושה יתרונות מרכזיים: נגישות בזמן, נגישות במקום ואנונימיות. מטרתה של הקהילה השנייה היא יצירת

קשרים חברתיים, ובתצורתה הווירטואלית יתרונה הוא בכוננותה לקבל לשורותיה אנשים שנמצאו עד כה כנחיתות חברתית ולסייע להם ביצירת קשרים חברתיים מעמדת שוויון.

בכל הקשור לבני נוער מציע האינטרנט שני יתרונות מרכזיים. יתרונו הראשון טמון בהיותו זירה חסרת תקדים להשגת מידע. יתרון זה בולט אף יותר לנוכח הקשיים במציאת מידע העומדים בפני בני נוער (Dresang, 1999) ולנוכח צורכי המידע הייחודיים של נוער להט"בי (Fikar & Keith, 2004). החיפוש המקוון מונע את הקשיים הכרוכים בשיטות חיפוש מסורתיות, כגון קשיי נגישות ומבוכה, וההטרונגניות המאפיינת את הקהילות הווירטואליות, המאגדות חברים בגילים שונים ובעלי ניסיון שונה, עשויה לסייע בהכוננת הפרטים הזקוקים להדרכה. היתרון השני מתייחס לתפקידו של האינטרנט כזירה מרכזית למחפשי סיוע נפשי אשר נמצאו תואמים את ההגדרה "נוער בסיכון" (Gould et al., 2002) ולתרומתו החשובה בשל כך.

פורום "גאווה צעירה" הנו מדיום הומו-לסבי. תקשורת הומו-לסבית, כפי שמגדירה קמה (Kama, 2007), מיוצרת בידי אנשי הקהילה ההומו-לסבית ובעבורם, וביכולתה לפצות על החוסר הקיים במדיה המרכזיים (mainstream). לתקשורת זו מספר מטרות: יצירת תודעה משותפת, עידוד העצמה וגיבוש קהילתיים המספקים הרגשת שייכות, מתן תוקף עצמי וסיוע בהתמודדות עם ניכור חברתי. בנוסף לכך תקשורת זו משמשת כסוכן חברות המסייע בפיתוח זהות הומואית חיובית, בהיותה מרחב סמלי שבו הנערים משוחררים לראשונה משיפוט. תרומתה זו של התקשורת ההומו-לסבית אכן נמצאה במחקרים שבדקו את תפקידו של האינטרנט בחייהן של קבוצות מיעוט בכלל, וביניהן מיעוטים מיניים (Mehra et al., 2004), ובחייהם של נערים הומואים כפרט (Nir, 1998). המחקר הראשון, שעמד על תפקידה של תקשורת מתווכת מחשב (CMC) בחייהם של להט"ב בוגרים, הדגיש את חשיבותה כמערכת תמיכה חברתית ואת תרומתה לפיתוח זהות חיובית ולעיצוב תודעה פוליטית קהילתית. המחקר השני בחן את דפוסי השימוש של נערים הומואים בחדרי צ'ט ובפורומים אשר שימשו בעבורם כסוכני חברות וכערוצי היכרות ותמיכה. עם זאת, מחקרים אלו נמנעו מהתייחסות כלשהי לתהליך היציאה מהארון, המהווה כאמור נקודת ציון חשובה הראויה לבחינה מעמיקה.

שיטת המחקר

מחקר זה מבקש לעמוד על תפקיד הפורומים הווירטואליים בהתמודדותם של נערים הומואים עם תהליך היציאה מהארון, וכאמור הוא מבוסס על ניתוח

תוכן איכותני של הפורום "גאווה צעירה"³, השייך לפורטל האינטרנט "תפוז אנשים". הפורום, שהחל את פעילותו בספטמבר 2002, הוא אחד משני הפורומים המרכזיים ביותר בישראל הפונים לבני נוער שהם הומואים, לסביות, ביסקסואלים וטרנסג'נדרים (השני הוא "גאווה-צעירים" של פורטל האינטרנט "נענע 10").

בשל הסירוב של הנהלת הפורום למסור מידע על אודותיו (מטעמי דיסקרטיות), המידע הֶזְמִין הוא זה הניתן לצפייה בדף "אודות הפורום והנהלתו", ושם הוא מתואר כ"בית לנוער להט"בי" הפתוח לדיון בכל נושא, בשימת דגש תמטי בגאווה. גם המידע בדבר מספר המשתתפים הפעילים אינו זמין, כיוון שהרשמה לפורום אינה תנאי לכתיבת ההודעות. עם זאת, במועד עריכת המחקר כלל הפורום 66 חברים בגילי 14-20 שבחרו לפתוח כרטיס בפורטל, לשייכו לפורום האמור ולהציגו בפומבי. מנהלת הפורום, בת 23, זוכה להערכה בזכות הוותק והניסיון יותר מאשר בזכות תוארה הרשמי. מעורבותה בפורום, כפי שעולה מהודעותיה, אינה בולטת ביחס לזו של שאר חבריו.

עם תחילת המחקר, שנמשך כחמישה חודשים בשנת 2008, כלל ארכיון הפורום כ-9000 הודעות (כ-600 עמודים, 15 הודעות בעמוד). מתוכן נדגמו 250 הודעות באמצעות דגימה מכוונת לא הסתברותית: מתוך 600 העמודים נדגמו 100 (ברוחים שווים של שישה עמודים), ומכל עמוד נדגמו שתיים-שלוש הודעות המתייחסות לתהליך היציאה מהארון או להיבטים אחרים הקשורים בו, כגון רגשי הבדידות הכרוכים בהסתרת הזהות המינית. ראוי לציין שהבחירה ב-250 הודעות מכלל ההודעות מטילה באופן טבעי מגבלות מסוימות על פרשנותן. עם זאת, בשל העובדה שנושאי ההודעות חוזרים ונשנים, אפשר היה לסווגן לשמונה קטגוריות נושאים⁴. הישנותם של נושאי הדיון – ובהתאם לכך, גם היכולת למפותם בקטגוריות – מאפשרות לעמוד על הֶלֶךְ הרוח השורר בפורום ולברור מתוכו את ההודעות הרלוונטיות ביותר למחקר הנוכחי.

שאלת המחקר, הבוחנת את תפקידם של הפורומים הווירטואליים בהתמודדותם של נערים הומואים עם תהליך היציאה מהארון, נענתה באמצעות ניתוח שיח (discourse analysis) של הודעות הפורום כטקסט חברתי-תרבותי, בהנחה שבהקשרים חברתיים שונים הודעות אלו אוצרות משמעויות סמויות (van Dijk, 1990). אלו קיבלו פרשנות איכותנית על סמך התוכנות שהועלו בחלקו העיוני של המאמר תוך כדי עמידה על הדינמיקה הפנימית של הפורום שבמרכזה היחסים הבין-אישיים בין חבריו. המבט בדינמיקה זו דרך ההודעות היה בהנחה שתוכן של ההודעות אמנם עשוי לשקף את המציאות, אך לא פחות מכך גם להוות גורם משמעותי בהבנייתה. מבט זה, ראוי לציין, מאמץ את הנחתו של פוקן (1971) (2005), שהשיח מהווה ביטוי של יחסי כוח חברתיים ואף ממלא חלק פעיל

בהבנייתם, ואת הנחתה של באטלר (1993 [2007]), הרואה בשפה מדיום כוחני המעצב את תפיסתנו ביחס לראוי ולראוי פחות. ניתוח השיח שננקט במחקר זה הוא מתודולוגיה מחקרית המכילה גישות שונות לבחינת רכיבי טקסט ולהעלאת טיעונים מלומדים לגביהם (Tracy, 1995). ההודעות במחקר נותחו בגישת AIDA (Action-Implicative Discourse Analysis) של טרייסי⁵ (Tracy, ibid). ניתוח השיח בגישה זו מתמקד בבחינה של פרקטיקות תקשורתיות, בזיהוי האסטרטגיות השיחניות, בבעיות ובסתירות העולות מהן ובחשיפת משמעותן. בחינה זו של הטקסט נעשית בהתייחסות ליחסי הגומלין בין משמעותו המפורשת של הטקסט ובין ההקשר הרחב שבו הוא מופיע, בניסיון להצביע על האופן שערכיו, אמונותיו ועולמו של הדובר באים לידי ביטוי בטקסט. במהלך המחקר נמנעתי מכל התערבות בדינמיקה הפנימית של הפורום, בניסיון לבחון את התנהלותו היומיומית, הנעדרת מניפולציות חיצוניות ומלאכותיות. ההודעות המוצגות בפרק הממצאים הובאו כלשונו, למעט שינויים תחביריים שנדרשו לשם הבנתן.

ממצאים ודיון

ההשתתפות בפורום, כפי שעולה מניתוח ההודעות, מסייעת למשתתפיו להתמודד עם תהליך היציאה מהארון בארבע דרכים עיקריות: הפרכת סטראוטיפים, השלמה עם הנטייה המינית, עידוד חשיפתה ויצירת קשרים חברתיים. חלק גדול מן ההודעות מבטא חוויה של הקלה בעבור הנערים מעצם הכתיבה בפורום. הודעות אלו כוללות גם הצהרות בדבר רצונו של הכותב לצאת מהארון:

(1) זה מעודד אותי: עצם העובדה שכתבתי כאן גרמה לי להרגיש הקלה עצומה, לדעת שיש לי מישהו לשתף אותו בכל הלבטים והבעיות שלי 😊 אבל דווקא מאז שהתחלתי לכתוב פה (לפני מספר ימים בודדים) אני מרגיש צורך יותר גדול לצעוק את זה ולהגיד את זה לכולם.⁶

(2) אני חושב שאני קרוב ללהיות מאושר: הכתיבה פה בפורום כל-כך הועילה לי... אני מרגיש שאני עומד להיות ממש חופשי! אני שמח לומר שאני חושב שחבריי הקרובים יקבלו את זה ממש טוב... תודה ענקית לכולכם!

כאמור, בהודעות אלו מקשרים הכותבים בין הרגשת ההקלה ובין רצונם לצאת מהארון, ואכן לפי ראסט (Rust, 2003), היציאה מהארון תהיה קלה יותר בעבור נערים הומואים המרגישים שהם יכולים לתקשר חברתית עם הומואים אחרים.

כלומר עצם הכתיבה בפורום ויצירת קשר עם קבוצת שווים דומה מעודדות יציאה מהארון.

תרומת הפורום להפרכת סטראוטיפים

חלק ניכר מהודעות הפורום מביא לידי ביטוי תפיסות סטראוטיפיות המושפעות מעולם דימויים מעוות שדרכו רואים חברי הפורום את הקהילה הבוגרת. לטענתם של חוקרים (Beentjes et al., 2001), בני נוער מקדישים חלק ניכר מזמנם למדיה שהופכים, באופן בלתי נמנע, למקור מרכזי המזין את עולם הדימויים שלהם. חשיבות המדיה בעבור נערים הומואים גדלה אף יותר לנוכח המחסור בסוכני חברות דומים, מחסור שבעטיו הם נאלצים להסתמך ביתר שאת על אמצעי תקשורת ההמונים ועל דימויי ההומואים המוצגים בהם. אלו כמובן רחוקים מלהיות אידאליים ואופיינו במשך תקופה ארוכה בהכחדה סמלית ובדימויים שליליים וסטראוטיפיים (קמה, 2003) במדיה השונים: בקולנוע (Dyer, 2002), בטלוויזיה (Croteau & Hoynes, 2000) ובעיתונות הכתובה (Alwood, 1996).

(3) לא שלם עם עצמי: [...] שלא תבינו לא נכון, אין לי בעיה עם לסביות והומואים אבל דרך החיים שלהם נראית לי מפחידה. אני לא רוצה ללכת למסיבות דרק [דראג] קווין ולחיות בקהילה מבודדת, בשבילי זה נורא מפחיד [...].

(4) סטוץ או קשר רציני?: ועכשיו יש משהו שממש מטריד אותי. אני בן 17 ואני נורא מחפש קשר רציני עם מישהו. אני מרגיש שזה באמת חסר לי בחיים. [...] אני יודע שהחיים בבדידות הם קשים [...] אני מפחד שהסטיגמה נכונה ורוב ההומואים מחפשים סטוצים. אני לא רוצה להישאר בודד בשאר ימי חיי [...].

הממצא שבני נוער הומואים ולסביות סובלים מהיעדר מודלים ממשיים לחיקוי (Vincke & van Heering | בתוך שילה, 2007) מסביר את הסטראוטיפים העולים מהודעות אלו. בהיעדר מודלים ראויים מסתמכים הנערים על ייצוגים חלקיים המתארים הומואים כאנשים בודדים וחסרי אהבה המבזבזים את זמנם במסיבות. תפיסת הסטראוטיפים כנכונים עשויה לגרום לנערים לדחות את זהותם החד-מינית בניסיון "להינצל" מאורח חיים שכזה. אלא שמעבר לכך, לתיוג חברתי יש השלכות פסיכולוגיות הרות משמעות. לפי מיייר (Meyer, 2003), הומואים, כמו כל קבוצת מיעוט מתויגת, סובלים ממתח כרוני בגלל התיוג שתויגו. התגובה

החברתית לסטייה גורמת לפרט המתויג לפתח התנהגות הגנתית המלווה בסמפטומים נפשיים. בפועל עשוי הדבר להתבטא בשנאה עצמית, בביישנות יתר, באובססיביות הקשורה לסטיגמות ואף במרד. כחלק מהשלכותיה של הסטיגמה הנתפסת (perceived stigma), טוען גופמן (1983), הפרט מרגיש שהוא "שווה פחות" ומפתח חוסר אומן בתרבות הדומיננטית והרגשת ניכור כלפיה.

הרגשה זו של נערים הומואים עולה בקנה אחד עם הערכה עצמית נמוכה שממנה סובלים בני נוער להט"ביים (Garnets et al., 2003), והיא באה לידי ביטוי בהודעות הקשורות לתחום האהבה. הודעות אלו מתייחסות, רובן ככולן, למחסור באהבה, לתפיסתו כשורש כל רע וכמקור להרגשת הדיכאון הכללית המובעת בהן. קשה להעריך אם יחס זה לאהבה הוא הגורם להערכה עצמית נמוכה או אם הוא תוצאתה, אך אפשר לשער שהאופציה השנייה היא הנכונה, שכן נערים הומואים חשופים לגורמי סיכון ומצוקה רבים העשויים לחולל הערכה עצמית נמוכה, ובמרכזם הסטראוטיפים והיחס ההטרוסקסיסטי⁷ הרווח בחברה.

השיח בפורום משקף חלוקה מוסכמת בין שני "מחנות": הגולשים הצעירים, ה"טירונים", המבולבלים, שאינם בקיאים בנושאים הומו-לסביים, ומולם הגולשים הוותיקים, המודעים לעצמם, שזכו במעמדם לאחר ש"עברו על בשרם" את החוויות המאפיינות את השלבים המוקדמים של תהליך היציאה מהארון. יתרונה המרכזי של חלוקה זו הוא שחברי המחנה השני, המנוסה, "דואגים" להפריך את הסטראוטיפים בניסיון מודע להקל את הרגשתם של אלו המביעים סימני מצוקה. השילוב בין גולשים בשלבים מתקדמים בתהליך היציאה מהארון ובין גולשים הזקוקים לסיוע בתחום, טוען שילה (2007), הוא אחד מיתרונות הפורומים, כי הוא מקל את ההתמודדות עם הנטייה המינית. טענה זו עולה בקנה אחד עם ההדרכה שמספקים הגולשים הוותיקים, כפי שהיא משתקפת בהודעות רבות, כגון הודעות מספר 8, 10, 18 להלן.

בניגוד להשפעותיהם השליליות של הסטראוטיפים, דימויים הומו-לסביים חיוביים עשויים לסייע במניעת הכחשת הזהות באמצעות הפחתת ההומופוביה העצמית (Rust, 2003). ואכן, הודעות אחדות בפורום מפנות לקישורים המספקים מודלים חיוביים לחיקוי, כגון האמנים עברי לידר, רונה קינן ודנה אינטרנשיונל.⁸ כך לדוגמה, בתגובה להודעה שבה נטען שזוגיות הומוסקסואלית אינה קיימת, צירפו הגולשים קישורים לכתבות הסוקרות את סיפורם של ד"ר עמית קמה ופרופ' עוזי אבן. נחקרים הומואים ישראלים, ראוי לציין, הביעו כמיהה של ממש לדימויים "נורמטיביים" של הומואים באמצעי התקשורת (Kama, 2002).

תרומת הפרורים להשלמה עם הנטייה המינית

השיח בפורום משקף חוסר השלמה של חלק מן הנערים עם הנטייה המינית המודעת. בניגוד לבלבול בנטייה, העשוי לנבוע מהימצאות בשלבים מוקדמים ומחוסר בשלות, ראוי לבחון את חוסר ההשלמה עם הנטייה המודעת במונחים של הומופוביה מופנמת (internalized homophobia). זו, כך נטען (Garnets et al., 2003), היא אחד מתוצרי הלוואי של האידאולוגיה ההטרנסקסיטית הרווחת בחברה. לטענתם של חוקרים אלה, ההתודעות לנטייה המינית ולעצם חריגותה מלווה ברגשות שליליים עצמיים בשל העובדה שכבר בילדות מִפנים הפרט את האידאולוגיה החברתית ההטרנסקסיטית. למותר לציין שהומופוביה עצמית מהווה גורם מעכב בתהליך היציאה מהארון, ולכן השלמתו מחייבת התמודדות עמה. ואכן, הודעות רבות בפורום כוללות ביטויים של הומופוביה עצמית (להלן דוגמאות 5-6):

(5) **אני שונא את עצמי:** שונא את המחשבות האלה, את המשיכה הזאת, את זה שאני ככה [...] אתם לא חושבים שאולי זה נכון מה שהם אומרים ואם אני אעשה הכל אני אצליח להתגבר על זה? [...] אני פשוט כועס על עצמי [...] תמיד הייתי שונה, נמאס לי!!

(6) **לא שלם עם עצמי:** [...] אני לא מוכן להיות הומו או הומו בהכחשה. אני נלחם כל יום בנשיות וזה הורס אותי מבפנים. מה אני צריך לעשות בשביל להפוך לסטרייט [הטרנסקסואל]? אני לא רוצה לקבל את עצמי. כישוף אולי יכול לעזור לי, אולי טיפול הורמונלי [...] כי אני לא יכול להיות כך עם פיצול [...] אבל אני חייב, אסור לי לוותר, אם לא אני אבוד, זה כזה טמטום למה אלוהים ברא אותי בן ואני לא נמשך לבנות, מה זו מין בדיחה גדולה כזאת לברוק איך אנשים מתמודדים עם החיים? [...] יש מישהו בעולם שהצליח לשנות את הנטייה המינית שלו או שזה בגנים לנצח?

הודעות אלו הולמות את המצב שתואר בשלב הראשון במודל גיבוש הזהות של קאס (Cass, 1979). בשלב זה תוהה הפרט אם התנהגותו תואמת את ההגדרה של התנהגות הומוסקסואלית. תהייה זו מערערת על זהותו ההטרנסקסואלית, ולכן כדי לפתור את הסתירה הוא מחפש מידע רלוונטי לשאלה זו, ולחלופין מגיב בהכחשה. הכחשת הנטייה המינית נפוצה גם היא בהודעות הפורום, והיא מקבלת ביטוי בעיקר בהודעות שבהן מבקש הכותב לברר דבר מה באמצעות חברי הפורום, אך טוען שהוא סטרייט. בתגובה להודעה שבה טען הכותב שהוא

סטרייט, אך ביקש לדעת כיצד הגיבו אבותיהם של הגולשים כששמעו על נטיית הבנים, כתב גולש אחר:

(7) מסקרן אותך כסטרייט?: למה מעניין אותך לדעת איך אבותינו מתייחסים לעניין? אתה רוצה לשתף אותנו במשהו, אולי? ד"ש.

תגובה כזאת, למרות חוסר הרגישות העולה ממנה, עשויה להביא, לפי ראסט (Rust, 2003), לדמיון המצב שנתפס כבלתי מתקבל על הדעת. היא מעמתת את הפרט עם נטייתו המוכחשת ומסייעת לו לדמיין מציאות חלופית, שבה הוא מקבל את עצמו. ההבנה של הפרט שבכוחו לשאת מציאות זו ולהתמודד עמה עשויה לקדם אותו בשלבי היציאה מהארון באמצעות הפחתת תגובות של הכחשה. אל מול ההכחשה ניצבת כאמור האופציה הנתפסת כיום כאפשרות הבריאה, שבה מנסה הפרט להשיג מידע הקשור לקהילה. המדיום האינטרנטי בכלל וההודעות בפורומים בפרט מקלים על הפרט להשיג מידע רלוונטי לו ומסייעים בכך במעבר לשלב השני. במקרים רבים, מידע הרלוונטי ליציאה מהארון והעשוי לסייע לגולשים נכתב כתגובה להודעות המבטאות חוסר השלמה:

(8) יציאה מהארון כלפי עצמך: החברה מתנה אותנו לחשוב שדרך החיים הנורמטיבית היחידה היא ההטרסקסואליות. אין מי שגדל בעולם הזה ולא יוצא מנקודת הנחה שהוא סטרייט [...] זו בדיוק הסיבה שיציאה מהארון היא כזו ביג דיל – היא שוברת איזושהי הנחה. המצב שאתה נמצא בו הוא למרבה הצער הכלל בקרב כל מי שאינו סטרייט. הומו שלא עובר את השלב הזה של [...] הוא-הוא היוצא מן הכלל [...] לאט לאט אתה תתחיל להבין שאין בנטייתך המינית שום דבר לא בסדר [...] אך חשוב על עצמך כזחל שבסופו של דבר יצא פרפר.

נראה שתגובה זו כתב נער מבוגר יחסית לשאר חברי הפורום, והיא מעבירה מסרים אחדים לנער הנמען: בראש ובראשונה יש ניסיון ליידע את הנער במצבו, למקם אותו על ציר התפתחות לינארי ואף להבהיר שלמרות החריגות (כפי שהיא נתפסת בחברה) – זה בסדר. בנוסף לכך הכותב מנסה להראות מה צופן העתיד ("אתה תתחיל להבין") ולטעת תקווה לגביו ("זחל שיצא פרפר"). כלומר מדובר בתגובה המנסה לפצות על חוסר היציבות המאפיין, לפי סבין-וויליאמס (Savin-Williams, 2005), נערים הומואים רבים. בדומה להודעה זו, הרומזת על קיומה של התפתחות קווית, הודעות אחרות מפרטות את שלבי היציאה מהארון. פירוט שכזה עשוי להועיל כיוון שבכוחו לסייע באיתור השלב שבו נמצא הנער ולתאר את הבעיות הנפוצות במהלכו (Rust, 2003).

הסיבה הנפוצה ביותר לדחיית האפשרות ההומוסקסואלית ולקיומו של הרצון הבלתי מתפשר להיות "סטרייטים", כפי שעולה מההודעות, היא חוסר הרצון לוותר על המסגרת המשפחתית הנתפסת כאפשרית רק כחלק ממסגרת הטרוסקסואלית. לפי ראסט (Rust, ibid), במהלך תהליך האבל על אבדן הזהות ההטרוסקסואלית, שלב נורמלי ונדרש בתהליך ההשלמה העצמית, מאלץ את עצמו הפרט לוותר על ציפיות מסוימות, כגון הציפייה למשפחה, בעוד שלמעשה עליו להתאים את הציפייה לנסיבות החדשות ולא לוותר עליה. חלק מן ההודעות בפורום מספקות מידע המבהיר שמסגרת משפחתית אינה עומדת בסתירה לאורה חיים חד-מיני:

(9) סתם רוצה את דעתכם: [...] אבל אני בהחלט רוצה להיות סטרייט. תמיד חלמתי שיהיו לי אישה וילדים ואני אלך איתם לטייל בארץ ולפגוש את ההורים שלי ושלה. [...] אני יודע שאתם תאמרו לי שזה בסדר להיות גיי או דו [...] אבל אני רוצה להיות סטרייט [...] אבל אני עדיין רוצה משפחה רגילה [...].

בתגובה:

(10) "רוצה להיות סטרייט?": [...] אני חייב לציין שזה אחד השלבים שעברתי בעצמי [...] תהיתי אם לא תהיה לי אישה, בית, שני ילדים וגדר לבנה, כמו שתמיד חלמתי. מסתבר שיש חלומות שלא יתגשמו לעולם [...] מה יקרה אם בעוד כמה שנים תתאהב בגבר חלומותי? תחזור לאותו חלום ילדות שהיה לך כשהיית בן 16 ותגיד לו "שמע, זה נגמר בינינו כי אני מחפש אישה?" אני בטוח שלא. קח את הזמן ותחשוב על העניין [...].

תגובות אחרות סיפקו מידע קונקרטי יותר מזה:

(11) אם הסיבה היא ילדים אתה יכול להוריד אותה כי הורות הומו-לסבית [נמסר קישור לפורום "הורות הומו-לסבית" של "תפוז"] מתחילה להיות דבר שכיח, כולל משפטים בעניין וכולל ילדים מאומצים [...] אם אתה סגור על עצמך חבל יהיה להמשיך "לנסות" ולהיות סטרייט כי זה לא דבר אפשרי, זה סתם לוקח ממך כוחות [...].

(12) ועכשיו זה רשמי: הומואים ולסביות יוכלו לרשת את בני/בנות זוגם/ן [נמסר קישור לכתבה] — צעד חשוב במאבק הזכויות.

הודעות מעין אלו עשויות לתרום באופן ניכר ומשמעותי להתמודדות עם היציאה מהארון אצל נערים שהווייתור על מסגרת משפחתית מהווה גורם מעכב. לעומת תגובה 10, המנסה "לרכך" את הרגשתו של הנער באמצעות הבעת הזדהות ואצפעה (דאיקסיס) על טעותו, שתי התגובות האחרות מספקות קישורים לדפי אינטרנט שבהם אפשר למצוא מידע קונקרטי. הידיעה שקיים פורום המיועד להורים הומואים ולסביות עשויה ליישב את הסתירה המוטעית בין מסגרת משפחתית ובין אורח חיים הומואי. מידע כזה, כאמור, עשוי לעודד השלמה עצמית ולסייע בהתמודדות עם תהליך היציאה מהארון.

בנוסף למידע מסוג זה הודעות רבות מספקות מידע הקשור להיבטים היסטוריים, פסיכולוגיים ומשפטיים הנוגעים לקהילת הלהט"ב. כך לדוגמה ניתן מענה לשאלות מסוימות, כגון "מה זה ביסקסואל?", "האם הומואים יכולים להתחתן?", ו"כיצד מתגבשת הזהות המינית?". הודעות אחרות מסבירות על אודות היווסדו של מצעד הגאווה או מזמינות את חברי הפורום למפגש שבו יידונו הדמיון והשוני בין המאבק הגאה ובין המאבק הפמיניסטי. לפי שילה (2007), כחלק מגיבוש זהותם האישית זקוקים הנערים למידע על התרבות ההומו-לסבית, על ההיסטוריה של הקהילה, על פעילות הקהילה המקומית, על קיום מין בטוח ועוד. שיתוף מידע, בייחוד כאשר הוא נעשה במפגשים, טוען שילה (שם), עשוי להוות זרז לקידום תהליכי התפתחות אישיים ולסייע בהעלאת הביטחון העצמי. אלו מהווים תנאי הכרחי לחשיפת הנטייה המינית.

תרומת הפורום לחשיפת הנטייה המינית

ההודעות השונות שנותחו עד כה תורמות בדרכים מגוונות, לרוב לא ישירות, להשלמת תהליך היציאה מהארון. לצד הודעות אלו קיימות לא מעט הודעות העוסקות ישירות ביציאה מהארון ובהשלכותיה. מרביתן עוסקות בקשר שבין היציאה מהארון ובין תגובת המשפחה, הנתפסת בעיני הנערים כגורם משפיע ומשמעותי. מחקרים מצביעים על כך שהחשש מפני תגובת ההורים ומפני פגיעה בקשר עמם בעקבות חשיפת הנטייה הוא הנושא המרכזי שבני נוער המגיעים לקבוצות תמיכה (D'Augelli et al., 2002) מוטרדים בגינו. הפורום, כך נראה, מהווה במה נוחה להעלאת שאלות והתלבטויות פומביות בנושא:

(13) מה הרגשתם כשיצאתם מהארון?! האם יצאתם בפני הורים/חברים/ ידידים/משפחה?! איך הגיבה הסביבה?! האם איבדתם חברים?! השלמתם עם עצמכם ישר או שלקח לכם זמן?! כתבו כאן את כל מה שהיה!

(14) אני רוצה לצאת מהארון: איך אני יוצא מהארון ומספר לכל החברים שלי וההורים? ובצורה שהם יקבלו את זה?

תשובות לשאלות כאלו הנן בעלות חשיבות עליונה, שכן הן מאפשרות לשואלים לקבל תשובות מהימנות מאנשים דומים שעברו את אותה חוויה. הדבר חשוב אף יותר כאשר מדובר בנערים הומואים שבמהלך התבגרותם סובלים מקושי מרכזי בדמות היעדר סוכני חברות שביכולתם לספק מידע ולייעץ בנושאים אלו. בנוסף לכך הודעות כאלו נענות לעתים בהמלצות מעשיות ובמתן מידע רלוונטי להן, העשוי לסייע בתהליך היציאה מהארון:

(15) ממליץ בחום: אני רוצה להמליץ לכם על הספר "אמא יש לי משהו לספר לך", שאני מאמין שחלק מכם כבר זכו להכיר. [...] מסופר על הומואים ולסביות ועל איך הם חיים עם זה, על היציאה מהארון ועל איך שההורים הגיבו [...] בנוסף, יש הסברים ותשובות להמון שאלות שכולנו שואלים שתמיד רצינו לקבל [עליהן] תשובות. אני בטוח שתרגישו יותר טוב עם עצמכם אחרי שתקראו את הספר ושהוא ימלא אתכם בתקווה לגבי ההמשך [...].

הודעות אחרות כוללות הצהרות על הכוונה לצאת מהארון וגוררות לרוב תגובות מעוררות. אלו עשויות לתמוך בהצהרות ולדרבן את הכותב ליישם את הצעד שעליו הצהיר, תוך כדי תמיכה וייעוץ לגבי דרכים מומלצות ליציאה מהארון, וכן הן עשויות להצביע על קיומה של מציאות אפשרית אחרת בפני גולשים שבעבורם היציאה מהארון נתפסת כאופציה בלתי מתקבלת על הדעת:

(16) יציאה מהארון... אני?: חברים, נשמע הדבר הכי לא צפוי שאני רושם, אבל הראש שלי מתחיל להשתנות... ואני די מתחיל לחשוב על לצאת מהארון... [...] כן... אני מודע מאוד לצרות שיבואו בעתיד אבל הצרות האלו יבואו בכל מצב שאספר, ומתישהו הם ידעו. כמה שאני מנבא כבר את השנאה שלהם כלפי... את המבוכה... את הסירוב שאכיר בנים... אבל אני לא אותר... אם אצא מהארון ואקלע למצב הזה אני אלחם עד הסוף... אאבק... אמרוד... הכל עד שיתחילו לקבל אותי כמו שאני... זה אפשרי... [...].

(17) החלטה גורלית: טוב, זהו זה... החלטתי סופית! בימים הקרובים אני מספר לאחותי, ואח"כ לאמא שלי [...] ונו, אח"כ אספר לאבא ולאח הגדול... אהלו לי בהצלחה!!! גם חיבוק לא יזיק.

בתגובה:

(18) קודם כל, כל הכבוד על הצעד! אני מקווה שאתה באמת מוכן אליו וגם הוריק וחברייך. ישנן דרכים רבות לעשות זאת אך לפני כן הייתי רוצה שתקרא מאמר על יציאה מהארון ותחליט האם זה בכלל מתאים לך. אחר כך נעבור לדרכים לספר ולקבלה שלהם. אני מפנה אותך לאתר תהל"ה [נמסרו קישור והפניה למאמר ספציפי]. [...] ואם אחרי זה תרצה אני אשמח לעזור לך ולענות על השאלות. בכל אופן הרבה בהצלחה!

כפי שעולה מהודעה 16, מדובר בגולש ששינה את דעתו ביחס לכדאיות היציאה מהארון, למרות שהוא מבין את הבעיות העשויות לנבוע מצעד שכזה. היציאה מהארון לאחר השתתפות בפורום (אפילו השתתפות פסיבית) נעשית למרות ההיחשפות להשלכות הקשות העשויות להיות לה. במהלך ההשתתפות בפורום נחשפים הנערים לסיפורי יציאה מהארון הכוללים תגובות קשות הן מצד החברה הן מצד המשפחה, ולכן הבחירה לצאת מהארון למרות זאת מהווה בהכרח צעד שקול ומחושב המחייב השלמה עצמית. משמעותה של השלמה זו אינה רק קבלת הנטייה המינית אלא גם מוכנות לשאת בתוצאות חשיפתה, גם אם הן קשות. ההשתתפות בפורום, כפי שמראות ההודעות, מסייעת להתגבר על חלק מן המכשולים ומקדמת את חשיפת הנטייה באמצעות תמיכה וסיוע, עצות מעשיות והגשת אוזן קשבת לנערים המתלבטים.

תרומת הפורום ליצירת קשרים חברתיים

ההשתתפות בפורום ממלאת תפקיד מרכזי ביצירת תת-קהילה מגובשת (של חברי הפורום) ובחיבורה לקהילת הלהט"ב החיצונית. תרומה זו מתבטאת בשתי רמות: ברמה הראשונה, התודעתית, נראה שחברי הפורום מרגישים חלק מקהילה שחבריה חולקים נסיבות חיים דומות; ברמה השנייה, הפיזית, ההשתתפות בפורום היכרות מאפשרת יצירת קשרים עם חברי הקהילה וקבלת תמיכות פורמלית ובלתי פורמלית כאחת.

ההודעות בפורום מספקות לנערים שלושה סוגי מידע המסייע להם להפוך לחלק מקהילה חברתית חדשה: מידע על קבוצות חברתיות קהילתיות, מידע על מקומות בילוי קהילתיים ומידע על ארגוני תמיכה וסיוע מקצועיים. קהילה חברתית תומכת הכוללת אנשים בעלי זהות דומה עשויה לספק לחבריה הרגשת שותפות גורל ולתרום, לפי ראסט (Rust, 2003), להתמודדות עם תהליך היציאה מהארון, המלווה באבדן קשרים חברתיים.

בחינתה של הקהילה לפי המודל של קאס (Cass, 1979) מבהירה את תרומתה זו: בניגוד לשלב הראשון במודל, שבו מתמודד הפרט עם חוסר קבלה עצמית, בשלב השני הוא אמנם מתחיל לקבל את נטייתו החריגה ולבחון את השלכותיה, אך הוא עדיין מציג עצמו כהטרומסקואל. עם זאת, בשלב זה עשוי הפרט לאפשר לחברים קרובים שהוא בוטח בהם להעניק לו תמיכה, והוא מנסה לחשוף את זהותו טיפין טיפין, בניסיון לבחון את התגובות השונות לפני "החשיפה הגדולה". בשלב השלישי, שלב הסובלנות בזהות, הפרט מחויב יותר לזהותו החדשה, ולכן הוא מחפש קהילה להט"בית, והשלב הבא כולל חיזוק קשרים עם הקהילה שנמצאה בשלב הקודם.

אם כן, היכרות עם קהילה להט"בית ונגישות אליה מהוות תנאים כמעט הכרחיים להתקדמות בשלבים השונים של תהליך היציאה מהארון. ההשתתפות בפורום מאפשרת לחבריו להיחשף לעצם קיומה של הקהילה, להכיר את חבריה, להפוך בהדרגה לחלק ממנה וליהנות מן היתרונות הפוטנציאליים שלה בהתמודדות עם הקשיים שמזמן תהליך היציאה מהארון. ואכן, הודעות רבות הכוללות ביטוי מצוקה ובדידות נענות בהמלצה להשתתף בקבוצה חברתית קהילתית:

(19) קשה לי בארון זכוכית: טוב, אז ככה, אני הומו בארון וכמוכן שכולם ניחשו את זה בגלל הכינוי [...] אני מרגיש ממש לבד [...] אני מתוסכל מאוד בביה"ס, אני ממש מתבייש לצאת החוצה מהכיתה [...] ניסיתי להכיר הומואים אחרים בצ'אטים, אבל הם רק סקס בראש שלהם. בבקשה תעזרו לי!!!

בתגובה:

(20) לך למקום כמו הבית הפתוח: יש בירושלים ויש בתל-אביב, אם תבוא לירושלים אני אכיר לך חברים... מה דעתך? [...] בכל עיר יש את הקהילה שלה, אתה לא ההומו היחיד באזור מגוריך!!! תצא, תכיר, לך למקומות בילוי של גייז [gay men], אבל הכי מומלץ זה קבוצות של הומואים ולסביות, מדברים, נהנים ומתחברים... גם מכירים המון אנשים חדשים. מקווה שעזרת.

תשובה כזאת, העלולה להיתפס כהמלצה חובבנית ולא משמעותית, עשויה לתרום רבות לגיבוש הזהות המינית ולהקל על הפרט את תהליך היציאה מהארון. לפי יאלום (Yalom, 1995), נוער הומו-לסבי שהיה בקשר חברתי עם נוער הומו-לסבי אחר נהנה ממצב בריאותי דומה לזה המאפיין נוער הטרומסקואלי. ממצא זה

כולט בחשיבותו לאור הממצאים שהוצגו בתחילת המאמר, ולפיהם נוער להט"בי סובל מהערכה עצמית נמוכה וממצב נפשי רעוע. ממצאיו של Yalom (שם) הולמים גם את טענתה של קאס (Cass, 1979), ולפיה איכות הקשרים החברתיים והחוויות שהם מספקים מהוות גורמים בעלי משמעות מכרעת בתהליך ההשלמה עם הנטייה המינית.

קבוצות חברתיות של נוער הומו-לסבי, כפי שהומלצו בהודעה שהוצגה, מאפשרות לנערים לשתף אחרים ברגשותיהם ולקבל אישור על רגשות אלו מנערים אחרים שחוו חוויה דומה. בנוסף לכך מסייעות קבוצות אלו בפיתוח מיומנויות חברתיות ובהסתגלות לתהליך חברות מחדש, כזה התואם את הנסיבות החדשות (שילה, 2007). חשיבותן של קבוצות אלו גדלה, באופן מובן, בערים קטנות, שבהן היעדר קהילה להט"בית או חוסר הנראות שלה אף מגבירים את הקושי (Rochlin, 1994). כותבים אחרים כפורום מבטאים צורך מודע בהתערות בקהילה:

(21) אני מניח שכבר לא אעבור ב"ס בשלב הזה [...] אבל מה שאני כן יכול לעשות זה להכיר אנשים בפעילויות חוץ-ספריות. אני מוכרח להכיר אנשים חדשים, כי השעות היומיומיות עם כל ההומופובים הפרימיטיביים מהבי"ס שלי מוציאה אותי מדעתי!!! אני רוצה לדעת שיש עוד אנשים נורמליים בעולם! אתם יכולים להמליץ לי על מקום התנדבות [...] באזור המרכז?

לצד המידע על אודות מפגשים חברתיים ומקומות בילוי יש ביקוש רב למידע על ארגוני תמיכה וסיוע מקצועיים. קבלת סיוע מגורמים המחזיקים בגישה חיובית כלפי נטייה חד-מינית עשויה להיות בעלת ערך משמעותי ביצירת זהות הומואית חיובית (Klein, 1993). יועצים מקצועיים יכולים לשאול שאלות שסייעו לפרט לדמיין את עצמו כהומו. שאלות כגון "כיצד תגיב סביבתך ליציאתך מהארון, ומה תהיה תגובתך לתגובת הסביבה?" מאפשרות לפרט להעריך באופן מציאותי יותר אם היציאה מהארון תהיה "צעד משתלם". בנוסף לכך שאלות כאלו עשויות להפחית את הניכור החברתי המאפיין הומואים בארון, שכן הן מאפשרות לפרט לדמיין לעצמו יצירת קשרים חברתיים הנתפסים בעיניו כבלתי אפשריים (Rust, 2003).

הגלישה בפורום מאפשרת אפוא לקבל מידע על קבוצות חברתיות, על מקומות בילוי ועל ארגוני תמיכה וסיוע. הקשרים החברתיים הנוצרים במסגרת הפורום חוברים ליצירת מסגרת קהילתית שבכוחה להקל את תהליך ההתמודדות של הנערים עם היציאה מהארון, בשל קיומה הפיזי אך לא פחות מכך בשל קיומה

בתודעה כמסגרת שייכות מכילה. בשלב זה, שבו מתחלפת הבדידות החברתית שממנה סובל הפרט בקשרים חברתיים ובהרגשת קהילתיות, עשויים להתעורר רגשי גאווה וביטויים חיוביים אחרים.

גאווה ואף חתרנות

לצד העיסוק המרכזי בנטייה המינית ובמשמעותה רווחים בפורום דיונים כלליים שאינם קשורים לנטייה המינית. כלומר הפורום משמש גם כזירה חברתית המעודדת דיון בעניינים כלליים שבכוחם להסיט את תשומת לבם של חבריו מקשיי היום-יום הכרוכים בנטייה המינית. הודות לתפקידו זה של הפורום ובהתייחס למצבם הנפשי של נערים הומואים רבים כפי שתואר בתחילת המאמר, בולטת מאוד חשיבותו של הפורום לא רק כזירה המעודדת יציאה מהארון אלא גם כ"אי של שפיות", המאפשר לאותם נערים להתנתק לזמן מה ממצייאות החיים המורכבת המלווה אותם במהלך התבגרותם. סוג אחר של הודעות, פחות נפוץ אך בולט במיוחד, הוא הודעות המבטאות שיח גאווה ואף חתירה תחת כפייה של נורמות הטרוסקסואליות:

(22) אוחצ'ים: דרך חיים או מחלה חשוכת מרפא? [...] אני תמיד הייתי יותר רגיש ולא נטייתי לברוטליות הגברית הרגילה, אך לאחרונה לקחתי על עצמי את העול להיות אוחצ'ה. למה? ככה! [...] אם הייתי מעוניין לשמור את סוד משיכתי המינית הייתי יכול לדבר, להתנהג ולפעול אחרת, יותר במסווה, אך זוהי אינה המטרה שלי [...] ואתם תשאלו – אז למה אוחצ'ה?! למה?! אומר, כי בא לי. זוהי הדמות שבחרתי לייצג את עצמי בה [...] אם בא לי במיוחד אני מטביע את עצמי בסטריאוטיפ עד דמעות. [...] וכן, פריקים מתוקים שלי [...] להלן מולכם עומדת אוחצ'ה [...].

המילה "אוחצ'ה" מקובלת בקהילת הלהט"ב הישראלית ככינוי לגלגני ואף פוגע להומואים נשיים. הגדרת הנער את עצמו כאוחצ'ה, מבחירה, מעידה על השלמה עם זהותו ואף התגאות בחריגותה. יותר מכך: תוכן ההודעה, ובייחוד האופן שנוסחה, מתכתבים עם הרעיון שעמד במרכזו של המאבק ההומו-לסבי הפוליטי שבמסגרתו אימצו הומואים ולסביות את המונח Queer (מוזר, חריג) דווקא בשל היותו כינוי גנאי הומופובי. מגמה זו, שימוש במונחים הטעונים בקונוטציות שליליות כביטוי למאבק פוליטי, כינה אותה קמה (2003) "דה-יופימיציה" (de-euphemisation). בדומה לאימוץ המונח Queer, הגדרת הנער את עצמו כ"אוחצ'ה" מבטאת קריאת תיגר על "ההטרוסקסואליות הכפויה", מונח

שטבעה ריץ' (Rich, [1986] 1993) בהקשר הלסבי. ברמה עמוקה מזו אפשר לזהות את תוכן ההודעה עם תפיסת הביצועיות המגדרית של באטלר (Butler, 1990), הרואה את המגדר כ-performance (הופעה/ביצוע). לדידה, המגדר אינו ביטוי פנימי-מהותני אלא תוצר של מחוות גופניות חיצוניות אשר נתונות למשטור חברתי המקטלג אותן בשני סוגי מגדרים: גבר ואישה. הופעה מגדרית חריגה – באמצעות אימוץ מחוות של המגדר השני – מאפשרת לערער על טבעיות המושג ולחשוף את הכפייה הטמונה בו תוך כדי התנגדות לאופיו הדכאני. כותב ההודעה בחר "להופיע" כאוחצ'ה, דמות המאופיינת באותן מחוות גופניות חריגות שבהן עוסקת באטלר. בכך הוא דוחה את הנורמות הממשטרות ומסרב לקבל את הזהות המגדרית שהן ייעדו לו. לשון אחר: בחירתו של כותב ההודעה מפרקת את המשולש הכפוי (ביולוגיה – זהות מגדרית – הופעה מגדרית) ומערערת בכך על טבעיותו. בהודעה אחרת שבה סיפר הכותב שיצא מהארון מול כיתתו באמצע השיעור וזכה למחיאיות כפיים מחברי הכיתה, נכתב כך:

(23) [...] ואני יודע שאני גאה ועשיתי מה שהרגשתי ואף-אחד לא יוציא ממני את הגאווה! אני מאחל לכולם רק אושר, אהבה וגאווה!

אמנם במקרה זה קשה לקבוע אם ההשתתפות בפורום היא המחוללת את רגשי הגאווה או שמא מדובר ברגשות ש"יובאו" מחוץ לפורום, אך בשני המקרים אפשר להצביע על תרומתו של הפורום. גם אם האופציה השנייה היא הנכונה, מדובר בביטוי של רגשות חיוביים בפורום שחבריו התקבצו יחד בשל מאפיינים משותפים, הכוללים בעיקר חריגות, ניכור ודחייה מצד המשפחה והחברה, ומכאן חשיבותם. בעבור גולשים הרואים ביציאה מהארון אופציה בלתי סבירה, עשויים ביטויי הגאווה לטעת תקווה לגבי העתיד, בהיותם הוכחה לקבלה עצמית מוחלטת.

סיכום

פורום "גאווה צעירה" מהווה זירה מעצימה שבכוחה להקל את התמודדותם של נערים הומואים עם תהליך היציאה מהארון. תרומתו זו של הפורום, כפי שעולה מניתוחו, מושגת באמצעות ארבע דרכים עיקריות: הפרכת סטראוטיפים, השלמה עם הנטייה המינית, עידוד הנערים לחושפה וסיוע ביצירת קשרים חברתיים. ניתוח תוכן איכותני של הודעות הפורום ועמידה על הדינמיקה הפנימית הרווחת בו מאפשרים לסרטט ציר דמיוני שבקצהו האחד מצוי הפרט בארון, מבולבל ונטול קשר עם קהילת הלהט"ב, ובקצהו השני מצוי הפרט שהשלים עם נטייתו וחותר לעבר התערות, תודעתית ופיזית, בקהילה. בין שני הקצוות הללו

מתרחשים ארבעת התהליכים שאוזכרו, המקבילים לתהליך התגבשותה של הזהות ההומואית אשר הוצע במודלים התאורטיים שנידונו וגובש בידי טרוידן (Troiden, 1989) למודל כללי אחד. הפורום מאפשר לחבריו "להתמקם" על פני הציר בהתאם למצבם (כפי שהוא נתפס בעיניהם) ולבחור את התכנים הרלוונטיים להם ביותר. בכך הוא הופך לזירה חברתית שבכוחה לסייע לקשת רחבה של נערים, ללא תלות בשלב שבו הם נמצאים (לראיה, גם נער בן 16 שהציג את עצמו כטרנסג'נדר, מצב הנחשב קיצוני בפורום הנידון, קיבל תמיכה וסיוע ראויים).

אפשר להצביע על שלוש רמות עיקריות שבהן שזורים תוכני הפורום. ברמה הראשונה, האישית, מתרחשים תהליכים פנימיים אצל הפרט, ובסופם הוא משלים עם נטייתו כשלב הכרחי אך לא מספיק ליציאה מהארון. ברמה השנייה, המשפחתית, מתרחשים תהליכים המסייעים לפרט להבין את האינטראקציה בינו ובין משפחתו, הנתפסת בעיניו כגורם משמעותי בתהליך. ברמה השלישית, החברתית, מתרחשים תהליכים המבהירים לפרט את היחס בינו כהומו ובין סביבתו החברתית. חשיבותן של רמות אלו (אני, משפחה, חברה) היא בהיותן קריטריונים אשר באמצעותם מגדירים הנערים את רמת הימצאותם בארון, ומכאן את מקומם ביחס לנושא ההומואי.

בנוסף לארבע הדרכים אשר תורמות ישירות להתמודדות עם היציאה מהארון, מבט כולל על הדינמיקה של הפורום מאפשר לייחס לו שתי תרומות ברמת המקרו, תרומות סותרות לכאורה אך משלימות זו את זו למעשה. הפורום הוא בראש ובראשונה "אי של שפיות", דווקא בשל הניתוק שהוא מציע לחבריו מן הסביבה ההומופובית וההטרסקסיסטית שבה נתונים הנערים לשיפוט מתמיד ונוקשה. בנוסף לתרומתו זו, בעבור נערים הנמצאים בשלבים מתקדמים בתהליך היציאה מהארון מהווה הפורום דווקא גשר המקשר בינם ובין קהילת הלהט"ב החיצונית. כלומר מדובר בשני שלבים הדרגתיים: תחילה מהווה הפורום חממה מגוננת המאפשרת לנערים לגבש את זהותם כהומואים תוך כדי קבלת תמיכה וסיוע מאנשים דומים, ורק לאחר מכן לצאת ל"עולם האמתי".

ניר (Nir, 1998), שחקרה את דפוסי השימוש של נערים הומואים בפורומים ובצ'טים, רואה בנחקריה קהילה מדומיינת במונחי של אנדרסון (1983) [2000], והיא מבחינה בין המרחב שבו היא מתקיימת ובין עולמם הממשי של חבריה. אמנם הפורום "גאוה צעירה" מהווה בשלב הראשון זירה מבודדת, אך בשלב השני נוצרים קשרים חברתיים מחוץ לפורום, ובמסגרתם הופכת הקהילה המדומיינת לממשית. בכך מפצה הפורום על מחסור בצורך מרכזי – תהליך חברות בריא – והוא מְחַבֵּר את חבריו בעולם ההומואי, שבו לראשונה בחייהם נטייתם המינית אינה מהווה מדד שיפוטי.

תרומתם הפוטנציאלית של הפורומים להתמודדותם של נערים הומואים עם תהליך היציאה מהארון תומכת במחקרים המצביעים על השפעותיו החיוביות של האינטרנט על קבוצות מיעוט שונות, וכיניהן חולי סרטן (Radin, 2006), מעוטי יכולת (Mehra et al., 2004), כבדי שמיעה (Barak & Sadovsky, 2008), נכים (Bowker & Tuffin, 2007) ועוד.

לאור ממצאים אלו ולאור ההבדלים בדפוסי היציאה מהארון בקרב אוכלוסיות בעלות מאפיינים סוציו-דמוגרפיים שונים, כגון אתניות, גזע ומגדר (Grovet al., 2006), יש מקום למחקר המשך כמותי שבו ייבחן הקשר בין עצם הגישה לאינטרנט, דפוסי השימוש בו והיקפם ובין חוויית היציאה מהארון של הגולשים. בישראל אחוזי השימוש באינטרנט גבוהים יותר בקרב צעירים, חילונים ובעל השכלה והכנסה גבוהות (מכון נטוויז'ן לחקר האינטרנט, 2008). הקשר העשוי להימצא בין דפוסי השימוש באינטרנט של הומואים המשתייכים לקבוצות תרבותיות שונות (דתיים-חילוניים, מזרחים-אשכנזים, מרכז-פריפריה) ובין חוויית יציאתם מהארון (האם התרחשה? באיזה גיל? ועוד) עלול להיות סבוך, אך ללא ספק חשוב ומעניין.

הערות

- מאמר זה מבוסס על עבודה בהנחיית ד"ר עינת לחובר בקורס "מגדר ומדיה". ברצוני להודות לד"ר לחובר על הנחייתה המסורה והתומכת. תודתי נתונה גם לד"ר עמית קמה על הערותיו המאירות.
- Stonewall Inn היה שמו של בר גיזו ניו יורקי שסבל, כמו ברים דומים אחרים, מפשיטות משטרתיות תכופות שנלוו להן אלימות, השפלה ומעצרים. בליל 27 ביוני נתקלו הפושטים בהתנגדות עזה מצד המבלים שהסתיימה בשלושה ימים של מהומות (גרוס וזיו, 2003).
- כתובת האינטרנט של הפורום: <http://www.tapuz.co.il/forums2008/forumPage.aspx?forumId=571>
- הנושאים של הודעות הפורום הם אלה: בקשת מידע מסוגים שונים, ענייני אהבה, ביטויי בלבול ואכזבה מן הנטייה המינית, התייחסות ישירה למרכזיות הפורום בחיי הנערים, חוויית היציאה מהארון, ביטויי דיכאון מול ביטויי גאווה, הודעות על מפגשי פורום ודיון בסטראוטיפים.
- תהליך ניתוח השיח לפי גישה זו הוא אתנוגרפי בעיקרו, והוא מחייב התמצאות של החוקר בסביבה הנחקרת. בעניין זה ראוי לציין שהיכרותי האישית את חוויית היציאה מהארון מבנה, באופן טבעי, את תפיסת עולמי השזורה בניתוח הטקסט.

- 6 מבנה ההודעה: מספר כרונוולוגי שהוסף לשם התמצאות ושפה משותפת (בסוגריים), מיד לאחריו כותרת ההודעה כפי שנכתבה בידי הגולשים (אלא אם לא נכתבה), נקודתיים ולאחריהן תוכן ההודעה. ההדגשות, כמו גם המלל בסוגריים מרובעים, הם שלי. שלוש נקודות בסוגריים מרובעים [...] מעידות כמקובל על השמטת מלל.
- 7 המושג מתייחס למערכת של אמונות והתנהגויות המבחינה בין בני אדם בשל נטייתם המינית ושופטת הומואים ולסביות כנחותים או כמסוכנים (קדר, זיו וקנר, 2003).
- 8 בשנים האחרונות גדל מספרם של מודלים חיוניים ישראלים בזכות יציאתם מהארון של ידוענים רבים בעולם התרבות הפופולארית. להרחבה על אודות היבטים קוויריים הבאים לידי ביטוי בהופעות ובטקסטים של ידוענים, כגון הזמרת (הלסבית) קורין אלאל והזמר (הסטרייט) ערן צור, ראו מאמריו של פדבה (Padva, 2003, 2006).

רשימת המקורות

- אנדרסון, ב' (1983 [2000]), קהילות מדומיינות, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- אריקסון, א' (1968 [1987]), זהות – נעורים ומשבר, תל אביב: ספרית פועלים.
- באטלר, ג' (1993 [2007]), קוויר באופן ביקורתי, תל אביב: רסלינג.
- גופמן, א' (1983), סטיגמה, תל אביב: רשפים.
- גיל, ש' (1997), ניסיון התאבדות כנקודת מפנה בחייהם של מתבגרים הומוסקסואלים, עבודה לשם קבלת התואר "מוסמך", חיפה: אוניברסיטת חיפה.
- גרוס, א' וזיו, ע' (2003), בין תיאוריה לפוליטיקה: לימודים הומו-לסביים ותיאוריה קווירית, בתוך: י' קדר, ע' זיו וא' קנר (עורכים), מעבר למיניות: מבחר מאמרים בלימודים הומו-לסביים ותיאוריה קווירית, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, עמ' 9-44.
- גרניט, ע' ונתן, ל' (2000), קהילות וירטואליות: מבנה חברתי חדש?, מגמות, מ (2): 298-315.
- ויטיג, מ' (2003), אדם אינו נולד אישה, בתוך: י' קדר, ע' זיו וא' קנר (עורכים), מעבר למיניות: מבחר מאמרים בלימודים הומו-לסביים ותיאוריה קווירית, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, עמ' 103-110.
- מכון נטוויז'ן לחקר האינטרנט (2008), סקר דעת קהל בנושא שימוש באינטרנט וצפייה בווידאו באינטרנט בחודש מרץ 2008. נדלה בספטמבר 2008 מתוך: http://www.niis.tau.ac.il/text_item.aspx?tid=253
- פוקו, מ' (1976 [1996]), תולדות המיניות, 1: הרצון לדעת, תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- פוקו, מ' (1971 [2005]), סדר השיח, תל אביב: ככל.
- קדר, י', זיו, ע' וקנר, א' (עורכים) (2003), מעבר למיניות: מבחר מאמרים בלימודים הומו-לסביים ותיאוריה קווירית, תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

קמה, ע' (2003), העיתון והארון: דפוסי תקשורת של הומואים, תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

שילה, ג' (2007), החיים בוורוד: בני נוער וצעירים הומואים, לסביות, ביסקסואלים וטרנסג'נדרים, תל אביב: רסלינג.

Alwood, E. (1996). *Straight news: Gays, lesbians and the news media*. New York: Columbia University Press.

Barak, A. & Sadosky, Y. (2008). Internet use and personal empowerment of hearing impaired adolescents. *Computers in Human Behavior*, 24(5), 1802-1815.

Beatty, L. A. (1999). Identity development of homosexual youth and parental and familial influences of the coming out process. *Adolescence*, 34(135), 597-601.

Beentjes, J. W. J., Koolstra, C. M., Marseille, N., & van Der Voort, T. H. A. (2001). Children's use of different media: For how long and why? In S. Livingstone & M. Bovill (Eds.), *Children and their changing media environment: A European comparative study*. Mahwah NJ: Lawrence Erlbaum, pp. 85-112.

Bowker, N. I. & Tuffin, K. (2007). Understanding positive subjectivities made possible online for disabled people. *New-Zealand Journal of Psychology*, 36(2), 63-71.

Bridgewater, D. (1997). Effective coming out: Self-disclosure strategies to reduce sexual identity bias. In J. T. Sears & W. L. Williams (Eds.), *Overcoming heterosexism and homophobia: Strategies that work*. New York: Columbia University Press, pp. 65-75.

Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. New York: Routledge.

Cass, V. C. (1979). Homosexual identity formation: A theoretical model. *Journal of Homosexuality*, 4(3), 219-235.

Coleman, E. (1982). Developmental stages of the coming-out process. *Journal of Homosexuality*, 7(2/3), 31-43.

Croteau, D. & Hoynes, W. (2000). *Media society: Industries, images, audiences*. Thousand Oaks: Pine Forge.

- D'Augelli, A. R., Pilkington, N. W., & Hershberger, S. L. (2002). Incidence and mental health impact of sexual orientation victimization of lesbian, gay, and bisexual youths in high school. *School Psychology Quarterly, 17*(2), 148-167.
- Dresang, E. T. (1999). More research needed: Informal information-seeking behavior of youth on the Internet. *Journal of the American Society for Information Science, 50*(12), 1123-1124.
- Dyer, R. (2002). *The matter of images: Essays on representation*. London: Routledge.
- Fikar, C. R. & Keith, L. (2004). Information needs of gay, lesbian, bisexual, and transgender health care professionals: Results of an Internet survey. *Journal of the Medical Library Association, 92*(1), 56-65.
- Garnets, L. D., Herek, G. M., & Levy, B. (2003). Violence and victimization of lesbians and gay men: Mental health consequences. In L. D. Garnets & D. C. Kimmel (Eds.), *Psychological perspectives on lesbian, gay and bisexual experiences*. New York: Columbia University Press, pp. 188-206.
- Gibson, P. (1994). Gay male and lesbian youth suicide. In G. Remafedi (Ed.), *Death by denial*. London: Alyson Publication, pp. 15-64.
- Gould, M. S., Munfakh, J. L. H., Lubell, K., Kleinman, M., & Parker, S. (2002). Seeking help from the Internet during adolescence. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 41*(10), 1182-1189.
- Grov, C., Bimbi, D. S., Nanin, J. E., & Parsons, J. T. (2006). Race, ethnicity, gender and generational factors associated with the coming-out process among gay, lesbians and bisexual individuals. *The Journal of Sex Research, 43*(2), 115-121.
- Grov, C., Debusk, J. A., Bimbi, D. S., Golub, S. A., Nanin, J. E., & Parsons, J. T. (2007). Barebacking, the Internet, and harm reduction: An intercept survey with gay and bisexual men in Los Angeles and New York City. *AIDS and Behavior, 11*(4), 527-536.
- Harel, A. (2000). The rise and fall of the Israeli gay legal revolution. *Columbia Human Rights Law Review, 31*(2), 443-471.
- Herdt, G. & Boxer, A. M. (1993). *Children of horizons: How gay and lesbian teens are leading a new way out of the closet*. Boston: Beacon.
- Kama, A. (2002). The quest for inclusion: Jewish-Israeli gay men's perceptions of gays in the media. *Feminist Media Studies, 2*(2), 195-212.

- Kama, A. (2005). LGBT issues in Israel. In J. T. Sears (Ed.), *Youth, education, and sexualities: An international encyclopedia*. Westport, CT: Greenwood, pp. 448-453.
- Kama, A. (2007). Israeli gay men's consumption of lesbigay media. In K. G. Barnhurst (Ed.), *Media Q, MediaQueered: Visibility and its discontents*. New York: Peter Lang, pp. 125-142.
- Kinsey, A. C. ([1948] 1998). *Sexual behavior in the human male*. Indiana: Indiana University Press.
- Klein, F. (1993). *The bisexual option*. New York: Harrington Park.
- Larson, D. G. & Chastain, R. L. (1990). Self-concealment: Conceptualization, measurement, and health implications. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 9(4), 439-455.
- Lasala, M. C. (2000). Lesbians, gay men and their parents: Family therapy for the coming-out crisis. *Family Process*, 39(1), 67-81.
- Long, B. & Baecker, R. (1997). A taxonomy of Internet communications tools. Published in proceedings of WebNet 97, AACE. Retrieved April 1, 2008 from: <http://www.dgp.toronto.edu/people/byron/webnet/Taxonomy.html>
- Mallon, G. P. (1998). Knowledge for practice with gay and lesbian persons. In G. P. Mallon (Ed.), *Foundations of social work practice with lesbian and gay persons*. New York: Haworth Press, pp. 1-30.
- Martin, A. D. & Hetrick, E. S. (1988). The stigmatization of the gay and lesbian adolescent. In M. W. Ross (Ed.), *Psychopathology and psychotherapy in homosexuality*. New York: Haworth Press, pp. 163-184.
- McDonald, J. G. (1982). Individual differences in the coming-out process for gay men: Implications for theoretical models. *Journal of Homosexuality*, 8(1), 47-60.
- Mehra, B., Merkel, C., & Bishop, A. P. (2004). The Internet for empowerment of minority and marginalized users. *New Media & Society*, 6(6), 781-802.
- Meixner, E. (2006). Teacher agency and access to LGBTQ young adult literature. *Radical Teacher*, 76, 13-19.
- Meyer, I. H. (2003). Minority stress and mental health in gay men. In L. D. Garnets & D. C. Kimmel (Eds.), *Psychological perspectives on lesbian, gay and bisexual experiences*. New York: Columbia University Press, pp. 699-731.

- Moriel, L. (2000). Israel and Palestine. In G. E. Haggerty (Ed.), *Gay histories and cultures: An encyclopedia*. New York: Garland Publishing, pp. 481-484.
- Mudrey, R. & Medina-Adams, A. (2006). Attitudes, perceptions, and knowledge of pre-service teachers regarding the educational isolation of sexual minority youth. *Journal of Homosexuality*, 51(4), 63-90.
- Nir, L. (1998). A site of their own: Gay teenagers' involvement patterns in IRC and newsgroups. Paper presented to the *International Communication Conference*, Jerusalem, July 22.
- Padva, G. (2003). "When it's deep – you know it": Sexuality, liminality, and Hebrew in Corinne Allal's pop songs. *Women and Language*, 26(2), 9-14.
- Padva, G. (2005). Israel filmmaking. In D. Gerstner (Ed.), *Routledge international encyclopedia of queer culture: Gay, lesbian, bisexual and transsexual contemporary cultures*. New York and London: Routledge, pp. 312-313.
- Padva, G. (2006). "Hey, man, you're my girlfriend!": Poetic genderfuck and queer Hebrew in Eran Zur's performance of Yona Wallach's lyrics. In S. Whiteley & J. Rycenga (Eds.), *Queering the popular pitch*. London and New York: Routledge, pp. 101-113.
- Pilkington, N. W. & D'Augelli, A. R. (1995). Victimization of lesbian, gay and bisexual youth in community settings. *Journal of Community Psychology*, 23(1), 34-56.
- Pizmony-Levy, O., Kama, A., Shilo, G., & Lavee, S. (2008). Do my teachers care I'm gay?: Israeli lesbigay school students' experiences at their schools. *Journal of Gay and Lesbian Youth*, 5(2), 33-61.
- Radin, P. (2006). "To me it's my life": Medical communication, trust, and activism cyberspace. *Social Science and Medicine*, 62(3), 591-601.
- Rich, A. ([1986] 1993). Compulsory heterosexuality and the lesbian existence. In H. Abelove, M. A. Barale, & D. M. Halperin (Eds.), *The lesbian and gay studies reader*. New York and London: Routledge, pp. 227-254.
- Rochlin, M. (1994). Sexual orientation of the therapist and therapeutic effectiveness with gay clients. In J. Gonsiorek (Ed.), *A guide to psychotherapy with gay and lesbian clients*. New York: Harrington Park Press, pp. 21-29.

- Rust, P. C. (2003). Finding sexual identity and community: Therapeutic implications and cultural assumptions in scientific models of coming out. In L. D. Garnets & D. C. Kimmel (Eds.), *Psychological perspectives on lesbian, gay and bisexual experiences*. New York: Columbia University Press, pp. 227-269.
- Savin-Williams, R. C. (2005). *The new gay teenager*. Cambridge: Harvard University Press.
- Smith, J. (2007). "Ye've got to 'ave balls to play this game sir!": Boys, peers and fears: The negative influence of school-based "cultural accomplices" in constricting hegemonic masculinities. *Gender and Education*, 19(2), 179-198.
- Thompson, M. (2001). Coming out inside. In B. Berzon (Ed.), *Positively gay: New approaches to gay and lesbian life*. California: Celestial Arts, pp. 32-38.
- Tracy, K. (1995). Action-implicative discourse analysis. *Journal of Language and Social Psychology*, 14(1-2), 195-215.
- Troiden, R. R. (1989). The formation of homosexual identities. *Journal of Homosexuality*, 7(1-2), 43-72.
- Uribe, V. & Harbeck, K. M. (1992). Addressing the needs of lesbian, gay and bisexual youth: The origins of Project 10 and school-based intervention. In K. M. Harbeck (Ed.), *Coming out of the classroom closet: Gay and lesbian students, teachers and curricula*. New York: Haworth, pp. 9-29.
- van Dijk, T. A. (1990). Discourse analysis in the 1990's'. *Text*, 10(1-2), 133-156.
- Yalom, I. D. (1995). *The theory and practice of group psychotherapy*. New York: Basic Books.

מאמר מקורי

מדינה עירומה: ארוס, ציביליזציה וגיליון העירום של השבועון "פנאי פלוס"

גלעד פדבה*

תקציר¹

מאמר זה מתמקד בגיליון העירום המיוחד של שבועון ה"פנאי פלוס" שהופיע באפריל 2008 ונחשב לתופעה נדירה, יחסית לנוף התקשורת בישראל. המחקר מבקר את מכלול החומר המערכתי שהתפרסם במסגרת פרויקט העירום תוך כדי עיון מחודש בספרו של הרברט מרקוזה "ארוס וציוויליזציה" (1955) (1978), התומך בשחרור הארוס והתשוקה המינית מכללי הבורגנות הקפיטליסטית. המאמר מבקר את חדירת הארוטיקה והאסתטיקה הפורנוגרפית למגזינים בישראל ועומד על הפטישיזציה של הגוף הנשי, על השימוש במוסד האימהות כטיעון אתי ולאומי להצגת האישה בעירום, על המאפיינים האתניים והעדתיים של המצולמים, על אילוצי הייצוג הארוטי של הגוף הגברי, על אופני השיערוך המורכבים של הסדר המיני ההטרוסקסואלי ועל הסטראוטיפיזציה הפטריארכלית של הגוף הנשי, המוכתבת בידי חרושת התרבות המקומית. המאמר מתמקד בפער המהותי בין החופש המיני בחזונו האמנציפטורי של מרקוזה ובין המאפיינים הלאומיים, החברתיים, המגדריים, הסקסואליים והאתניים הבעייתיים של גיליון העירום של "פנאי פלוס", המתיימר לקבוע סטנדרטים אסתטיים ואתיים חדשים להצגת עירום בתקשורת הישראלית הממוסדת.

* ד"ר גלעד פדבה (padvagd@bezeqint.net) מלמד באוניברסיטת תל-אביב ובמכללה האקדמית בית ברל.

מבוא

"חג חירות שמח"

(ברכה לקוראים על שער גיליון העירום של "פנאי פלוס")

ברכת החג על שערן של גיליון העירום הראשון של שבועון הבידור הישראלי "פנאי פלוס", שהופיע באפריל 2008, כורכת יחד את "חג החירות" ואת "החירות המינית". "פרויקט העירום החגיגי", כך הגדיר השבועון את המיזם התקשורתית-הארוטי והבטיח 42 עמודים של שערי העירום הגדולים של כל הזמנים, "סלבז" שנחשפות ב-Playboy או "מתפשטים למען אג'נדה (ולמען כסף)", עירום ישראלי ("למה בישראל אנחנו עדיין כל כך שמרנים?") ודימויים נועזים של הדוגמנית גלית גוטמן הממחישים את הכרזת השבועון: "המלכה היא עירומה" (עמ' 57).

עיתוי הופעתו של גיליון העירום, בערב החג המסמל ניפוץ של ככלי עבדות, יציאה ממשטר דיכוי ובריחה אל החופש, אינו מקרי. קישור מתחכם זה בין חירות לאומית ובין חירות מינית, בין שחרור העם ובין שחרור היצרים – תוך כדי התעטפות בעירומה של גוטמן – מסתיר את התכלית האמתית של הופעתו של גיליון העירום: להשתלב ברשימת הקניות של קוראיו לקראת הפסח, שהוא גם חג צריכה, ככל החגים, שהפכו קפיטליסטיים ומתאפיינים ברכישה מוגברת של מוצרי מזון, לבוש, ריהוט, בילוי, מתנות וארוטיקה. ברמה הסמלית, דימוי האישה חיוני למשיכת נשים וגברים לצרכנות; ברמה הממשית, לקוחות נשים, נערות וילדות הן שמן בגלגלי תרבות הצריכה (שדמי, 2007, עמ' 54). גיליון העירום של "פנאי פלוס" אינו מנותק מן המסכת הצרכנית ומן הסדר המיני, אך הוא מבטיח חדשנות, פריצת דרך, דימויים ארוטיים ברמה אמנותית ואסתטית גבוהה וחשיפת הקוראים לתצלומי עירום של מפורסמים מן העיתונות העולמית. פרויקט עירום זה מבקש לשלב ארוטיקה ואסתטיקה בלי להיחשב "פורנוגרפי" או "זול", והוא משקף במידה רבה את גישותיהן המורכבות של החברה ושל התרבות הישראליות לעירום נשי וגברי, ליחסי המינים, לשחרור מיני, למוסר ולמוסרנות בכינונה של איקונוגרפיה ארוטית מקומית ואת יחסה המורכב של החברה הישראלית לפורנוגרפיה.

המונח "פורנוגרפיה" נובע מן המילים היווניות *porni*-1, *grafi*, כלומר "כתיבה על זונות". במאה העשרים ובמאה ה-21 המונח "פורנוגרפיה" מתייחס לתיאור פעילויות מיניות באמצעות דימויים תקשורתיים – חזותיים, מילוליים ושמייעתיים – שכוונתם לגרום עוררות מינית. מונח זה מעורר לעתים קונוטציות שליליות, וחומרים הנחשבים פורנוגרפיים נתונים במקומות רבים לפיקוח ולהגבלה מצד

המדינה. המונח "ארוטיקה", לעומת זאת, משמש לעתים קרובות להגדרת חומרים שהנם בגדר תיאורים גרפיים מיניים בלבד.

הפורנוגרפיה כוללת ספרים, מגזינים, סרטים, קומיקס, קריקטורות, אנימציה ודימויים וירטואליים, ואלה נחשבים לאחת מתעשיות התקשורת הגדולות בעולם. ההגבלות על ייצור, על הפצה ועל צריכת פורנוגרפיה קשורות למאבק מקומי ועולמי נגד תופעות כמו סחר בנשים ושימוש בילדים למטרות מיין. הגבלות אלה משקפות אי-הסכמה תרבותית לגבי ההשפעה החברתית של חומרים פורנוגרפיים על החברה בכלל ועל צרכני הפורנו בפרט וכן התייחסויות מגוונות במדינות שונות לגבי ההשלכות המוסריות, התרבותיות והכלכליות של תעשיית הפורנוגרפיה (Sander-Staudt, 2008, p. 189).

המחלוקת סביב הפורנוגרפיה מתמקדת בשאלת הרצון החופשי ולחלופין בחוסר הבחירה של פועלות המין המועסקות בתעשייה זו, בניצול מצוקתן או נסיבות חיייהן בידי יזמים המבקשים להגדיל את רווחיהם על חשבונן וכן בקשרי הגומלין לכאורה בין תעשיית הפורנו ובין זנות, סחר בנשים, סחר בסמים, פשע מאורגן ואונס. חוקרות פמיניסטיות כמו אנדריאה דבורקין (Dworkin, [1993], 1995) טוענות כי הפורנוגרפיה משקפת במידה רבה את החיים בתוך מערכת כוח הנשלטת בידי גברים הרואים עצמם עליונים ביחס לנשים. דבורקין רואה בפורנוגרפיה חלק מן הקולוניזציה של גופן של נשים ושליטה על השימושים בגוף האישה למטרות מיין והולדה. היא רואה קשר מובהק בין זנות ובין אונס: "כל מה שניתן לגנוב, ניתן גם למכור" (עמ' 239). לטענתה, נשים גם נגנבו וגם נמכרו, ובשני המקרים התייחסו אליהן כאל סחורה מינית.

דבורקין מתייחסת לפורנוגרפיה כאל תוצר של תרבות הנשלטת בידי גברים. לטענתה, הפורנוגרפיה באה לאחר אונס וזנות: "הפורנוגרפיה יכולה להתפתח רק בחברה שיש בה עליונות גברית וזונית (viciously male-supremacist society), כזאת שבה האונס והזנות לא רק מבוססים למדי, אלא מתורגלים באופן שיטתי ומגובים באופן אידאולוגי" (עמ' 240-241). דבורקין שוללת פורנוגרפיה באופן מוחלט ורואה קשר ישיר בינה ובין מוסדות כמו בתי זונות, שאותם היא מגדירה "מחנות ריכוז לנשים" (עמ' 243). פעילות פמיניסטיות, כמו דבורקין וקתריין מקינון, אף עודדו חקיקה בארצות הברית, שאפשרה לנשים להגיש תביעות אזרחיות נגד יצרני פורנוגרפיה, אם יוכיחו שהן נפגעו מן ההפקה או מן השימוש במוצרים פורנוגרפיים.

מאמר זה יוצא משתי נקודות הנחה: הפורנוגרפיה אינה מנותקת מתהליכי הפיכתו של הגוף האנושי לסחורה בעידן הקפיטליסטי, והפורנוגרפיה משתפת פעולה עם מנגנוני זנות וסרסור. מבחינה זו אף אין הבדל מהותי בין אופי הייצור של פורנוגרפיה הטרוסקסואלית ובין פורנוגרפיה לסבית או הומוסקסואלית למשל,

מאחר שהחלוקה הכוחנית בין סרסורי מין או סרסוריות מין ובין פועלי מין או פועלות מין, כלומר בין הזניה ובין זנות (נשים וגברים כאחד), אינה מתבטלת גם כשהסרסור והזונה משתייכים לאותו מגדר. הפורנוגרפיה, על ביטוייה השונים, אף מחלחלת באחרונה באינטנסיביות לתעשיית הפרסום, לאופנה, לתקשורת, לאמנות החזותית ולקולנוע הממוסד והאמנותי-אלטרנטיבי כאחד, כולל סרטים כמו "הטנגו האחרון בפריז", "אימפריית החושים", "שורטבאס", "החולמים" והקולנוע השנוי במחלוקת של הבמאית הצרפתייה קתרין ברייה (Padva, 2008). טשטוש הגבולות בין אמנות ובין פורנוגרפיה מוליד צורות היברידיות חדשות של ייצוגים מיניים, אך אין במגמת הדיפוזיה כדי לבטל או למחוק את החלוקה הבסיסית בין הפורנוגרפי ובין הארוטי. מאמר זה יוצא מנקודת הנחה ששימור המתח הפוליטי בין שני שדות אלה עשוי לסייע בהגברת המודעות להבדלים בין הפורנוגרפיה כזנות מצולמת ובין הארוטיקה כמבע מיני לגיטימי ואף נשגב. על אף שהפורנוגרפיה והארוטיקה כאחת מיוצרות בידי תעשייני התרבות ומשווקות להמונים באופן מסחרי, הן מבטאות תפיסות פוליטיות מנוגדות של גוף האדם, של המיניות האנושית, של מסחור התשוקות, של שיעתוק הפנטזיות הארוטיות ושל השלכתיו האסתטיות והאתיות.

מערכת היחסים בין תעשייני התרבות – החברים במעמד השליט – ובין לקוחותיהם זוכה לביקורת נוקבת כבר עשרות שנים. חוקרים ניאו-מרקסיסטיים התמקדו במנגנונים הכוחניים שבהם משתמשים בעלי תקשורת ההמונים כדי להפיץ את האידאולוגיה שלהם בקרב הקהל הפסיבי. אותם יצרני תקשורת מבטאים בדרך כלל שליטה גברית, לבנה, עשירה והטרורסוקסואלית, המתקשרת לחרושת התרבות (Kulturindustrie על פי אסכולת פרנקפורט) המסחרית והמספחת. לפי תיאודור אדורנו ומקס הורקהיימר (Adorno & Horkheimer, 1944), תעשייני התרבות מעוניינים להפיץ את מוצריהם לקהל רחב ככל האפשר כדי להגדיל ככל האפשר את רווחיהם. לשם כך הם חייבים לפנות למכנה המשותף הנמוך ביותר ולהיצמד לנוסחאות הפשטניות והוולגריות ביותר. כל הופעה של ספונטניות, של מקוריות או של חדשנות הסוטה מן הזרם המרכזי נתקלת מיד בהתנגדות מצד הכלכלה. כל ניסיון לחרוג מתהליכי הסימון והתייג המקובלים נתקל כבעיות מימון, שיווק והפצה. זו הספירה של העסקים ולא של ההתעלות; זו הסביבה של התיעוש ולא של ההשראה; זה המקום של הצריכה ולא של האמנות. אדורנו והורקהיימר טוענים שמנגנוני הייצור מציפים את צרכן התרבות באין ספור וריאציות על אותם תכנים בהתאם לאותו סטנדרט שהתעשייה מציעה ללקוח שהיא עצמה כוננה. יתרה מזו: "בעידוד המיומן של הדרישה לשטויות, חרושת התרבות חונכת הרמוניה מוחלטת" (שם, עמ' 134). אדורנו (Adorno, 1975) מוסיף שהפלורליזם הדמוקרטי מתגלה כהסוואה לאינטרסים מסוימים של

המעמד השליט, שמצליח לכפות קונצנזוס המיוצר על פי צרכיו. למעשה, עמדתם של אדורנו והורקהיימר מתיישבת עם השקפתו של ולטר בנימין (1935] 1966) שהתרבות הפופולארית משמשת בעיקר כלי בידי בעלי ההון לשעבוד תודעתם של ההמונים. בנימין אינו חולק על כך שהסרטים עשויים, במקרים בודדים, לעודד ולקדם ביקורת מהפכנית על מצב החברה, ואפילו על סדרי הקניין. "ואולם", הוא מוסיף, "אין זה עיקר עניינה של תעשיית הסרטים המערב-אירופית" (עמ' 167). גל נוסף של התנגדות לחרושת התרבות הקפיטליסטית התעורר בשנות השבעים והתבטא בין השאר בביקורתו של לואי אלתוסר (Althusser, 1971) על "המנגנונים האידאולוגיים של המדינה" (ideological state apparatuses). מונח זה כוונתו להגדיר מספר מסוים של מציאויות המציגות את עצמן בפני הצופה המידי בצורת מוסדות מובחנים וייעודיים. בין מערכות אלה נמצאים מערכת החינוך, המערכת המשפטית, המערכת הפוליטית, הארגונים המקצועיים, מוסדות התרבות וכמובן אמצעי התקשורת. אלתוסר טוען כי מנגנונים אידאולוגיים אלה מתפקדים באופן מסיבי, בראש ובראשונה כאמצעות אידאולוגיה. בנוסף לכך הם מתפקדים באופן משני כאמצעות דיכוי, אף אם הוא נסתר לכאורה ברובד הסמלי.

אלתוסר ממשיך במידה רבה את התאוריה של אנטונו גרמשי, הטוען שהשלטת הקונצנזוס על חלקי החברה השונים מתבצעת באמצעות מנגנוני סיפוח המשלבים את המתנגדים בתוך השיטה הכלכלית-חברתית שהם יוצאים נגדה. גרמשי טוען שההגמוניה מורכבת מצירוף של כוח לשוני וקונצנזוס השומרים על איזון הדדי ביחסים ביניהם. הוא מזהה את ההגמוניה התרבותית-אתית עם החברה האזרחית וטוען כי המדינה היא המכילה הן את מנגנוני המדינה (שליטה וכפייה) הן את מנגנוני החברה האזרחית (הפרטית, ההגמונית, המייצרת את הקונצנזוס) (אלטרס, 2004, עמ' 28).

חוקרי אסכולת בירמינגהם, שהשפיעו רבות על חקר התרבות והתקשורת הפופולארית בשנות השבעים, הושפעו במידה רבה מאינטלקטואלים מרקסיסטיים כמו אלתוסר וגרמשי. אנשי אסכולת בירמינגהם, ביניהם ויליאם הוגארת, סטיוארט הול ודיק הבריג', תפסו את ה"תרבות" כרכיב מרכזי במושג ה"הגמוניה התרבותית" הגרמשיאנית. ההגמוניה זו היא תהליך תמידי שבו מתנהל שיח ומשא ומתן בין קבוצות חברתיות שונות המרכיבות הן את המוכפפים הן את השולטים. בתהליך זה מנסים השולטים לכפות על המוכפפים אורחות חיים ("תרבות") שונים, אך באותה עת גם מגלים גמישות להניח להם לחיות על פי אורחות חייהם, ואף מגלים סובלנות להתנגדות, למחאה, לחתרנות תרבותית ולגילויי עצמאות מצד השכבות הנמוכות, כל עוד אלו אינן מסכנות את שליטתם על אמצעי הייצור. בהשפעת גרמשי טענה אסכולת בירמינגהם שבמשטרים קפיטליסטיים שולטים דפוסי התנגדות ומחאה המביעים את עצמם בעזרת מערכת ייצוגית של דימויים

מתחום אורחות החיים: שפה, אופנה, מוזיקה, צורת דיבור ותנועות גוף. בדרך זו יכול הפרט – אף בחברה שבה השכבות הבורגניות-הקפיטליסטיות מקיימות את שליטתן באמצעות בעלות על אמצעי הייצור, על הענישה ועל האכיפה – לקרוא תיגר על המערכת הדכאנית בעזרת תרבות ה"סטייל". המעמד הדומיננטי מצדו, לפי עודד היילברונר (2008), מוכן לקבל קריאת תיגר זו, תוך כדי משא ומתן עם תרבויות מחאה אלו והקשבה להן, שכן בסופו של דבר רכיבים "סטייליסטים"–מחאתיים מנוטרלים על ידי השכבות ההגמוניאליות באמצעות הטמעתם במערכת הכלכלית-הקפיטליסטית (עמ' 8-9).

השקפתה של אסכולת בירמינגהם מתבססת במידה לא מבוטלת על החשיבה הניאו-מרקסיסטית של אסכולת פרנקפורט, שזיהתה את מנגנוני ההאחדה, נטרול ההתנגדויות וכינון הקונצנזוס ושימורו על ידי תעשייני התרבות. התנגדויות נוספות כוללות את החשיבה הביקורתית הפמיניסטית משנות השישים ואילך (למשל; Friedan, 1963; Millett, 1970; Mulvey, 1975; Chodorow, 1978; bell hooks, 1990; MacKinnon, 1987; Butler, 1990), את התפתחות הביקורת הקווירית, הקוראת תיגר על מנגנוני ההדרה והאפליה של מיעוטים מיניים (הומואים, לסביות, ביסקסואלים וטרנסג'נדרים) משנות השבעים ואילך (למשל Foucault, [1976] 1978; Dyer, 1977; Califia, 1983; Sedgwick, 1990; Butler, 1995; Halperin, 1995; Fuss, 1993) ואת התפתחות השיח הפוסט-קולוניאליסטי על זכויותיהם של מיעוטים אתניים וגזעניים משנות השישים ואילך (למשל Fanon, 1967; Spivak, 1986; Naficy & Teshome, 1991; Bhabha, 1994; Dyer, 1997a). אף יחסי הגומלין המורכבים והבעייתיים בין הבנייתה של זהות לאומית ובין זהות מגדרית, מינית ומשפחתית נדונים בשנים האחרונות בהרחבה בשיח האקדמי הביקורתי (למשל, מוסה, [1985] 2008; Boyarin, 1997; פלג, 2003; שדמי, 2007; לירן-אלפר וקמה, 2007).

השפעותיהם של אסכולת פרנקפורט, של אסכולת בירמינגהם ושל המחקר הפמיניסטי בולטות במחקר התקשורתי בישראל על ייצוגים גופניים של נשים וגברים בתקשורת הפופולארית, בעיקר בפרסומות שהופיעו בשנות התשעים והאלפיים בטלוויזיה ובתקשורת המודפסת. כך למשל ניצה ברקוביץ' (1999) עוסקת ביחסי הגומלין בין הלאומיות, האזרחות והאימהות בישראל; דפנה למיש (2000) מתייחסת לפרסומות כאל אשנב הצצה לחברה הישראלית; דפנה למיש וענבל ברזל (Lemish & Barzel, 2000) עוסקות בהבניה התקשורתית של נשים כאמצעי פריון והולדה בישראל; ענת פירסט (2001) בוחנת את אופן הייצוג של גברים ונשים בפרסומות ישראליות ככלי להבנת מערכת היחסים המגדריים; עירית להב ודפנה למיש (2003) בודקות דימויים של גברים בפרסומת הישראלית; ודליה לירן-אלפר ועמית קמה (2007) מתמקדים בשיח האסתטי המיוצר בטלוויזיה

המסחרית בישראל, בהנחה שהמדיום הטלוויזיוני פעיל ויעיל בשירות החתירה להגיגינה חזותית. לטענתם, אנשים שיש להם צבע עור, מבנה גוף או משקל "לא תקינים", ובאופן מיוחד לקווים גופניים, מוכחדים סמלית מן המסך הטלוויזיוני בישראל כמעט לחלוטין.

הקריאה הביקורתית של גיליון העירום של "פנאי פלוס" במאמר זה מתבססת בעיקר על עיון מחודש ב"ארוס וציביליזציה" (1955 [1978]), מספריו הבולטים של הרברט מרקוזה, שנמנה עם הפילוסופים הבולטים באסכולת פרנקפורט. מרקוזה, שכותר ספרו מתכתב עם יצירתו של זיגמונד פרויד *Civilization and Its Discontents* (Freud, [1929] 2005), מציע קריאה ביקורתית של יחסי הגומלין בין החברה האזרחית ובין המערכת הכלכלית הקפיטליסטית. "ארוס וציביליזציה" מסרטט חזון של חברה אנטי דכאנית ותומך ברעיונות כמו "תרבות-נגד" ו"התנגדות חברתית", שהעניקו השראה לביקורת התרבות בשנות השישים ולתנועות פוליטיות לשוויון זכויות למיעוטים חברתיים, מגדריים, מיניים ואתניים. מרקוזה מתמקד במאבק בין התרבות ובין הדחפים הטבעיים וטוען כי התרבות המודרנית הכוחנית באופייה, מונעת מבני האדם להגיע להרמוניה בין אדם וטבע. מרקוזה מתנגד לטענתו של זיגמונד פרויד שהציביליזציה מחייבת דיכוי של הטבע, והוא תומך בשחרורו של הארוס מכבלי הבורגנות הקפיטליסטית הממסדית. מרקוזה מצדד בהבחנה ברורה בין ארוטיקה ובין פורנוגרפיה ומדגיש כי לעומת הארוטיקה, שהנה סקס החוגג את חוויית המיניות (celebratory), הפורנוגרפיה הנה סקס המפחית את חוויית המיניות לרמת אוננות (masturbatory). מרקוזה טוען שהקונפליקט הבלתי ניתן ליישוב אינו הקונפליקט בין עקרון המציאות (עקרון העבודה — work principle) ובין הארוס (עקרון העונג), אלא הוא הקונפליקט בין העבודה המנוכרת בעידן הקפיטליסטי (עקרון הביצוע — performance) ובין הארוס. במערכת הבלתי שוויונית הסקס מותר לבעלי ההון, אך הפועלים מורשים ליהנות ממנו רק אם אינו פוגע בעקרון הביצוע. מרקוזה מייחל לכינונה של חברה סוציאליסטית שבה העבודה המנוכרת (alienated labor) תוחלף בעבודה בלתי מנוכרת שלא תתבסס על דיכוי הליבידו. מרקוזה טוען שהבעיה אינה הדיכוי הביולוגי, אלא הדיכוי המוסף (surplus repression) המיוצר, משומר ונכפה על בני האדם באמצעות מוסדות חברתיים בני זמננו.

בחרתי להתמקד בשילוב מקורי זה שמציע מרקוזה, בין הביקורת הכלכלית-חברתית של מרקס ובין התאוריה הפסיכואנליטית של פרויד, ככלי תאורטי העשוי להאיר בביקורתיות היבטים שונים, משמעותיים ומורכבים של גיליון העירום של "פנאי פלוס" כביטוי חזותי וטקסטואלי של הדילמות הקשורות בייצוגים גופניים, מגדריים ומיניים בתקשורת המודפסת העכשווית בישראל.

חדירת הארוטיקה והפורנוגרפיה לתקשורת הישראלית

גיליון העירום של "פנאי פלוס" הנו תופעה נדירה, יחסית לתקשורת המודפסת הישראלית של שלהי שנות האלפיים. העירום החזותי החל לחלחל לתקשורת הכתובה בישראל עם רכישתו של השבועון "העולם הזה" בידי אורי אבנרי ב-1950. "העולם הזה" התאפיין (עד מכירתו לאריה גנגר ב-1990) בשילוב של ביקורת שמאלית רדיקלית על מערכות הממסד עם רכילות עסיסית וכתבות סנסציוניות על שערוריות מין המלוות בתמונות של עירום נשי. ב-1965 הופיע השבועון המתחרה "בול", שהיה בבעלותם של מקסים גילן, שמואל מור ויצחק גוטמן והציע שילוב של כתבות אנטי ממסדיות שמאליות וחשיפת שערוריות פוליטיות (כולל חשיפת מעורבותו לכאורה של "המוסד" ברצח מתנגד המשטר המרוקני מהדי בן-ברקה) מכאן ומינן גבוה במיוחד של כתבות ארוטיות המלוות בתמונות של עירום נשי מלא מכאן. מור אף הוציא לאור את העיתון הפורנוגרפי "איקס", מבחר חוברות ועיתונים פורנוגרפיים, כמו גם אלבומי ניצחון בתום מלחמת 1967, חוברות פרסומיות ואנציקלופדיה למין (פלרמן, 2007).

בעת דעיכתו של "בול" בסוף שנות השמונים נקלע אף הירחון היוקרתי "מוניטין" לקשיים כלכליים ונמכר לגליה אלבין, שהוציאה לאור מהדורה ישראלית של הירחון הפורנוגרפי *Penthouse* (בבעלותו של בוב גוצ'וונה). אלבין איחדה את שני כתבי העת והוציאה את "מוניטין פנטהאוז", שהכיל תצלומים רבים של עירום נשי, עד סגירתו ב-1993. במקביל לכתבי העת שהתבססו על תצלומי עירום נשי, הופיע בשנים 1987-1992 הירחון להומואים "מגעים" בעריכת מארק אריאל, וכלל דיווחים וכתבות על הקהילה ההומואית לצד תצלומים רבים של עירום גברי מלא. ב-2001 נוסד ירחון הגברים ההטרוסקסואלי "בלייזר" בהשראת כתב העת הבריטי *FHM* והירחון הארוטי האמריקני *Maxim*, ונושאי העיקריים הם רכב, ספורט, אלכוהול והימורים בשילוב תצלומים ארוטיים של נשים בעירום חלקי. לעומתו, הירחון הישראלי *Banana*, שהחל להופיע ב-2002 ומחולק חינם, כמעט אינו כולל חומר מערכתי, אלא רק מודעות של שירותי ליווי, שירותי עיסוי וחנויות מין להטרוסקסואלים ולהומוסקסואלים, המציע בתצלומי עירום. לקראת סוף שנת 2006 הופיע הירחון המתחרה *Seximo* המציע תמהיל דומה של מודעות (בליווי תמונות עירום) של שירותי ליווי, דירות אירוח דיסקרטיות, מועדוני חשפנות, מכוני עיסוי ושיחות ארוטיות.

חדירתו של העירום הנשי לעיתונות הממוסדת הלא פורנוגרפית בישראל הנה חלק ממגמה עולמית של שילוב תכנים ארוטיים חזותיים, לעתים על גבול הפורנוגרפיה, בירחוני כרומו המעוניינים להגדיל את מכירותיהם. אמנם ירחונים אמריקניים מסוימים, כמו *Playboy*, *Penthouse*, *Chic* ו-*Loaded*,

נחשבים פורנוגרפיים ומתאפיינים בתצלומי עירום נשי מלא, אך גם הזרם המרכזי בעיתונות מאמץ דפוסים ארוטיים במידה הולכת וגדלה. החל בשלהי שנות התשעים, שבועונים וירחונים ברחבי העולם המוקדשים לאופנה, לבידור, לסלבריטיז ולסגנון חיים מפרסמים "גיליון עירום" או "גיליון סקס" או "גיליון גוף" מיוחד כאמצעי שיווקי שהפך אצל כמה מהם למסורת שנתית ואף דו-חודשית או תלת-חודשית. כך למשל השבועון *Zoo Magazine* וירחוני הנשים *Jane* ו-*Allure*. ירחון הגברים *GQ* מפרסם בשנים האחרונות מהדורה מיוחדת של *Love, Sex & Madness Issue*. ירחון הלייף-סטייל האנגלי להומואים *Attitude* ומתחרהו *Gay Times* (שקיצר באחרונה את שמו ל-*GT*) החלו לפרסם בשלהי שנות התשעים גיליונות סקס מיוחדים לפחות שלוש-ארבע פעמים בשנה (Padva, 2002). לעומת זאת, מגזינים יוקרתיים של אקטואליה, כמו *Time* ו-*Newsweek*, ירחוני אופנה יוקרתיים, כמו *Vogue* ו-*Glamour*, שבועון הטלוויזיה האמריקני *TV Guide* וירחוני בידור, כמו *Premiere*, *Variety*, *Vanity Fair*, *People*, ו-*Hello! OK!* עדיין נמנעים מפרסום גיליונות נושא המוקדשים לעירום.

שבועון הבידור "פנאי פלוס" מבית "ידיעות אחרונות" החל להופיע בשנת 1989 כמוסף של השבועון "לאשה", וכעבור חודשים אחדים החל לצאת לאור כעיתון נפרד (בהוצאת ניצן) המתמקד בטלוויזיה, בקולנוע, בציילומי פפראצי, באוכל ובמוזיקה, במסורת שבועוני הבידור "להיטון" ו"עולם הקולנוע", ששגשו בשנות השישים והשבעים, והכולל כמאתיים עמודים מדי שבוע בשבוע וכן גרסת אינטרנט מקוצרת. כתב עת זה משתייך לקבוצת "ידיעות אחרונות", מקבוצות התקשורת החזקות והדומיננטיות ביותר בישראל, ובעלותה אתר האינטרנט *ynet* והוצאות הספרים "ספרי חמד" ו"ספרי ידיעות אחרונות". קבוצת "ידיעות אחרונות" גם שותפה בגופי תקשורת רבים, כמו חברת הטלוויזיה "רשת".

במשך עשר שנים נהנה השבועון "רייטינג" שבהוצאת "מעריב אחזקות" מבלעדיות בשוק שבועוני הבידור, אך מאז שנת 1999 "פנאי פלוס" מתחרה ב"רייטינג". תפוצתו של "פנאי פלוס" נאמדת עדיין במאות אלפי עותקים, אך סקר TGI מצביע על ירידה בשיעור החשיפה של "פנאי פלוס" מ-9.7 אחוזים בחציון השני של 2007 ל-8.5 אחוזי חשיפה בלבד בתחילת 2008 (ליברובסקי, 2008). ירידה יחסית זו בשיעור החשיפה של השבועון עשויה להסביר את המניע לפרסומו של "גיליון עירום" מיוחד, העשוי להגדיל את הפופולאריות של השבועון.

העובדה ש"פנאי פלוס" ושבועונים דומים ברחבי העולם הנם מגזינים מן הזרם המרכזי המפרסמים גיליונות עירום מיוחדים – ולא כתבי עת פורנוגרפיים שהתמחותם בכך – מציבה אתגר מקצועי בפני העורכים והמו"לים. גיליונות העירום אמורים "לספק את הסחורה", דהיינו להציג לראווה גופים יפים מעורטלים,

ויחד עם זאת לא לעבור את הגבול הדק לעתים שבין ארוטיקה לפורנוגרפיה. לפיכך מגזינים הטרוסקסואליים יפרסמו לעתים רחוקות צילום חזיתי של ערווה נשית, וכמעט אף פעם לא יפרסמו ערווה גברית גלויה (כלל הנשמר אף במרבית גיליונות העירום והסקס המיוחדים של ירחוני הומואים לא פורנוגרפיים). משטר הייצוג הנוקשה של אותם גיליונות סקס מתבטא בדרך כלל אף בהקפדה יתרה לא להציג יחסי מין ואוננות. הגופים שנבחרים בדרך כלל לככב בעירום בדפי הכרומו של הזרם המרכזי בתקשורת מצייתים כמעט תמיד לתכתיבים הקשיחים של אידאליים גופניים נשיים וגבריים דומיננטיים בתעשיית האופנה, הפרסום, הקולנוע והטלוויזיה. ניתנת בלעדיות כמעט מלאה לגוף הצעיר, החטוב והבהיר, ובמקרה של עירום גברי יעדיפו לפרסם דוגמנים ומפורסמים בעלי חזה צעיר, שרירי, בהיר וחלק יחסית, לעתים מעוטר בכתובות קעקע ובפירסינג.

שיטת המחקר

להלן יוצגו התכנים התקשורתיים הנדונים במחקר זה ושיטת הניתוח שלהם, ולאחריהם ניתוח ודיון ברוח השיח הביקורתי הניאו-מרקסיסטי של מרקוזה, השיח הביקורתי הפמיניסטי והשיח הביקורתי הקוירי.

התכנים התקשורתיים הנדונים

הפרויקט "גיליון העירום" של "פנאי פלוס" (גיליון 974 בתאריכים 17-23 באפריל 2008) אינו משתרע על פני גיליון שלם, אלא כולל רק כעשרים אחוז מתוכו: שער כפול וארבעים עמודים נוספים (מתוך 196 עמודים). רוב הגיליון מוקדש למעשה לנושאים ולמדורים הרגילים המתפרסמים בשבועון זה. המחקר מתייחס למכלול החומר המערכתי (ללא הפרסומות הנלוות) שהתפרסם במסגרת פרויקט העירום:

83 תצלומים וכן טור העורכת וארבע כתבות כמפורט להלן:

גינזבורג, ח' (2008א), סלבריטי סקין, עמ' 66-84;

גינזבורג, ח' (2008ב), הדרך אל האמצע, עמ' 88-89;

גינזבורג, ח' (2008ג), עירום אקטיביסטי, עמ' 90;

וייס, נ' (2008), המלכה היא עירומה: למה אנחנו ואתם זקוקים לגיליון

בנושא עירום?, עמ' 57;

לביא, ע' (תצלומים) (2008), ויהי עור, עמ' 56-64;

רום, נ' ובשן, ה' (2008), לא לבושה!, עמ' 92-98.

שיטת הניתוח

החומר המערכתי שהופיע במסגרת פרויקט "גיליון העירום" של "פנאי פלוס" נותח ברוח גישתו של רולאן בארת (1977 [2004]), שהציע אנליזה סמיוטית של תהליך הסימון והקיודר של אידאולוגיות לתוך, או באמצעות, דימויים חזותיים פופולאריים. תכליתו של הניתוח הסמיוטי על פי בארת היא לברוק כיצד "נכנסת" משמעות לדימוי תוך כדי עמידה על הטווח החזותי של המסרים שהוא עשוי להכיל. בחירת שיטת ניתוח זו, המבקשת לפענח את הצפנים, את מערכות הייצוג, את דרכי ההצגה ואת אופני הניסוח של המסרים האידאולוגיים, מתבססת על ההנחה שמשמעות הדימוי בתקשורת הפופולארית נעשה במכוון; המסומנים של המסר הציילומי התקשורתי מוכתבים מלכתחילה מתכונות מסוימות של האובייקט המתואר, ואת המסומנים הללו יש למסור לקוראים באופן הבהיר ביותר. בהתייחסו לדימויים חזותיים פרסומיים בארת טוען כי אם הדימוי מניח סימנים, "נוכל להיות בטוחים כי בפרסום הסימנים הללו הם מלאים, ונוצרו מתוך שאיפה לקריאה מיטבית בידי המקבלים: הדימוי הפרסומי מצטיין בכנות, או לפחות בהדגשה חזקת-משמעות של מסריו" (עמ' 336).

בארת מבחין בין הדימוי החזותי ובין המסר הלשוני, המסייע לקורא לבחור את מה שעניו אמורות לראות והמאפשר לו למקד לא רק את מבטו אלא גם את ההבנה של מה שהוא רואה. אולם כשמגיעים ל"מסר הסמלי" של הדימוי, המסר הלשוני כבר איננו מנחה את הזיהוי, אלא רק את הפרשנות, ומכונן מעין סד או "מלחציים" המונעים מן הקונוטציות להתרבות בלי גבול (שם, עמ' 341). בארת קובע שמכל סוגי הדימויים, התצלום הוא היחיד המסוגל להעביר את המידע (העירום) בלי לעצב אותו באמצעות יחידות של סימנים בדידים וחוקי המרה המקשרים ביניהם (בניגוד לשפה). בתצלום, שהנו מסר ללא צופן, היחס בין המסומנים ובין המסמנים אינו יחס של "המרה" אלא של "תיעוד" (או "הקלטה"), והיעדרו של צופן מחזק בכירור את המיתוס של ה"טבעיות" הציילומית: הסצנה נמצאת שם, לכודה בתוכו באמצעים מכניים, ולא אנושיים (המכני כאן מהווה ערובה לאובייקטיביות) (שם, עמ' 344). יחד עם זאת התצלום מהווה מערכת שסימניה שאובים מצופן תרבותי, גם אם נדמה שצירוף רכיבי הסימן הוא אנלוגי, ולא דיגיטלי, כמו בשפה. התצלום מכיל קונוטציות, כלומר יחידות משמעות המאורגנות בשדות אסוציאטיביים, בניסוחים פריגימטיים, אולי אפילו במבנים מנגידיים (שם, עמ' 346). המסמנים בקונוטציה תואמים אידאולוגיה מסוימת ומוגדרים בהתאם לחומר הנבחר. אפשר לכנות מסמנים אלה בשם "קונוטטורים", ואת מערך הקונוטטורים בשם "רטוריקה", ו"רטוריקה" מתבררת כאן כהיבט הממשע של האידאולוגיה (שם, עמ' 347).

אפשר לראות אפוא כי במערכת הכוללת של הדימוי החזותי, הפונקציות המבניות מקוטבות: "מצד אחד, יש מעין עיבוי פרדיגמאטי ברמת הקונוטורים (דהיינו, בהכללה של הסמלים), שהם סימנים חזקים, מפוזרים, 'מוחפצים'. מצד שני, יש 'שטף' סינטגמטי ברמת הדנוטציה – כל נשכח שהרצף הסינטגמטי תמיד קרוב מאוד לדיבור, ולמעשה, ה'שיח' האיקוני הוא המטבען את סמליו" (שם, עמ' 348).

התצלומים בגיליון העירום של "פנאי פלוס" נבחנו על פי שיטת הניתוח הסמיוטי תוך כדי התייחסות להבניה ולאפיון המגדרי, לאופני חשיפת הגוף, לדרכי התצוגה הארוטית, לקונוטציות, להומאז'ים ולרמיזות האינטר-טקסטואליות לתצלומים מפורסמים מן האיקונוגרפיה התקשורתית האמריקנית של המאה העשרים ושל תחילת המאה ה-21. בניתוח התצלומים התייחסתי בעיקר להבניה של הגוף האנושי בכלל ושל הגוף הנשי בפרט בתוצר תקשורת פופולארי זה, תוך כדי דיאלוג בעיקר עם השיח הביקורתי הניאו-מרקסיסטי של מרקוזה, עם השיח הביקורתי הפמיניסטי ועם השיח הביקורתי הקוירי (למשל; Mulvey, 1975; Foucault, [1976] 1978; Butler, 1993; מוסה, [1985] 2008).

בתצלומים ובטקסטים הלשוניים הנלווים נסב הדיון בעיקר על כינונה של איקונוגרפיה ארוטית מיינסטרימית ועל תרומתו כביכול של השבועון "פנאי פלוס" להרחבתו ולשכלולו של אוצר הדימויים הארוטי התקשורתית בישראל, וזאת בהתייחס ליחסי הכוח הכלכליים, המגדריים, הסקסואליים, האתניים והעדתיים הספציפיים בחברה ובתרבות הישראליות. כדי לבחון את תמרון התשוקה בעידן חרושת התרבות, המתבטא באופני הנוכחות של הגוף הנשי והגוף הגברי במסגרת "גיליון עירום", אימצתי כמה נקודות מבט ששימשו זו בצד זו בניתוח המערכונים. נקודת מבט אחת הנה כאמור זו של אסכולת פרנקפורט אגב התמקדות בתרומתו של ספרו של מרקוזה "ארוס וציוויליזציה" לפיתוחה של ביקורת תרבות מתנגדת, אנטי ממסדית ואמנציפטורית. נקודות המבט הנוספות הן הביקורת הפמיניסטית על ייצוג נשים במדיה בצד ביקורת קוירית על אופייה ההטרו-נורמטיבי של התקשורת הפטריארכלית וביקורת פוסט-קולוניאלית על הבנייתו של הגוף הלבן כגוף מועדף בתנועות לאומיות ובורם המרכזי בתקשורת ההמונים. הבחינה המוצעת חלה על מכלול הדימויים הארוטיים – החזותיים והמילוליים – שהופיעו בגיליון העירום תוך כדי עמידה על יחסי הגומלין בין המילים ובין התמונות, בין החיוויים הפרשניים ובין האובייקטים התצוגתיים, בין האסתטיקה ובין האתיקה המתבטאות בטקסטים הנדונים.

ניתוח ודיון

לפי אנט קון (1995 [2004]), הציילום נשען על אידאולוגיה המניחה כי מה שאנו רואים הוא ההוכחה לקיומם של הדברים. אין המצלמה ניטרלית. היא רואה את העולם כפי שהוא: אנחנו מביטים בתצלום ורואים פיסת עולם. התצלום פותח מעגל של תיעוד הנראה לעין ושל האמת. מעגל זה נסגר רק כאשר מישו מתבונן בתצלום. הצופה מביט בתצלום, והמבט של המצלמה מושלם באמצעות מבטו של הצופה: התצלום אומר ששני המבטים הללו הם אותו מבט עצמו. המשמעות נוצרת בסופו של דבר במבטו של הצופה: ההתבוננות חיונית לפרשנות של תצלומים (עמ' 154). לורה מאלווי (1975 [2006]) מדגישה שבעולם המסודר על פי חוסר שוויון מיני, עונג בהתבוננות פוצל בין פעיל/זכר וסבילה/נקבה. המבט הגברי המכריע מקרין את הפנטזיה שלו על גבי הגוף הנשי, המסוגנן בהתאם לכך. בתפקידן האקסהיביציוניסטי המסורתי, נשים הן מושא לתצוגה ולראווה, כשהופעתן מקודדת כדי ליצור אימפקט חזותי ומיני חזק, ועל כן אפשר לומר שמשמעת מהן תכונה של "אמורות-שיסתכלו-בהן" (to-be-looked-at-ness): "אישה המוצגת כאובייקט מיני היא מוטיב מרכזי של חזיון הראווה האירוטי [...] היא משהה את ההסתכלות עליה, משחקת למען התשוקה הזכרית ומסמלת תשוקה זו" (שם, עמ' 125).

הפטישיזם של הסחורה האנושית

על שער גיליון העירום, הנפתח לכריכה כפולה, מתנוסס תצלום ענקי של הדוגמנית גלית גוטמן כשהיא חובקת את שדיה ומסתירה את מפשעתה בשיכול רגליה הארוכות המאובזרות במגפי עור שחורים מבריקים, גרבונים שקופים וביריות. בתצלום, שנעשה בהשראת הצילום המפורסם של דוגמנית-העל ג'יזל על גבי שער גיליון אוקטובר 2007 של המגזין *Esquire*, גוטמן נועצת מבט ספק תמים בצופה הלהוט. תצלום זה משעתק דימויים רווחים מתת-תרבות הפטיש (fetish), כולל גרבונים, ביריות ובעיקר מגפי עור שחורים. בניגוד מסוים לאסתטיקה הנאצית, האישה הלובשת אביזרים אלה (בלבד) אינה בלונדינית, אך תצלום זה עדיין משמר אסוציאציות של כוחנות ושליטה בשילוב פגיעות ומזוכיזם: הדוגמנית מניפה את רגלה באוויר, באופן המסתיר את מפשעתה, ומגוננת-מסתירה שדיים באמצעות שילוב ידיים. היא מפנה מבט רך ופגיע – בשפתיים פשוקות מעט – אל המצלמה. פטישיזציה (וכמעט פאשיזציה) זו של הגוף הנשי כוללת מבט מזוכיסטי "מוקפא" ורפלקסיבי של הדוגמנית, המתכתב עם המבט הסדיסטי המדומיין של הגבר-המתבונן.

לפי אורנה שחר (1994), הפטיש (fetish) אינו סמל אלא דימוי קפוא, קטוע, עצור, דו-ממדי, מעין תצלום, שאליו חוזרים שוב ושוב כדי לגרש את הדיכוי, לעצור את התוצאות המסוכנות של התנועה. הוא מייצג את הרגע האחרון שבו עדיין היה אפשר להאמין בקיומו הפיזי של האובייקט. יתרה מכך: בפטישיזם מתרחשים פיצול, ובהתאם לכך גם השהיה כפולה: מצד אחד הסובייקט מודע למציאות אך משהה ידיעה זו, ומצד אחר הוא נצמד בכוח לאידאל שלו. "תהליך ההכחשה של המזוכיסט הוא כה עשיר", שחר מוסיפה, "עד שהוא משפיע על הנאתו המינית. ההנאה נדחית ככל האפשר וכך מוכחשת. בצורה זו המזוכיסט יכול להכחיש את מציאות התענוג ממש ברגע שבו הוא חווה אותו" (עמ' 54). תצלום השער, המשלב מוחצנות עם הצטנעות, חשפנות עם ביישנות, תואם את טענתו של רולאן בארת לגבי מופע הסטריפטז בספרו "מיתולוגיות" (1957) (1998), שהסטריפטז מבוסס על סתירה: ביטול המיניות של האישה ממש ברגע שבו מערטלים אותה. לפי בארת, זהו "חיזיון של פחד, או נכון יותר – של 'תפחיד אותי', כאילו נותרה כאן הארוטיקה מין אימה מענגת, שדי להודיע על סימניה הפולחניים כדי לעורר הן את המחשבה על מין הן את גירוש" (עמ' 183).

הפטישיזציה של הגוף הנשי העירום בשער של "פנאי פלוס" משקפת משיכה לסקס "קינקי", סוטה כביכול, המתבטא במשיכה עזה לאובייקטים, לאביזרים ולחפצים המוצאים מהקשרם הקונוונציונלי ומועברים לספרה ארוטית חדשה. במונחים מרקסיסטיים, הפטישיזם של סחורות אלה מתבטא בערך החברתי המוענק להן באופן מניפולטיבי עד כדי הפיכתן למעין אשליה ארוטית. כך למשל, זוג המגפיים אינו משמש כאן כאמצעי לגונן על כפות הרגליים, אלא כסימן של שליטה המעורר פולחן הערצה וסגידה. שימוש ארוטי זה הנו הרחבה של המשמעות המקורית של המושג "פטיש" (fetish) ממחצית המאה ה-18, המתייחס לחפצי מאגיה וכישוף ממערב אפריקה. לאותם חפצים הוצמדה במהלך הדורות משמעות מאגית ורוחנית, מעבר לערכם החומרי הבסיסי. בשולי התרבות הפופולארית מוענקת לעתים משמעות מינית חושנית (מישוש, חיכוך, הרחה וטעימה) לתלבושות העשויות מחומרים כמו בד קטיפה, פלסטיק, ויניל, גומי ומתכת, וכן לחפצים כמו מדי צבא, נעלי עקב, מגפי עור, שוטים ומסכות, וכן לחלקי גוף כמו כפות רגליים ושפמים, לעתים אף בהקשר סקס סאדו-מזוכיסטי וארוטיזציה שנויה במחלוקת של טקסי כוח, אלימות, משמעת והשפלה ושל רמיזות ישירות ועקיפות לתרבות האימפריאליזם, לנצרות ולקדושים המעונים, ובמקרים יותר קיצוניים אף לאסתטיקה נאצית (McClintock, 1993; Hooven.).

תרבות שוליים זו מחלחלת – או מסופחת – משנות השמונים ואילך לזרם המרכזי בתרבות הפופולארית ובתקשורת ההמונים, כולל וידאו-קליפים

ומופעים של הזמרת מדונה, פרסומות, אביזרי אופנה, תלבושות ופורנוגרפיה "קונוונציונלית". סיפוח זה של השוליים אל חרושת התרבות הממוסחרת והממסחרת הנו חלק בלתי נפרד מאופייה הטורפני של החברה הקפיטליסטית. קליינהאנס (Kleinhaus, 1994) טוען כי הקניבליזציה של תת-תרבויות בידי המדיה העולמיים היא תכונה מובנית של חרושת התרבות. היא מתבצעת בידי אנשים שהם בראש ובראשונה אנשי מקצוע זעיר-בורגניים, שהעיסוק שלהם מרמז על מרחק מכל אירוניה גלויה כלפי סוגי האישיות, התכניות והמוצרים שהם מייצרים, מכל דיון אמתי על רגישות. מאחר שהם אינם מאמינים במה שהם עושים, יצרני תרבות ההמונים נמשכים לעתים קרובות לתת-תרבויות בדיוק בגלל השוני שלהן, החדשנות שלהן ואיכויותיהן שלא התמסחרו עדיין – כולם מאפיינים היכולים, לא במקרה, להישאב אל עבודתם; סוף שבוע בחברת בני אותה תת-תרבות עשוי להעניק השראה לקמפיין פרסומי חדש. המגמה שקליינהאנס מבקר מתבטאת באופן בולט אף בגיליון העירום של "פנאי פלוס", המשתמש בסממנים פטישיסטיים וסמי-פאשיסטיים ל"תיבול" אוצר הדימויים הארוטי הסטנדרטי.

היהודייה החדשה והארוטיקה הלבנה

העורכת הראשית של "פנאי פלוס", נירית וייס, מתייחסת לגיליון העירום כאל הישג תקשורתי מופעים: "עם כל הצניעות והענווה, הגיליון שאתם מחזיקים בידיכם הוא גיליון היסטורי במושגים מקומיים, לא פחות", היא מכריזה. "גיליון שעוד ישנה את התפיסה והתפקיד שיש לשער מגזין ישראלי להציע הן למצולמים והן לקוראים". "וכן, אני נרגשת", היא מוסיפה ומתוודה, "לא כל יום זוכה עיתון בישראל ליישר קו עם סטנדרט צילומי הפורטרטים הנהוגים בעולם. לא כל יום זוכה עיתון בישראל לשיתוף פעולה מלא ומתמסר של כוכבת בסדר גודל ענק כמו גוטמן, לא כל יום ניתנת לנו האפשרות לחצות עוד גבול של תעוזה, ולצעוק – המלכה היא עירומה. בכל המובנים" (עמ' 57).

דברי העורכת משקפים תפיסה של תצלומי עירום במיינסטרים התקשורתי כמבע של גאווה, אומץ, אמנציפציה, קוסמופוליטיות, אסתטיקה ואמנות. וייס מתייחסת לגיליון העירום הראשון של השבועון ולכיכובה של דוגמנית ישראלית מפורסמת באותו גיליון כאל הישג מקצועי וכהגשמה של ייעוד עיתונאי. מילון הניצחון שלה כולל מונחים אמוטיביים חזקים, כמו "התרגשות", "זכייה", "התמסרות", "תעוזה" ו"צעקה".

בתיאור הגיליון המיוחד וייס משתמשת בסופרלטיבים ובמבעים חווייתיים רבי עוצמה שכונתם למחוק כל צל של מבוכה הכרוכה בכיכול בעריכת גיליון עירום. וייס אינה מתייחסת לגיליון הנדון כאל גימיק שיוקי הממסחר את גוף

האדם באופן נצלני לצורך הגדלת המכירות של השבועון. במקום זאת היא מתגאה בהצלחתה "לחצות עוד גבול של תעוזה" (שם). תפיסה זו תואמת את הליברליזם הקפיטליסטי, שאינו רואה סתירה בין עונג מיני ובין הפיכתו למוצר; לא ניצול סקסיסטי של הגוף אלא מתן שירות לקוראי השבועון הלהוטים בפרט ולתרבות המגזינים הישראלית בכלל, המצווה "ליישר קו עם סטנדרט צילומי הפורטרטים הנהוגים בעולם" (שם).

הצדקתו של גיליון העירום, שנועד לשמח את עיני קוראיו ואולי גם "לחצות עוד גבול של תעוזה", מבטאת את מה שמשה צוקרמן (2001) מכנה "נחמדות" כסטרוקטורה דכאנית, בסימואה של התודעה בדרכי נועם, בשעבוד הלקוח על דרך הפיכתו ל'מלך'" (עמ' 38). צוקרמן מסביר כי באופן כזה קהל הצרכנים מקבל לכאורה את מה שהוא רוצה, אבל מה שהוא רוצה מוטבע בו באמצעות מנגנון מערכתי, מניפולטיבי מעיקרו, המציע כביכול מבוחר "עשיר" של ערוצים, עיתונים, תכניות ושאר פריטי "תקשורת", ומקנה כך ללקוח הרגשת אוטונומיה של "חופש בחירה" ו"רצון חופשי". התוצאה היא שילוב בין סטנדרטיזציה בפועל של מוצרי חרושת התרבות ובין שיווקם המתוחכם כמבוחר שופע ורב-גוני, שיש בו כדי לספק את הצרכים "האינדיבידואליים" של כל איש ואישה. "כלומר", מוסיף צוקרמן, "חרושת-התרבות מנסה (ובמובן מסוים, אכן גם מצליחה) ליצור קהל-צרכנים מונוליתי, ללא הבדלים חברתיים היררכיים. אלא שדווקא לשם השגת מטרה זו היא משתמשת באידיאולוגיה הפוכה – באידיאולוגיה של הבטחת הייחודיות" (שם, שם).

בהבטיחה לקוראיה שהם אווזים בידיהם מוצר ייחודי, נועז ושובר שגרה, העורכת הראשית אף מגדירה את גוטמן "הבחירה הראשונה והייחידה שלנו לגיליון" (עמ' 57) ומתארת אותה כ"דוגמנית המצליחה ביותר בארץ וכקונצנזוס לאומי". והיא מוסיפה: "[היא] אשת משפחה, אם לשתי בנות, בת 35, ששוברת מדי שנה את שיאי היופי והקריירה של עצמה" (שם – ההדגשות אינן במקור). הלגיטימציה הראשית של גוטמן, המוצגת כציר המרכזי של גיליון העירום, הנה היותה אם ישראלית. הבניית האישה הישראלית כ"אשת משפחה" בראש ובראשונה תואמת את עיצובי הגבריות והנשיות המסורתיות בידי התנועה הציונית כגופים המסמלים התחדשות לאומית והמשמרים יחסי כוח פטריארכליים.

ג'ורג' ל' מוסה (1985] 2008) טוען כי הלאומיות, שסיפחה אליה את החיפוש הגברי אחר ידידות וקהילה, פנתה בעשורים הראשונים של המאה ה-19 להטמיע גם אידאלים חדשים של נשיות. היא חיזקה אותם באמצעות עיצוב סמלים נשיים של האומה, דוגמת דמויותיהן האיקוניות המצוירות של הגבריות גרמאניה, בריטאניה ומריאן הצרפתייה. הדימויים הללו גילמו הן מהוגנות הן את ההרגשה הקולקטיבית של מטרה לאומית. האמנות הרומנטית נקראה אל הדגל כדי לשוות

ממדים חזותיים וספרותיים למוטיבים החדשים. הלאומיות והחברה שהזדהה עמה השתמשו בדוגמת האישה הבתולית והענווה להמחשת המטרות המוסריות שלהן. בתהליך זה חוזקו האידיאלים הבורגניים של מהוגנות, אשר חדרו אל כל שכבות החברה באירופה במהלך המאה ה-19 (שם, עמ' 110). הנשים כסמלים לאומיים גילמו סדר ויציבות: "האישה הייתה התגלמות המהוגנות; אפילו בתפקידה כמגנה וכשומרת של עמה הוטמע תפקידה המסורתי כאישה ואם – שומרת המסורת הדואגת לשימור הנוסטלגיה בעולם הפעיל של הגברים" (שם, עמ' 117).

לפי דניאל בויראין (Boyarin, 1997), הציונות בהנהגתו של בנימין זאב הרצל חיקתה את הדגם הגברי הכוחני, החסון והשרירי שהיה נפוץ בתנועות לאומיות באירופה בשלהי המאה ה-19 ובתחילת המאה העשרים. לעומת "היהודי החדש", שנתפס כניגוד בולט ליהודי הגלותי, שתואר באופן סטראוטיפי כחיוור, כחוש, נרדף, חסר אונים וקרוב נצחי – האישה הציונית, "היהודייה החדשה", לא השתחררה מכבלי "גלותיות" ונתפסה בעיקר כעזר כנגדו. במישור הסימבולי, עיון בדימויים החזותיים של הציונות בשנים הראשונות לקיומה יגלה כי היהודי החדש הוצג כאליל צעיר שפניו היפות וגופו החטוב סימלו את מעלותיו הרוחניות. לעומת הגברים היהודיים החדשים, הנשים בדימויים אלה מעטות ומשמשות בעיקר בתפקיד מסייע או שולי (פלג, 2003, עמ' 25).

החברה הישראלית, לפי אראלה שדמי (2007), נמצאת כיום בעיצומה של מערכה על זהותה ועל תרבותה, ומערכה זו מתרחשת בכמה צירים: החילוני, הדתי, המסורתי, החרדי, האמוני, הפונדמנטליסטי; האשכנזי, המזרחי, הרוסי, הקווקזי; היהודי, הפלסטיני; השמאלני והימני; השמרני, הליברלי, הניאו-ליברלי, הניאו-שמרני, הרדיקלי. "כל אלה יקבעו את עתידה התרבותי ואת דמותה הפוליטית והערכית של החברה הישראלית", גורסת שדמי ומוסיפה: "הציר הפטריארכאלי-הפמיניסטי קיים אך אינו בולט בשיח החברתי הזה. נשים תופסות מקום של קרבנות ושואפות להכרה של החברה ולטיפולה; שואפות לשוויון בעולם שלא הן בנו; ולכל היותר שואפות להשתתף בשיח הפוליטי והתרבותי שלא הן מגדירות, אך כמעט לא כעמדה בוויכוח על זהות ותרבות" (עמ' 15). שדמי מצביעה על יחסי הגומלין בין המאבק הפמיניסטי ובין המאבק נגד הפער העדתי בישראל ומעירה כי בסוף שנות התשעים נדמה היה שמתרחשים שינויים מרחיקי לכת בחברה הישראלית בעקבות הופעתן של אליטות חדשות, מינוי מזרחים לתפקידים פוליטיים מרכזיים, חקיקת חוקים לשוויון נשים ולזכויות ההומואים והלסביות, צמיחתה של התנועה המזרחית החילונית "הקשת הדמוקרטית המזרחית" וכדומה. לטענתה, השמחה הייתה מוקדמת מדי מאחר שהווייה אשכנזית, זכרית, יהודית וקפיטליסטית – אמנם בגרסה מעודכנת – השתלטה מחדש על החברה הישראלית, ומאחר שקרבנותיה העיקריים הם הנשים והפמיניזם. שדמי מצדדת

בבניית ברית בין הקבוצות המוחלשות ("הכוחות המנוחשלים") – כולל מזרחים, נשים, מהגרים ומיעוטים חברתיים ומיניים – ובין כוחות השלום הדמוקרטיים. ההגמוניה העדתית-מעמדית והשלכותיה הבעייתיות מתבטאות לא רק במישור החברתי, התעסוקתי והפוליטי, אלא גם במישור הסימבולי, התקשורתי-תרבותי. כך למשל, בערוצי הטלוויזיה בישראל ב-2005 צבע העור של הרוב המכריע של הדמויות בתכניות מכל הסוגות היה עדיין בהיר. מעט הדמויות כהות העור היו ברובן דמויות אמתיות שהופיעו בתכניות חדשות ואקטואליה, בתכניות אירוה ובתכניות ספורט. נמצא כי אנשים עם עור כהה מהווים מיעוט בטל בשישים בסדרות בדיוניות, בסרטים ובסדרות טלוויזיה (לירן-אלפר וקמה, 2007, עמ' 20-21).

אותה מגמה בעייתית מתבטאת גם בגיליון העירום של "פנאי פלוס" בכיכובה של גלית גוטמן. שם מרבית הדימויים החזותיים מציגים דמויות לבנות. מתוך 83 התצלומים בסקציית העירום של הגיליון המיוחד, רק שבעה תצלומים (חמש נשים ושני גברים) – פחות מעשרה אחוזים מן הדימויים החזותיים המערכתיים – מציגים שחורים. באופן זה נשמרת לכאורה ההגמוניה הלבנה, אם כי בין תצלומי הדוגמניות הישראליות המופיעים בגיליון העירום, הזיהוי העדתי אינו אחיד; בעוד שגוטמן, כוכבת הגיליון, היא ממוצא אשכנזי, לפחות ארבעה מתוך חמישה תצלומים של הישראליות הנזכרות בכתבה "לא לבושה" (על נטייתם של הכוכבים הישראליים לא להתערטל מול המצלמות) מציגים נשים ישראליות ממוצא מזרחי, ביניהן נטלי עטיה, מאיה בוסקילה ומיטל דוהן, אך אלה משמשות אילוסטרציות לאותה כתבה, ותמונותיהן קטנות בהרבה מאלה של כוכבת הגיליון האשכנזייה, גלית גוטמן.

הסתרה וחשיפה של האסתטיקה הפורנוגרפית

הגוף הבהיר של גוטמן מהווה ציר מרכזי בגיליון העירום, והוא מוצג בתצלומיו של עדרו לביא בהתאם לכללי החשיפה של הגוף הנשי הרווחים בתקשורת הפופולארית המגדירה עצמה לא פורנוגרפית. משטר ייצוג זה מחייב הסתרה של איברי המין של הגוף הנשי הארוטי המוצג לראווה. עבודותיו של לביא מציגות מגוון פוזיציות אסתטיות מתוחכמות המבקשות להביע נועזות בלי לחצות את קו ההפרדה המדומיין בין הארוטי ובין הפורנוגרפי. כך למשל, בתצלום המשתרע לאורכם של שני עמודים, ערוותה של גוטמן מוסתרת באמצעות חצובה ארוכה של מצלמה עתיקה, תוך החשכה מוקפדת של אזורים אינטימיים בגופה. החזה של הדוגמנית מוסתר באמצעות שיערה הארוך וזרועה הנשענת על המצלמה בפרופיל (עמ' 58-59). העיתון מבקש לשוות לעצמו תדמית של יוקרה, כשהוא מציין

שתצלום זה נעשה בהשראת תצלום מפורסם של דוגמנית-העל ג'יזל בשער גיליון של מגזין הגברים רב המוניטין *Esquire*. עמדה זו מתיישבת עם טענתו של מייק פת'רסטון (Featherstone, 1991) שהקפיטליזם כבר אינו תלוי עוד בגינוי של עונג מיני ופיזי ובשימור של צורות ממשטרות קשיחות של עבודה ידנית. במקום זאת, הגוף בתרבות הצרכנית הוא ממושטר (disciplined) ונהנתני (hedonistic) כאחד. בתרבות כזאת, לפי פת'רסטון, הגוף הופך לאמצעי לעונג, לנעורים, לבריאות ולכושר. הגוף נתפס כדרכון לחיים הטובים. במובן זה הגוף האנושי אינו מסמן אתר של הנהנתנות בלתי מבוקרת, אלא את הצורך לגישה מחושבת כלפיו. לפי שילינג (Shilling, 1993), הסובייקטים יכולים להפעיל שיקול דעת ולהחליט בעצמם כיצד להסדיר (regulate) ולהציג את הגופים שלהם, מאחר שהגוף נקרא קודם כול כמבע של זהות אינדיבידואלית.

"פנאי פלוס" אינו מעוניין שהצילומים הנועזים של גוטמן יקוטלגו כפורנוגרפיים. ה"אליבי" של השבועון להצגתם מתבטא בשלוש רמות: (א) הצגת השימוש בעירום כמעשה אמנות; (ב) הקפדה על הסתרת פטמות ועריות; (ג) רמיזות אינטר-טקסטואליות גלויות לתצלומי עירום "קלסיים" שהופיעו במגזינים לא פורנוגרפיים יוקרתיים. כך למשל, הדוגמנית נראית בתצלום שחור-לבן של פלג הגוף העליון כשהיא חובקת-מסתירה את החזה, בהשראת תצלום שהופיע בשער מגזין האופנה *ID* בכיכובה של קייט מוס, המוגדרת ב"פנאי פלוס" "הדוגמנית הכי מצליחה והכי נטורליסטית בעולם זה כשני עשורים" (עמ' 60). בתצלום אחר גוטמן יושבת על כיסא עתיק שמשענתו פונה אל המצלמה ומסתירה את מפשעתה ואת חזה (עמ' 61), בהשראת צילום השער של *Rolling Stone*, ובו הזמרת מדונה בסגנון שנות השלושים בהשראת דמות שגילמה בסרט "דיק טרייסי" (עם וורן ביטי ב-1990). אך לעומת הצילום של גוטמן בהשראת מוס, המשדר לכאורה טבעיות או "נטורליסטיות", הצילום בהשראת מדונה מדגיש במופגן את האינסטרומנטליזציה של הגוף הנשי אגב שימוש בוטה באביזרים הלקוחים מעולם הדימויים הפורנוגרפי: נעלי עקב גבוהות כגוון מטאלי, כריות, ציפורניים צבועות בלכה כהה ווילונות משי ורודים.

במונחים של מרקוזה, דימויים אלה אינם בגדר ארוטיקה החוגגת את המיניות, אלא הם מהדהדים אסתטיקה פורנוגרפית המכוונת להלהטת החושים והמפחיתה במידה רבה את חוויית המיניות לרמת אוננות. במונחים של לורה מאלווי (1975) (2006), האישה מעוצבת כאן כמי שמיועדת למטרת התבוננות וכבעלת פוטנציאל להיות מושא לאוננות. גוטמן, מושא התצוגה, מפשקת את רגליה מאחורי משענת הכיסא כשהיא נועצת בצופה מבט מפתה. הבעת הפנים, לפי אנט קון (1995) (2004), ובמיוחד המבט המזמין, הם רגע מכריע בהבניית עמדת סובייקט גברי לצופה בצילומי עירום של נשים: "בהציעו את עצמו לצופה הן כמופע ראווה והן

כאמת, התצלום מרמז כי האישה שבתמונה, ולא הדימוי עצמו, היא האחראית לשידול מבטו של המתבונן. בעשותו כך התצלום מבנה את גוף האישה כמושא לחקירה, ובה בעת הוא מרמז כי המיניות הנשית פעילה, כי נשים עשויות להזמין מיין" (עמ' 158). קון מוסיפה שההתמקדות הבלעדית של תצלום העירום בגוף האישה מתקשרת למיזם של הגדרת טבעה ה"אמתי" של המיניות הנשית. נקביות ונשיות מוכנות כמערך של תכונות גופניות שאפשר לצמצמן למיניות המציגה את עצמה לראווה לעיני צופה גברי: "בצורה זו מזמין צילום העירום הנשי את הצופה לקחת חלק בהגדרה גברית של נשיות" (שם, שם). הכתבה זו של נשיות "נכונה" מבטאת את אופיו הפטרנליסטי של ייצוג הנשים במוצרי ארוטיקה המשרתים, בראש ובראשונה, תפיסה גברית פטרנליסטית. קתרין מקינון (1990 [2006]) טוענת כי הגברים הם אלה שהגדרו מהי מיניות, מהי נשיות, מהם התפקידים החברתיים של גברים ונשים, ומהם ה"הבדלים" ביניהם. היא מצביעה על קשר הדוק בין הטרדה מינית, אונס, סחר בנשים, זנות ופורנוגרפיה, המהווים לדעתה כלים חברתיים שלובים, המשרתים ומנציחים תפיסת עולם של השפלת נשים.

תצלומיה של גוטמן הנם בראש ובראשונה מוצרים תקשורתיים המדברים אל סובייקט גברי ומבנים את האישה כאובייקט וכסחורה. כך גם הדימויים החזותיים של נשים המופיעים כאיורים לכתבה "לא לבושה!", המנסה לברר מדוע כוכבים ישראלים אינם ממהרים להתערטל, "למרות שזה מקדם אותם ולמרות שזה מוכר עיתונים ולמרות שאנחנו במילניום השלישי" (רום ובשן, 2008, עמ' 92 [בפירוט כתבות המגזין בפרק "שיטת המחקר" לעיל]). הכתבות נועה רוט והדס בשן קובעות במארמן שאפשר לספור על כף יד אחת את ה"טאלנטים" הישראליים שהזדהו באופן אישי עם עירום: "מתמונות סקסיות במפגיע של דוגמניות אלמוניות בימי 'העולם הזה' ו'להיטון', שהיחידה ששרדה את זכרן היא פנינה רוזנבלום", הן קובעות, "הגענו בשנות ה-90 לסטנדרטים מעודנים למדי" (עמ' 94).

לכאורה חשיפת גופן של המפורסמות מביעה שחרור מכבלי הבושה והאשמה. פרויד מדגיש כי להרגשת האשמה תפקיד מרכזי בהתפתחות הציביליזציה. עם התקדמות הציביליזציה, הרגשת האשמה מתחזקת עוד יותר, מחריפה, גוברת והולכת. הוא מצביע על קשר בין יצרים ובין מחזור מתרחב של מלחמות, רדיפות בכל מקום, אנטישמיות, רצח עמים, קנאות עיוורת וכפיית "אשלויות" על ההמונים, עמל מפרך, חולי ואומללות. כל אלה מאפיינים את החברה המודרנית עם העושר המצטבר והידע הגדל שלה. פרויד רואה באשמה רכיב אינהרנטי בכינון התרבות והשימור שלה: "מאחר שהתרבות מצייתת לדחף ארוטי פנימי, המצווה עליה ללכד את האנושות להמון מאוחד היטב, היא יכולה להגשים את המטרה הזאת רק על-ידי ליבוי תחושת אשמה גוברת ללא-הרף" (מצוטט אצל מרקוזה, [1955] 1978, עמ' 57).

רום ובשן טוענות שהצלם שהביא את "בשורת הסלבריטיז העירומים" לעיתונות הישראלית הוא רון קדמי, שחילץ ב-1995 את הדוגמנית המתחילה נטלי עטיה מכושתה וצילם אותה כשהיא משתרעת על כורסה כשהיא מחבקת את החזה ומשכלת את רגליה. כמה שנים אחר כך הוא צילם בעירום את קרן מיכאלי – שהייתה אז חיילת בשירות סדיר – בקמפיין ל"קסטרו", כשזוויות צילום עדינות ביותר מסתירות את איבריה האינטימיים. קדמי אינו מתבייש בתצלומי העירום ואף רואה בהם לא פחות משליחות לאומית. "נטלי רצתה לעשות רעש כמוני", הוא מצוטט, "אבל לא תיארנו לעצמנו לאן זה יגיע. דיברו על התמונה הזו בכל מקום, וזה עשה לה את הקריירה". כשהכתבת מתעניינת אם מאוחר יותר מיכאלי גם שילמה על זה מחיר, קדמי משיב: "אני לא חושב. אין ספק שהשמרנות כאן היא מאוד גדולה, אנחנו מדינה איראנית, אבל דווקא בגלל זה צריך להמשיך ולהילחם בשמרנות ובצנזורה" (רום ובשן, 2008, עמ' 96). קדמי מייחס לצילומי עירום משמעות ליברטריאנית, כשהוא כורך יחד את חשיפת הגוף ואת הנאורות כניגוד להסתרת הגוף ולפונדמנטליזם בדרגות שונות. הוא מתייחס לחשיפת נשים מפורסמות במערומיהן כאל מעשה של התנגדות וחתרנות המבקש לנתץ את כבלי השמרנות.

בהתייחסו למתח בין סקס ובין צנזורה מרקוזה (1978 [1955]) סבור שלמרות שהחופש המיני גדול היום יותר משהיה בתקופת המלכה ויקטוריה או הפוריטנים, למשל, החופש המיני מתואם היום עם קונפורמיזם של כדאיות: "האנטגוניזם היסודי בין חיי-המין לבין תועלת חברתית – שאינו אלא בבואת הסכסוך בין עקרון-ההנאה לעקרון-המציאות – מיטשטש על-ידי חדירתו הגוברת והולכת של עקרון-המציאות לתחום עקרון-ההנאה" (עמ' 66). הארוס המשוחרר עלול להיות הרסני, והחברה המודרנית דואגת שלא ישתחרר. היא מוכנה להרפות את המוסריות המינית, אך ה"חופש המיני" מתממש, לדעת מרקוזה, אך ורק במסגרת מערכת מבוססת היטב של בקרה מונופוליסטית. לפיכך שחרורה של המדינה מן הדיכוי האירני לכאורה שעליו מצביע הצלם קדמי, אין פירושו בהכרח הפשטתה של המדינה מול המצלמה הדרוויניסטית – הגברית – המחפיצה ברעבתנות את הגופים האנושיים, ובעיקר הנשיים.

החיטובים המסוכנים של המאצ'ו הישראלי

הכתבה המרכזית בפרויקט העירום, "סלבריטי סקין", מציגה את שלושים הצילומים "הכי חשופים, שערורייתיים ומדהימים בכל הזמנים" (גינזבורג 2008, עמ' 66 [בפירוט כתבות המגזין לעיל]). כותרת המשנה קובעת: "מג'ון לנון, דרך אנג'לינה ג'ולי ועד קרלה ברוני – סלבריטאי העולם חושפים את עורם

כבר עשרות שנים מבעד לעדשות של הצלמים הגדולים בעולם. וגם אם ברור שהפלטפורמה היא מסחרית והמטרה היא למכור עיתונים (או דיסקים או סרטים או קריירות) – לעולם כבר ברור: יותר מאשר סקס, מדובר באמנות" (שם, שם). מעניין כי 24 מבין שלושים הצילומים ה"מאיירים" כתבה זו מציגים עירום נשי, ורוב המצולמות המפורסמות מופיעות בפוזוה דומה: רגליים סגורות או משוכלות וידיים מסתירות שדיים. רק מרילין מונרו נראית בחזה חשוף לחלוטין. מוסכמות ייצוג אלה מיוצרות במנגנוני הארוטיזציה של חרושת התרבות, המבקשים לאכוף את השיטה ההטרסקסואלית המציבה בדרך כלל את האישה במוקד הספקטקל החזותי.

לעומת זאת, רק חמישית מן הדימויים המלווים את אותה כתבה כוללת עירום גברי. בין השאר מתייחסת הכתבה לתצלום העירום המפורסם של ג'ון לנון המנשק את יוקו אונו על השער של *Rolling Stone*, הנחשב לאחת העבודות הנחשבות ביותר של הצלמת אנני לייבוביץ'. התמונה צולמה ביום מותו של לנון, שנרצח בדרכו מן הסטודיו חזרה הביתה ב-8 בדצמבר 1980. יצירה זו הפכה לשער הגיליון שהוקדש לזכרו ופורסמה חודש וחצי אחרי מותו.

לכאורה החלטתו של "פנאי פלוס" לפתוח את הכתבה "סלבריטי סקין" בעירום גברי, ולא בעירום נשי, מעידה על פתיחות יחסית. בתרבות פטריארכלית, שבה עירום גברי נתפס עדיין כמאיים על גברים הטרסקסואליים רבים, איברי מינו של לנון מוסתרים, אך עכוזו חשוף. בכך התצלום חורג ממשטר הייצוג ההטרו-צנטרי. יחד עם זאת האליבי הסטרייטי נשמר: ג'ון העירום נושק ללחייה של יוקו הלבושה.

חמישה תצלומים נוספים המלווים את אותה כתבה מציגים עירום גברי תוך כדי הסתרה מוקפדת של איזור החלציים: דייוויד בקהאם לובש מכנסיים ארוכים; שלושת חברי להקת "רד הוט צ'ילי פפרז" מסתירים את איברי המין בכפות ידיהם הקטנות; רובי וויליאמס מפנה את עכוזו אל המצלמה; ג'ים קארי ניצב בפוזיציה נשית וחושף ישבן חיוור, כשפודל שחור מושך את תחתוניו (כמעין פרפראזה לפוסטר פורנוגרפי משנות השבעים שבו דוגמנית שחורה מופתעת מכלב המושך את תחתוניה); וזמר הראפ אימנס מסתיר את איברו באמצעות זיקוק פאלי ענקי העומד להתפוצץ.

אחד משערי המגזינים המאזכרים באותה כתבה הצליח במיוחד לאתגר תפיסות שמרניות ולחתור תחת הקודים הבורגניים של נראות מינית בתרבות הישראלית. זהו שער השבועון *Time Out* תל-אביב מ-2005 בכיכובו של השחקן ליאור אשכנזי, הנראה בעירום כמעט מלא, לצדו של הבמאי איתן פוקס, שנשאר לבוש בג'ינס ובטי-שירט שחורים. בכותרת "ללכת עד הסוף" שחזרו השניים את התצלום המפורסם של לנון ואונו על שערו של *Rolling Stone*. "פנאי פלוס"

מציין שהשניים "גרמו לשערורייה זוטא ולחישות בדבר נטיות המיניות של אשכנזי" (רום ובשן, 2008, עמ' 96). בתצלום נועז זה אשכנזי ופוקס נראים בתנוחה הומוסקסואלית כביכול, כשאשכנזי בתפקיד המפתח המציע את גופו החשוף לפוקס ידידו ומחבק אותו. פוקס מצדו מופיע בלבוש מלא כשירו הימנית תחת צווארו וידו השמאלית בכיסו, ומבטו פונה לכיוון המצלמה (ולא לכיוון אשכנזי), כאילו הוא מקבל באדישות את יוזמתו של הכוכב יפה התואר.

א-סימטרייה זו, המתבססת על הידע החוץ-טקסטואלי של הקוראים לגבי נטייתו ההטרסקסואלית של אשכנזי ונטייתו ההומוסקסואלית של פוקס, ממקמת את העירום של אשכנזי – כמו זה של ג'ון לנון – בעמדת האובייקט, וזאת בניגוד לבמאי הלבוש, המוצג כסובייקט. העירום של ליאור אשכנזי מסמן את ההעברה הדרמטית של הגוף הגברי מעמדת המתבונן לעמדת מושא הצפייה, מעמדת השליט לעמדת הנשלט, מן העמדה הוויאוריסטית (voyeuristic) של המציץ לעמדת המענג המציג את חמוקיו לראווה. תדמיתו הגברית, ואף המאצ'ואיסטית, של אשכנזי היא המאפשרת לו "לצאת בשלום" מתצלום פרובוקטיבי זה.

בתרבות הפופולארית המיינסטרימית, גברים ודימויי גוף גבריים עדיין נהנים מפריבילגיות בולטות, לעומת הנשים המוצגות בדרך כלל כבעיה וכמקור לחרדה ולחקירה אובססיבית. כפי שטוען סטיבן ניל (Neale, 1983), כאשר הנשים נחקרות, הגברים נבחנים. הגבריות כאידאל ידועה באופן מושלם. הנשיות, בניגוד לה, מוצגת כתעלומה. ההתייחסות המפלה הזאת קשורה במידה רבה לחשש של גברים סטרייטים מפני הומו-ארוטיות כשהם צופים במושא תשוקה גברי. אף בעיתונות ההומו-ארוטית המחתרתית בארצות הברית, שנרדפה עד שלהי שנות השישים, ה"אליבי" לחשיפת הגוף הגברי העירום נלקח מתחומי האמנות, הספורט או האנתרופולוגיה. כתבי עת מחתרתיים כמו *Physique Pictorial* ניסו להסוות את הפונקציה ה(חד)מינית שלהם באמצעות הצגת הגוף הגברי כדימוי אסתטי, אתלטי או אקזוטי (Waugh, 1996). יחד עם זאת, החל באמצע שנות השמונים הגוף הגברי מוצג בתרבות המיינסטרים כסחורה, כמעט כאותה עמדה שהפטריארכיה נהגה לייעד בעבר לנשים. מוריילי הילי (Healey, 1994) מסביר שהגוף הגברי מצוי כעת בלבו של מרחב מסוכן ההופך את האובייקט הגברי ל"נשי".

בהקשר זה, טיילר (Tyler, 1991) טוענת שמטען הגבריות המרשים המוצמד ל"פין-אפ" הגברי מכוון לשכך את חרדת הסירוס שמעוררת הצבתו של הגבר במוקד הספקטקל, בדומה לאישה, כאובייקט הומוסקסואלי של המבט הקולנועי הגברי המשוער. מוריילי הילי טוען שהשקעת היתר במראה ה"אותנטי" הגברי – במיוחד אצל שרירנים ומפתחי גוף למיניהם – מאיימת לחשוף ולהעצים את אותה חרדת סירוס. הגבריות, כאקט מודע של דגמון לפני המצלמה, מתגלית ככלתי אותנטית. גברים אמתיים אינם אמורים להודות בכך, אך הגבריות תמיד

בעייתית: קיימת סתירה בלתי נמנעת באותו ניסיון להיות "גבר אמתי" (Healey, 1994).

בהתאמה, הכתבה "סלבריטי סקין" מבצעת רה-נטורליזציה של הנשים המתפשטות בתפקידן המסורתי כסמלי סקס, ואילו הגברים העירומים מתוארים שם כאקסהיביציוניסטיים, פרובוקטיביים או מוקיונים: (א) התאווה להיחשף מיוחסת למשל לחברי ה"רד הוט צ'ילי פפרז" השריריים, המתוארים כ"להקת-רוק שאף פעם לא אהבה להופיע עם יותר מדי בגדים עליהם (ובצדק!) (גינזבורג 2008, עמ' 78); (ב) התאווה לשערוריות מיוחסת למשל לרובי ויליאמס, שהצטלם עם הדוגמנית ג'יזל בונרשן לשער *Vogue* הבריטי, ו"פנאי פלוס" מכנה אותו "אמן הפרובוקציות" (עמ' 80), ואף לזמר הראפ אמנם, האוחז בזיקוק דולק המסתיר את איברו והמתואר כ"אלוף המסרים הבוטים" (עמ' 82); (ג) התאווה למפגנים לצננים מיוחסת למשל לג'ים קארי, שכיכב בשערו של *Rolling Stone* כשכלב פודל מושך מטה את תחתונו האדומים, ו"פנאי פלוס" מקפיד לציין שהשחקן נחשב בתחילת דרכו ל"כוכב סרטי קומדיות זולות" (עמ' 80).

מבין צילומי העירום הגברי בגיליון העירום של "פנאי פלוס" רק בתצלום אחד (ה"רד הוט צ'ילי פפרז") נראים שלושה גברים עירומים יחד; רק בארבעה תצלומים מככב גבר עירום לבדו (לעומת 63 דימויים של נשים בעירום מלא או חלקי המככבות בדרך); ורק שלושה תצלומים מציגים גברים עירומים (באופן מלא או חלקי) שהצטלמו יחד עם נשים. מספרם המועט של הצילומים החושפים את הגוף הגברי (לעומת שערי המגזינים הרבים בכתבה זו המציגים לראווה את הגוף הנשי), כמו גם הצגת חשיפתם של המפורסמים ממין זכר כמעשה שערורייתי, אקסהיביציוניסטי או לְצַנִי, מוכיחים כי הזרם הדומיננטי בתקשורת ההמונים בישראל עדיין מתקשה להתייחס באופן שוויוני לחשיפת הגוף הנשי והגוף הגברי, וכי שבועון בידור מרכזי עדיין מתפתל בניסוחיו, והוא מרגיש צורך להצטדק ולנמק את הצגתם לראווה של חזה שרירי ושל ישבן גברי על דפיו.

יתרה מזו: מתוך 83 תצלומי העירום שהופיעו בגיליון העירום של "פנאי פלוס", תצלום אחד בלבד מציג פוזיציה הומוסקסואלית, ורק שני תצלומים (הלקוחים מן הספר *Sex* של מדונה) מציגים פוזיציה לסבית. מעבר לשלושה תצלומים אלה, המבטאים חד-מיניות בכירור, רק דימוי אחד (חברות להקת "דיקסי צ'יקס" על גבי שערו של *Entertainment Weekly*) מציג נשים עירומות שהצטלמו יחד (בלי גבר, ללא אינטראקציה ארוטית ביניהן). צילום נוסף מציג שתי נשים עירומות שהצטלמו עם גבר לבוש, ללא אינטראקציה ארוטית בין המצולמים (סקרלט ג'והנסון, קירה נייטלי וטום פורד על גבי שערו של *Vanity Fair*). זהו ייצוג מועט למדי של מיעוטים מיניים (פחות מחמישה אחוזים), על אף ההערכות הרווחות כי לפחות עשרה אחוזים מן האוכלוסייה הנם הומואים,

לסביות, ביסקסואלים וטרנסג'נדרים. תצלומי העירום בפרויקט של "פנאי פלוס" משקפים באופן חד וברור סדר יום קשיח, הנשען על אוצר דימויים הטרוסקסואלי. מעט מאוד תצלומים שהופיעו באותו פרויקט עירום ניתנים לקריאה אלטרנטיבית הומו-ארוטית או לסבו-ארוטית.

התשווקה ההטרוסקסואלית של נערי השעשועים

ריצ'ארד דאייר (Dyer, 1997b) טוען כי ההטרוסקסואליות מדגישה את ההבדל המגדרי בין גברים ובין נשים ומבססת אותו על ניהודיות: מצד אחד אלימות, כוח, קשיות, חספוס ותחרותיות גברית, ומצד אחר הזנה, חולשה, רכות, חלקות ושיתוף פעולה הנתפסים כנשיים. דאייר מוסיף כי ההבדל הנו למעשה חוסר שוויון ביחסי כוח והפקת תענוג ארוטי מן הצורך להוכיח שליטה גברית ונחיתות נשית. סדר היום ההטרו-נורמטיבי של גיליון העירום של "פנאי פלוס" מתבטא אף בכתבה "הדרך אל האמצע" המוקדשת לנשים ידועות שכיכבו ב-*Playboy*, מגזין הפורנו המפורסם בעולם, וביניהן מרילין מונרו, ברברה סטרייסנד, דרו בארימור, פריס הילטון ופמלה אנדרסון. כותרת המשנה מסתיימת בקביעה הסקסיסטית: "כולן היו שפנפנותיו" (המונח "שפנפנות" מופיע במקור ללא מירכאות). התצלומים המלווים כתבה זו מציגים נשים מפורסמות, רובן בכגד ים חושפני או בכייבי-דול נדיב מחשוף ובגרבי רשת, כשהן נועצות מבט במצלמה. הטקסט מסגיר בלהט על תעשיית המין של יו הפנר תוך כדי שימוש במנעד דימויים פטריארכלי ופטרנליסטי: "כבר שנים רבות ש'פלייבוי' אינו נתפס כחוכמת פורנו רך או המחוז הבלעדי של בימבוז עתירות סיליקון וגוונים זולים בשיער", מגלה הכתבת חגית גינזבורג.

Playboy, מוצר תקשורת המתייחס לקורא הגבר (man) כאל נער שעשועים (play boy), מוצג כאן כחלק בלתי נפרד מתרבות התקשורת בת זמננו. כתב עת זה סייע בכינון הלגיטימציה של זהות צרכנית לגברים, והוא אף מזוהה כאביו הקדמון של הגבר החדש (new man), שמותר לו להפגין רגשות, להעריך את עצמו, לעיין בירחוני סגנון חיים, ועדיין להיחשב גבר אמתי (Ehrenreich, 1983). הבעיה היא שזהות צרכנית זו כוללת במידה רבה התייחסות גברית אף לנשים כאל מוצרי צריכה והתייחסות ממוסחרת לגופן כאל אמצעי לסיפוק מיני. הלגיטימציה וההאדרה של *Playboy* ב"פנאי פלוס" מתבססות על רטוריקה העושה שימוש ברכיבים כגון קדמה, שחרור מיני וארוטיזציה של ההתנגדות לדיכוי המיני. התלהבות זו מן המגזין *Playboy*, מתפקידו ומתפקודו בחברה המערבית מתעלמת מהכפפתו של הגוף האנושי לשיטה הקפיטליסטית ולמנגנוני המסחור הדכאניים שלה.

בספרו "האדם החד-ממדי" מרקוזה (1971) מבחין בין קדמה "טובה" או "אמתית" (עמ' 30-31) ובין "קדמה" אחרת, שאינה אלא השתכללות "הרע". הוא יוצא נגד פיתוחם של כוחות הייצור "תחת שלטונה של הרסנות פרודוקטיבית ב'תרבות העממית': ספורט, תנועה, מוסיקה, פורנוגרפיה [...] קדמת ההרסנות הפרודוקטיבית כמסגרת החברה הקפיטליסטית היא בלתי-הפיכה" (מצוטט אצל גור-זאב, 1996, עמ' 144). לפיכך פורנוגרפיה כמו זו שמציע המגזין *Playboy* אינה נתפסת אצל מרקוזה כשחרור אלא כמנגנון דכאני של החפצת הגוף ושעבוד רוח האדם לתכתיבים חומריים. שחרור הטבע, לעומת זאת, מוצג בהגותו של מרקוזה כתנאי לכינונה של חברה המממשת את התבונה: "התבונה החדשה, שהיא 'סוציאליסטית', 'נשית', 'קלטנית', מחליפה במחשבת מרקוזה את 'היגיון השליטה הגברי' [...] [אותה] 'רציונאליות אינסטרומנטאלית' אשר כבשה משחר התרבות את האדם וחלחלה למעמקי נפשו עד כדי עיוות האינסטינקטים שלו" (שם, עמ' 100). תובנה זו עשויה לסייע בפיענוח הבנייתו של *Playboy* כמוצר איקונוגרפי, החל בכותרת הכתבה "הדרך אל האמצע", המציגה את ההתערטלות על פני כפולת העמודים המפורסמת של ירחון זה כמשאלת לב אולטימטיבית, וכלה בתיאור ירחון הפורנו כ"סוג של במה לכאלה שמנסות למתג את עצמן מחדש כסמלי סקס או כנשים נועזות במיוחד" (גינזבורג, 2008, עמ' 89) וב"ניזיפה" במי שהיססו להתערטל: "לא בכל המקרים הכוכבות היו מוכנות לקלף מעצמן את הבגדים" (שם, שם). האישה מאופיינת בתיאורים אלה כסוג של מוצר הזקוק למיתוג או מיתוג מחדש, וההתפשטות מול המצלמה מוצגת כלא יותר מ"התקלפות מהבגדים", כאילו הלבוש אינו יותר מקליפה מיותרת המפרידה בין קריירה מדשדשת לתהילת עולם. הבעלים של ירחון הפורנו, יו הפנר, זוכה לכינויים כמו "המו"ל האגדי", "גבר שמסוגל להפשיט חצי מנשות הוליווד במחי צ'ק שמנמן והודעה לעיתונות", "מלך תמונות העירום של הסלבז כבר 55 שנה", "יודע היטב את העבודה" ו"נחוש בדעתו" (שם, שם). תיאורים אלה מאשרים מחדש את הילת המשחרר המיני שנקשרה לראשו של הפנר בעשורים האחרונים בתקשורת הקפיטליסטית, המשעתקת אותו שוב ושוב כאייקון וכגיבור תרבות. אמצעי אחר של לגיטימציה לציילומי עירום בתקשורת החזותית הפופולארית מתבטא בכתבה "עירום אקטיביסטי" של חגית גינזבורג, שכותרתה משלבת בין נושא הגיליון ובין המושג המתנגד "אקטיביזם", הנקשר בתודעת הקוראים למאבקים חברתיים, סביבתיים ומיניים אנטי ממסדיים. הכתבה מגלה כי הכוכבים הגדולים "אוהבים להתפשט גם למען מטרות קצת יותר נעלות ממזומנים ופרובוקציות, ועושים זאת למען אג'נדות חשובות, כמו הפסקת הניסויים בבעלי חיים ושימוש בפרוות" (גינזבורג, 2008, עמ' 90). אלה זוכים באותה כתבה לכינוי "סלבריטאי המצפון" (שם, שם). על אף שרטוריקה זו של "עירום אידאליסטי"

זוכה לעמוד אחד בלבד (בערך רק 220 מילה; רוב העמוד מוקדש לתצלומי עירום), כתבה זו ראויה לעיון, מאחר שהיא ממלאת פונקציה כפולה: כתבה זו מבקשת לרצות את קוראי "פנאי פלוס", המרגישים אולי מידה של מבוכה לנוכח מסחור הגוף המתבטא בשאר הכתבות בפרויקט העירום, ובו-זמנית היא מבקשת גם לספק לקוראים הלהוטים מינית אפשרות לצפות בדימויים מעוררים נוספים. הכיתוב המופיע מתחת לששת תצלומי העירום מכריז "כולם למען החיות". הדימויים כוללים שתי כרזות בעד צמחונות בכיכובן של פמלה אנדרסון (איבריה המוצנעים מכוסים במעין עלים ירוקים מבריקים) ושל אלישיה סילברסטון (המשתרעת בעירום מלא על הדשא ליד ברכת השחייה), תצלומי השחקניות כריסטי טרלינגטון ואווה מנדז (המכריזות בעירום מלא – כל אחת ואחת מהן לחוד – שאם יציעו להן פרווה, הן תעדפנה להישאר עירומות), תצלום של אנה ניקול סמית (בלבוש מלא, פאה בלונדינית וגברים מסוקסים סביבה, במחווה לסרט "גברים מעדיפים בלונדיניות" ולקליפ *Material Girl* של מדונה שנעשה בהשראת הסרט, כשהיא מכריזה שגברים מעדיפים בלונדיניות נטולות פרווה) ותצלום עירום גברי של שחקן הכדורסל האפרו-אמריקני השעוררייתי דניס רודמן, הדורש "Think ink, not milk!" (שם, שם).

לכתבה זו ערך דידיקטי חיובי כביכול, מאחר שהיא מעוררת מודעות למאבק בשימוש בבעלי חיים ובפרוותיהם בתעשיית האופנה ובניסויים בבעלי חיים ולמאבק בעד צמחונות. יחד עם זאת המידע (information) על אותה התנגדות למה שנתפס בעיני הפעילים כתעשיית רצח מוגש ב"פנאי פלוס" בעטיפה של בידור (entertainment), והתוצאה היא infotainment חדשותי-ארוטי. כל הגופים המצולמים צעירים, יפים, חלקים, חטובים ומעוצבים, ובכך מציינים למשטר הייצוג הפטריארכלי הקפיטליסטי. גופים אלה עוברים אובייקטיביזציה מרצון כדי לשמש אמצעי שיווקי לקידום מטרות אידאולוגיות. לעומת זאת, תצוגתם מחדש בכתבה "עירום אקטיביסטי" במגזין מסחרי כמו "פנאי פלוס" מבטאת אינסטרומנטליזציה קפיטליסטית של המאבק נגד ההתאכזרות הקפיטליסטית לבעלי חיים. התקשורת הקפיטליסטית משתמשת כאן לצרכיה במתנגדי הקפיטליזם כדי להגדיל את הקפיטל שלה עצמה במסווה דיווח ניטרלי על השתתפותם של מפורסמים במסעות פרסום נגד התעללות בבעלי חיים.

לעומת הארגונים למען זכויות בעלי חיים שהשתמשו בעירום לארוטיזציה ולפופולאריזציה של מאבקם האידאולוגי, גיליון העירום של "פנאי פלוס" עושה שימוש בעירום שלהם למען מטרה מסחרית גרדא. מרקוזה (1955 [1978]) מדגיש כי הרפיית המוסריות המינית אינה בהכרח משחררת אלא דווקא משרתת את המשטר. הוא כותב: "השלילה מתואמת עם 'החיובי', הלילה עם היום, עולם החלומות עם עולם העבודה, דמיון עם תסכול" (עמ' 66). כך האנשים זוכים

למעין נופש באותה מציאות המצויה כל הזמן בבקרה אחידה ואינם זוכרים את החלום שחלמו כלילה אלא את שגרת היום; האנשים לא זוכרים את אגדת הפיות אלא את הכחשתה של האגדה. מרקוזה מוסיף: "ביחסים המיניים הם 'מקיימים את פגישותיהם' – עם הקסם, עם האהבה, עם השידור המסחרי האהוב עליהם" (עמ' 66). מרקוזה טוען כי עם ההתדרדרות של התודעה, של הפיקוח על המידע ושל ספיגת הפרט לתוך תקשורת ההמונים, הידע נהיה מכוון ומוגבל: "הפרט אינו יודע באמת מה מתרחש; המכונה האדירה של חינוך ובידור מאחידה אותו עם כל האחרים במצב של הרדמה, ממנו משתדלים לסלק כל רעיון מזיק. ומאחר שידעת כל האמת בוודאי אינה מסייעת לאושר, הרדמה כללית כזאת מעניקה אושר לפרטים" (שם, עמ' 71).

סיכום

גיליון העירום של "פנאי פלוס" מהווה שלב חדש בחדירתה של אסתטיקה פורנוגרפית לזרם המרכזי בתקשורת הכתובה בישראל. העיקרון השיטתי הידוע sex sells! מנוצל באותו גיליון להגברת המכירות ולהגברת יחסי הציבור לאותו שבועון תוך כדי התהדרות בנוצות אידאולוגיות, כמו שחרור הארוס מכבלי המוסרנות, השמרנות, הפונדמנטליזם והצדקנות, תוך כדי יישור קו עם הסטנדרטים האסתטיים בצילומי דיוקנאות עירום במגזינים נפוצים בעולם, תוך כדי מתן האפשרות ה"משחררת" לקוראים להתעמק בגוף של דוגמנית-העל גלית גוטמן ואפילו תוך כדי שינוי תפיסת התפקיד של עמוד השער של מגזינים ישראלים מבחינת המצולמות או המצולמים מכאן והקוראים הלהוטים מכאן. למעשה, פרויקט "גיליון העירום" כולל רק כחמישית מאותו גיליון של "פנאי פלוס": שער כפול, תצלומי עירום של גוטמן המשתרעים על כפולות עמודים (בהשראת תצלומי עירום של נשים מפורסמות שהופיעו במגזינים נודעים בעולם), טור העורכת וארבע כתבות המלוות בעשרות תצלומי עירום בגדלים שונים: כתבה על תצלומי עירום של שחקניות ושחקנים, זמרות וזמרים, דוגמניות ודוגמנים וכדורגלנים מפורסמים שהופיעו במגזינים מפורסמים ברחבי העולם בעשרים השנים האחרונות, כתבה על תצלומי עירום מפורסמים שהופיעו בירחון הפורנו האמריקני *Playboy*, כתבה על שימוש פוליטי בעירום כחלק ממחאה על עוולות כלפי בני אדם ובעלי חיים וכתבה על גישותיהם של שחקניות ושחקנים, זמרות וזמרים ודוגמניות ודוגמנים ישראלים כלפי הופעה בעירום בשערי מגזינים מקומיים.

במאמר זה הראיתי כי ההתייחסות החזותית והמילולית לחשיפת הגוף בעיתונות הפופולארית, כפי שהיא מתבטאת בחומרים המערכתיים הנכללים ב"גיליון העירום", אינה עולה בהכרח בקנה אחד עם שחרור הארוס מן התכתיבים החברתיים, בוודאי לא מן הסטראוטיפיזציה הפטריארכלית ומן התכתיבים הכלכליים הקפיטליסטיים הרווחים כיום בחרושת התרבות המקומית (כולל תעשיית התקשורת). בשורת השחרור, שהמגזין מתהדר בה, אין פירושה עידוד ממשי של הפלורליזם הארוטי, של הדמוקרטיזציה של המיניות ושל ליברליזציה אמתית של תפיסת הגוף והעירום בכלל וגופם של מיעוטים אתניים ומיניים בפרט, במדינת ישראל. אופן ייצוגו והצגתו של הגוף הנשי, בעיקר בעמודיו של פרויקט העירום, כולל גופיהם של ישראליות וישראלים מפורסמים הנחשבים סמלי תרבות, אינו מבשר בהכרח שלב מתקדם בהשפעתה של התקשורת על הצרנת טעמו האסתטי ועל הבניית גישתו האתית של קהל הקוראים כלפי ייצוגים תקשורתיים של מין ומיניות. האופי הפורנוגרפי לכאורה (ולא ארוטי) של דימויים רבים בגיליון העירום של "פנאי פלוס" ממחיש ומחזק את הבחנתו של מרקוזה בין ארוטיקה משחררת ובין פורנוגרפיה דכאנית, שאינה מבקשת לשחרר את התשוקה מן הכבלים הבורגניים הנצלניים אלא לעודד וולגריזציה של סיפוק היצרים תוך כדי הנמכתה של החוויה המינית לדרגת אוננות.

הלגיטימציה הראשית לכיכובה של הדוגמנית גלית גוטמן בתצלומי העירום הנועזים, לפי דבריה של עורכת השבועון, היא היותה אם ישראלית. הבניית האישה הישראלית כ"אשת משפחה" בראש ובראשונה תואמת את עיצובי הגבריות והנשיות המסורתיים מיסודה של התנועה הציונית כגופים המסמלים התחדשות לאומית והמשמרים יחסי כוח פטריארכליים. לעומת היהודי החדש שייצרה הציונות, שהוצג כאיליל צעיר שפניו היפות וגופו החטוב סימלו את מעלותיו הרוחניות, לנשים ניתן תפקיד שולי, יחסית לגברים, בקידומה של המהפכה הציונית, ולעומת הגוף הגברי, שהוצג כגוף נערץ של עובד אדמה ולוחם, הגוף הנשי הוצג בדרך כלל כגוף המשמש לרבייה ולהזנה. תצוגתו לראווה של הגוף של גוטמן מסתייע כאן במיתוס הישן של האם העבריה, שהמשפחתיות שלה מכשירה כביכול את הארוטיזציה שלה כמעין שמירה על המכובדות והיחוס של הגוף היצרני, האימהי, החסין מפני מופקרות. יתרה מזו: גוף האם העבריה המוצג כאן הוא הגוף הלבן, המככב בגיליון עירום המשמר הגמוניה לבנה וממעט להציג דימויים של שחורות ושחורים. אמנם נמצא כי דוגמניות ישראליות מזרחיות מופיעות באותו פרויקט עירום, אך באופן משני, כאילוסטרציות לכתבה על גישותיהם של מפורסמות ומפורסמים ישראלים להצטלמות בעירום.

הגוף הבהיר של גוטמן מוצג בהתאם לכללי החשיפה של הגוף הנשי, הרווחים בתקשורת הפופולארית המגדירה עצמה לא פורנוגרפית. השבועון מציג את

הדוגמנית במגוון תנוחות מסוגננות המבקשות להביע נועזות בלי לחצות את הגבול המדומיין בין הארוטי ובין הפורנוגרפי. בעוד השבועון מייחס לצילומי עירום משמעות משחררת, ה"חופש המיני" המוצע בגיליון זה אינו חופשי מתכתיבי השיטה הקפיטליסטית, המתבססת על דרוויניזם חברתי. ההחפצה בגיליון הנדון נעשית בסלקטיביות לפי קודים אידאולוגיים קשיחים. הרוב המוחלט של התצלומים ה"מאיירים" את הכתבה העוסקת בצילומי עירום של מפורסמים שהופיעו במגזינים בין-לאומיים הוא תצלומי עירום נשי, כשהנשים מסתירות בדרך כלל את החזה ואת איברי המין. אף בתצלומים המעטים המציגים עירום גברי יש הקפדה על הסתרת אזור החלציים. רק אחד משערי המגזינים שבו כיכבו השחקן ליאור אשכנזי והבמאי איתן פוקס מאתגר לכאורה תפיסות הטרוסקסואליות שמרניות, אך גם תצלום זה מדגיש למעשה את ההפרדה בין השחקן הסטרייט (העירום) ובין הבמאי ההומו (הלבוש) ומציית לתכתיבים ההטרו-נורמטיביים בהציגו את ההומו-ארוטיות כגימיק שיווקי ולא כפעולה חברתית. התצלומים המעטים החושפים את הגוף הגברי בגיליון העירום, כמו גם הצגת חשיפתם של המפורסמים ממין זכר כמעשה שערורייתי, אקסהיביציוניסטי או לצני, מוכיחים כי הזרם הדומיננטי בתקשורת ההמונים בישראל עדיין מתקשה להתייחס באופן שוויוני לחשיפת הגוף הגברי. יתרה מזו: רק כחמישה אחוזים מן הדימויים הארוטיים בגיליון העירום מציגים סיטואציות ארוטיות הומואיות, לסביות או ביסקסואליות; וזאת למרות ההערכה המקובלת בספרות כי לפחות עשרה אחוזים – פי שניים משיעור ייצוגם בגיליון העירום של "פנאי פלוס" – אינם סטרייטים.

גיליון העירום עוסק גם במגזין *Playboy*, כשההתערטלות באותו ירחון אמריקני מואדרכת כמשאלת לב אולטימטיבית. כתבה אחרת בגיליון העירום מגלה כי הכוכבים הגדולים מוכנים לעתים להתפשט לא רק תמורת שכר נאה, אלא גם כאמצעי להגברת המודעות הציבורית למאבק בעוולות, כמו ניסויים בבעלי חיים ושימוש בפרוות. כתבה זו מספקת כנראה אפשרות לחזות בגופים נשיים עירומים נוספים באמתלה חברתית כביכול.

גי דבור (1967) (2001) טוען כי הראווה מציגה את עצמה בעת ובעונה אחת כחברה עצמה, כחלק מן החברה וכמכשיר האחדה. "בבחינת חלק מהחברה, היא במוצהר המגזר המרכז כל מבט וכל תודעה", מוסיף דבור. "מעצם קיומו הנפרד של מגזר זה, הרי הוא האתר של המבט שהושחת ושל התודעה הכוזבת – והאחידות שהוא משיג אינה אלא שפתה הרשמית של ההפרדה הכוללת" (מכתם 3 – כל ההדגשות במקור). דבור מבקש להדגיש את השרירותיות שבכינון חלון ראווה חובק כול, המרכז אליו את כל המבטים וסוגי התודעה ואינו מאפשר לפלורליזם אמתי להתקיים. ברצותו לאחד קהל עממי מכאן וקהל יוקרתי מכאן, מתאפיין

גיליון העירום של "פנאי פלוס" בתנועת מטוטלת בין שחרור הליבידו מכבלי המוסרנות כביכול ובין אסתטיזציה מוקפדת של התשוקה ההטרסקסואלית. מצד אחד השבועון מוכיח את כוכבי הבידור הישראליים על סירובם לככב בעירום בשערי מגזינים ומכריז "לא לבושה!", ומצד אחר השבועון מזכיר לקוראיו שוב ושוב שאינם אווזים בידיהם גיליון פורנוגרפי וולגרי וגס, אלא יצירה מעודנת, מסוגנת ואיננה טעם.

מרקוזה (1955 [1978]) טוען שהתרבות דורשת סובלימציה בלתי פוסקת של היצרים, ובכך היא מחלישה את ארוס, בונה התרבות. ביטול המיניות מתיר, באמצעות החלשת הארוס, את הרחפים ההרסניים. על הציביליזציה מאיים אפוא, לדעת מרקוזה, ביטול המיזוג היצרי, שבו מתאמץ יצר המוות להתגבר על יצרי החיים. הציביליזציה, שמקורה בויתורים, והיא מתפתחת באמצעות ויתורים גוברים והולכים, נוטה לדעת מרקוזה להשמדה עצמית.

לפיכך מרקוזה מתנגד נחרצות לעידון חיצוני של המציאות באמצעות מנגנוני סובלימציה ומסחור שתלטיניים, המבקשים להרדים את תודעתם של האנשים. לעומת זאת, הוא תומך בעידון עצמי של המיניות. הוא מאמין כי בתנאים מסוימים, המיניות עשויה ליצור יחסי אנוש תרבותיים בלי שתהיה כפופה לארגון המדחיק שהציביליזציה המקובלת כפתה על היתר. הוא סבור שעם השיקום של מבנה המיניות הראשוני נשברת העליונות של תפקוד איברי המין, כשם שנשברת גם שלילת המיניות של הגוף. "האורגניזם כולו ייהפך למצעה של המיניות", הוא מקווה. "תחומו ויעדיו של היצר, שהורחבו כך, הופכים להיות חייו של האורגניזם עצמו. תהליך זה, בעצם הגיונו הפנימי, מצביע, כמעט מטבע-הדברים, על הגלגול המושגי של המיניות – לארוס" (עמ' 137). בעקבות "המשתה" של אפלטון (אפלטון, 1979) מרקוזה מייחל לארוס שאינו החפצה של גוף האדם אלא שאיפה להתמזגות, המתבטאת בעלייה בלתי פוסקת של ההגשמה הארוטית: מן האהבה הגופנית של אחד לאהבה הגופנית של אחרים, לאהבת היצירה היפה והמשחק היפה, ולבסוף לאהבת הדעת היפה. לפי חזון אוטופי זה, "הולדה" רוחנית היא לא פחות מלאכתו של ארוס מאשר הולדה גופנית, והמשטר הנכון והאמתי של ה"פוליס" הוא ארוטי ממש כמו המשטר הנכון והאמתי של האהבה (מרקוזה, 1955 [1978], עמ' 141).

רוב חלקיה של החברה במדינת ישראל סוגדים לתרבות הסטריפטזי: וידויים חושפניים במוספים שבועיים, תכניות "ריאליטי טי-וי" המשלבות מציצנות וסאדיזם, וידאו קליפים המייצרים רגשות סינתטיים ופרסומות המשוקות מים מינרליים, ספות עור ומכוניות באמצעות דוגמניות ודוגמנים מעורטלים, שגופם הופך אף הוא למוצר צריכה פופולארי.

מדינת סטריפטיו אינה בהכרח מדינה מאושרת, ונתינה אינם בהכרח מסופקים ומאושרים. תצלומי העירום שמציע גיליון העירום של "פנאי פלוס" אינם בגדר פרקטיקה אמנציפטורית, אינם קוראים תיגר על מסחור התשוקה ואינם מבשרים את קץ הצביעות המינית או את קץ אפלייתן והדרתן של קבוצות מוחלשות (חברתיות, אתניות ומיניות) ממוקדי הכוח בתקשורת הפופולארית. שחרור בלתי מבוקר של הליבידו אינו מבשר בהכרח חופש מיני ודמוקרטיזציה אמיתית של התשוקה.

בעקבות מרקוזה, מאמר זה קורא למהפך של הליבידו: ממיניות מרוסנת בשליטת איברי המין לארוטיזציה של האישיות כולה. כך תיווצר אישיות המתאחדת עם העולם מתוך שאיפה ליופי: סימטרייה, הרמוניה, שלמות. הכוונה היא לעודד התפשטות של הליבידו, המגשר בין יחסים פרטיים וחברתיים. כך אפשר יהיה להתגבר על הפער בין האישי ובין הציבורי שיצר עקרון המציאות הדכאני המבקש להכניע את היצרים (מרקוזה, [1955] 1978, עמ' 135). בחזונו של מרקוזה תיבלם החדירה הגוברת של עקרון המציאות לתחום עקרון ההנאה. כך החברה האנושית תהיה פתוחה מינית וארוטית במובן הסוקרטי (ולא במובן הפורנוגרפי ה[פוסט]מודרני המחפצן). חברה כזאת לא תקדש מנגנוני סובלימציה ממוסחרים, המחלישים את הארוס בונה התרבות, אלא תחגוג הנאה ליבידינלית אמיתית, בלתי ממוסחרת, שאינה משמשת מצע שיווקי לגירויים מיניים מלאכותיים רווחיים. חברה כזאת לא תזדקק לגיליונות עירום עתירי ריגושים סינתטיים חולפים. ההנאות הארוטיות תהיינה מתמשכות, סוחפות ולא הרסניות, בונות ומעצבות חופש, אחווה והנאה הדדית. צרכני התקשורת לא ייאלצו להסתפק ב"גיליון עירום" נוסחתי, אלא ייהנו ממדינה עירומה, מעורטלת משכבות הצביעות וההתחסדות, ממדינה שוחרת טוב, ללא דיכוי פוליטי, חברתי, עדתי, מגדרי וסקסואלי. בחברה אוטופית כזאת גוף האישה הישראלית לא יודקק ל"אליבי" המטהר של אימהות ומשפחתיות, החירות תחליף את הרגשת האשמה, ואותה חירות לא תהסס להתפשט.

הערה

1 המאמר הוצג לראשונה בכינוס האגודה הישראלית למדעי המדינה שהתקיים במאי 2008 במכללה האקדמית בית ברל. הכותב מבקש להודות לד"ר סיגל בן-רפאל-גלנטי על העידוד והתמיכה.

רשימת המקורות

- אלטרס, א' (2004), האיים של אנטוניו גרמשי, בתוך: גרמשי, א', על ההגמוניה: מבחר מתוך "מחברות הכלא", תרגום: א' אלטרס, תל אביב: רסלינג, עמ' 10-31.
- אפלטון (1979), המשתה, בתוך: כתבי אפלטון, כרך ב, תרגום: ג' ליבס, ירושלים ותל אביב: שוקן, עמ' 91-155.
- בארת, ר' (1957 [1998]), סטריפטיו, בתוך: מיתולוגיות, תרגום: ע' בסוק, תל אביב: כבל, עמ' 183-186.
- בארת, ר' (1977 [2004]), הרטוריקה של הדימוי, בתוך: ת' ליבס ומ' טלמון (עורכות), תקשורת כתרבית: טלוויזיה כסביבה של תרבות היום-יום, כרך א, תרגום: א' פרידמן, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, עמ' 336-348.
- בנימין, ר' (1935 [1996]), יצירת האמנות בעידן השעתוק הטכני, בתוך: בנימין, ר', הרהורים, כרך ב, תרגום: ד' זינגר, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, עמ' 156-176.
- ברקוביץ, נ' (1999), "אשת חיל מי ימצא?" – נשים ואזרחות בישראל, סוציולוגיה ישראלית, ב (1): 277-315.
- גור-זאב, א' (1996), אסכולת פרנקפורט וההיסטוריה של הפסימיזם, ירושלים: מאגנס. דבור, ג' (1967 [2001]), חברת הראווה, תרגום: ד' רוז, תל אביב: כבל.
- היילברונר, ע' (2008), הדרך האנגלית: דיק הבריג' ומסורת תת-תרבותית בתרבות האנגלית בת-זמננו, בתוך: הבריג', ד' (1979 [2008]), תת-תרבות פאנק: משמעות של סגנון, תרגום: ר' כהן, תל אביב: רסלינג, עמ' 7-28.
- להב, ע' ולמיש, ד' (2003), "רומנטי, רגיש ובעל חוש הומור?" – דימויי גברים בפרסומת הישראלית, מגמות, מב (4): 671-691.
- ליברובסקי, ל' (2008), סקר TGI: ישראל היום עקף את מעריב והגיע לכ-20 אחוזי חשיפה. נדלה ביום 28.7.2008 מתוך: <http://www.ice.co.il/article.asp?catId=1&pgId=123044>
- לירן-אלפר, ד' וקמה, ע' (2007), עיצוב הגוף וחיטוב הזהות: ייצוגי הגוף בטלוויזיה המסחרית, תל אביב: אוניברסיטת תל-אביב ומכון חיים הרצוג.
- למיש, ד' (2000), "אם אתה לא שם אתה לא קיים": הפרסומת כאשנב הצצה לחברה הישראלית, בתוך: ח' הרצוג (עורכת), מדינה במראה, תל אביב: רמות, עמ' 539-559.
- מאלווי, ל' (1975 [2006]), עונג חזותי וקולנוע נרטיבי, תרגום: ר' רוזן, בתוך: ד' באום, ד' אמיר, ר' ברייר-גארב, י' ברלוביץ, ד' גריינימן, ש' הלוי, ד' חרובי וס' פוגל-ביז'אוי (עורכות), ללמוד פמיניזם: מקראה, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, עמ' 118-133.
- מוסה, ג"ל (1985 [2008]), לאומיות ומיניות באירופה המודרנית, תרגום: ל' לזר, ירושלים: מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל.

מקינזון, ק' (1990 [2006]), מיניות, פורנוגרפיה ושיטה: "הנאה תחת הפטריארכיה", בתוך: ד' באום, ד' אמיר, ר' ברייר-גארב, י' ברלוביץ', ד' גריינימן, ש' הלוי, ד' חרובי וס' פוגל-ביז'אוי (עורכות), ללמוד פמיניזם: מקראה, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, עמ' 376-414.

מרקוזה, ה' (1964 [1971]), האדם החד-ממדי, תרגום: ד' טסלר, תל אביב: ספריית פועלים והקיבוץ הארצי, השומר הצעיר.

מרקוזה, ה' (1955 [1978]), ארוס וציוויליזציה, תרגום: י' עומרי, תל אביב: ספריית פועלים והקיבוץ הארצי, השומר הצעיר.

פירסט, ע' (2001), נשים כחפצים: דימויים של גברים ונשים בפרסומת הישראלית, על מה: כתב עת לקידום מעמד האישה, 10. נדלה ביום 1.7.09 מתוך:

<http://lib.cet.ac.il/Pages/item.asp?item=8540>

פלג, י' (2003), דרך גבר: סיפורת הומו-ארוטית בספרות העברית החדשה 1880-2000, תל אביב: שופרא.

פלדמן, ק' (2007), שיסריח אבל טוב (ריאיון עם שמואל מור). נדלה ביום 1.8.2007 מתוך: <http://www.haaretz.co.il/hasite/pages/ShArt.jhtml?itemNo=888672>

צוקרמן, מ' (2001), חרושת הישראליות: מיתוסים ואידיאולוגיה בחברה מסוכסכת, תל אביב: רסלינג.

קון, א' (1995 [2004]), צפייה חסרת גבולות, תרגום: א' פרידלנדר, בתוך: ת' ליבס ומ' טלמון (עורכות), תקשורת כתובות: יצירת משמעות כמפגש בין טקסט לבין קוראים, כך ב, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, עמ' 153-161.

שרמי, א' (2007), לחשוב אישה: נשים ופמיניזם בחברה גברית, מבשרת ציון: צבעונים. שחר, א' (1994), ונוס בפרוות: פירוק הישות הסאדו-מזוכיסטית, טודיו, 51: 48-55.

Adorno, T. W. & Horkheimer, M. (1944). *Dialectic of enlightenment*. Trans.: J. Cumming. New York: Continuum.

Adorno, T. W. (1975). Culture industry reconsidered. *New German Critique*, 6, 12-19.

Althusser, L. (1971). *Ideological state apparatuses in "Lenin and philosophy and other essays"*. Trans.: B. Brewster. New York: Monthly Review Press.

bell hooks (1990). *Yearning: Race, gender, and cultural politics*. Boston: South End Press.

Bhabha, H. K. (1994). *The other question: Stereotype, discrimination and the discourse of colonialism in the location of culture*. London and New York: Routledge.

- Boyarin, D. (1997). *Unheroic conduct: The rise of heterosexuality and the Invention of the Jewish man*. Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press.
- Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. New York and London: Routledge.
- Butler, J. (1993). *Bodies that matter: On the discursive limits of "sex"*. New York and London: Routledge.
- Califa, P. (1983). *Sapphisty: The book of lesbian sexuality*. Tallahassee, FL: Naiad Press.
- Chodorow, N. (1978). *The reproduction of mothering: Psychoanalysis and the sociology of gender*. Berkley, Los Angeles and London: University of California Press.
- Dworkin, A. ([1993] 1995). Pornography. In G. Dines & J. M. Humez, (Eds.), *Gender, race and class in media: A text reader*. London: Sage, pp. 237-243.
- Dyer, R. (1977) (Ed.). *Gays and film*. London: British Film Institute.
- Dyer, R. (1997a). *White*. London and New York: Routledge.
- Dyer, R. (1997b). Heterosexuality. In A. Medhurst, & S. R. Munt (Eds.), *Lesbian and gay studies: A critical introduction*. London and Washington: Cassell, pp. 261-273.
- Ehrenreich, B. (1983). *The hearts of men: American drams and the flight from commitment*. Garden City, NY: Anchor Press/Doubleday.
- Fanon, F. (1967). *Black skin, white masks*. New York: Grove.
- Featherstone, M. (1991). The body in consumer culture. In M. Featherstone, M. Hepworth, & B. S. Turner (Eds.), *The body: Social process and cultural theory*. London: Sage, pp. 170-196.
- Foucault, M. ([1976] 1978). *Histoire de la Sexualité*, vol. 1: *La Volonté de savoir*. Trans.: R. Hurley (as *The history of sexuality*, vol. 1: *An introduction*). New York: Pantheon.
- Freud, S. ([1929] 2005). *Civilization and its discontents*. New York: Norton.
- Friedan, B. (1963). *The feminine mystique*. London: Victor Gollancz.
- Fuss, D. (1995). *Identification papers*. Routledge: New York and London.
- Halperin, D. (1995). *Saint Foucault: Towards a gay hagiography*. New York: Oxford University Press.
- Healey, M. (1994). The mark of a man: Identities and the art of macho drag. *Critical Quarterly*, 36(1), 86-93.

- Hooven, F. V. (1993). *Tom of Finland: His life and times*. New York: St. Martin's Press.
- Kleinhans, C. (1994). Taking out the trash: Camp and the politics of parody. In M. Meyer, (Ed.), *The politics and poetics of camp*. London and New York: Routledge, pp. 182-201.
- Lemish, D. & Barzel, I. (2000). "Four Mothers": The womb in the public sphere. *European Journal of Communication*, 15(2), 147-169.
- MacKinnon, C. A. (1987). *Feminism unmodified: Discourses on life and law*. Cambridge, Massachusetts and London: Harvard University Press.
- McClintock, A. (1993). Maid to order: Commercial S/M and gender power. In P. Church Gibson & R. Gibson (Eds.), *Dirty looks: Women, pornography, power*. London: British Film Institute, pp. 207-231.
- Millett, K. (1970). *Sexual politics*. New York: Doubleday.
- Mulvey, L. (1975). Visual pleasure and narrative cinema. *Screen*, 16(3), 6-18.
- Naficy, H. & Teshome, G. (Eds.) (1991). *Discourses of the other: Postcoloniality, positionality and subjectivity*. Reading, UK: Harwood.
- Neale, S. (1983). Masculinity as spectacle. *Screen*, 24(6), 2-16.
- Padva, G. (2002). Heavenly monsters: Male bodies, fantasies and identifications in the naked issue of *Attitude* magazine. *International Journal of Sexuality and Gender Studies*, 7(4), 281-292.
- Padva, G. (2008). Cinema. In J. T. Sears (Ed.), *The Greenwood Encyclopedia of love, courtship, and sexuality through history: The modern world*, vol. 6. Westport, CT: Greenwood Press, pp. 42-46.
- Sander-Staudt, M. (2008). Pornography. In J. T. Sears (Ed.), *The Greenwood Encyclopedia of love, courtship, and sexuality through History: The modern world*, vol. 6. Westport, CT: Greenwood Press, pp. 189-193.
- Schilling, C. (1993). *The body and social theory*. London: Sage.
- Sedgwick, E. Kosofsky (1990). *Epistemology of the closet*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Spivak, G. Chakravorty (1986). Imperialism and sexual difference. *Oxford Literary Review*, 8(1-2), 225-240.
- Tyler, C. A. (1991). Boys will be girls: The politics of gay drag. In D. Fuss (Ed.), *Inside out: Lesbian theories, gay theories*. London and New York: Routledge, pp. 32-70.

Waugh, T. (1996). *Hard to imagine: Gay male eroticism in photography and film from their beginnings to Stonewall*. New York: Columbia University Press.

מאמר מקורי

"פורום משלהן": עמדות ביחס לאינטרנט בקרב הגולשות בפורומים סגורים המיועדים לנשים חרדיות

אזי לב-און ורבקה נריה בן-שחר*

תקציר¹

החברה החרדית בישראל היא חברה מסורתית המנסה לשמור על גבולותיה ולהתנהל כתרבות מובלעת בקרב החברה הישראלית-חילונית. אחד האתגרים שאֵתם עליה להתמודד הוא חדירתן של טכנולוגיות תקשורת חדשות. האינטרנט הוא מן הטכנולוגיות השנויות ביותר במחלוקת במגזר החרדי, והוא מציב בפניו אתגרים ייחודיים. בשל תכונותיו של המדיום החדש קיים חשש כבד מחשיפת הציבור החרדי לדברי כפירה בדת ולתכנים בוטים, אלימים ומיניים. המאמר מציג את תפיסתן של נשים חרדיות הגולשות באינטרנט בפורומים סגורים המיועדים לנשים חרדיות בלבד, באשר להשפעות האינטרנט. מדובר בתופעה ייחודית: נשים חרדיות המשתמשות בטכנולוגיה מודרנית במרחב אשר הלגיטימציה שלו מוטלת בספק בחברה שאליה הן משתייכות, ובו הן יכולות לשוחח עם נשים אחרות במעטה אנונימיות על נושאים המעסיקים אותן. 53 נשים ענו לשאלון שפורסם און-ליין. הממצאים מראים כי הנשים החרדיות הגולשות בפורומים תופסות את האינטרנט בחייהן כמדיום חשוב ומשמעותי מכאן וכסכנה לאורח החיים החרדי מכאן (בדומה לתופעת "האדם השלישי"). לדבריהן, הרבנים מרשים להשתמש באינטרנט לצורכי עבודה בלבד, ורק במקום העבודה ולא בבית, ולמרות זאת,

* ד"ר אזי לב-און (azilevon@gmail.com) וד"ר רבקה נריה בן-שחר (rivka.nbs@gmail.com) הם מרצים בבית הספר לתקשורת במרכז האוניברסיטאי אריאל בשומרון.

המדיום מאפשר להן להרגיש העצמה. הן תיארו יצירת קשרים מקוונים, בעיקר עם נשים חרדיות אחרות. רוב הנשים משתפות את בני זוגן בדפוסי הגלישה שלהן, אך לא את חברותיהן. מממצאים אלו עולה כי קיימת אמביוולנטיות בקרב הנשים החרדיות ביחס לשימוש באינטרנט. מדובר בנשים עצמאיות החיות בחברה שבה דפוסי האכיפה והפיקוח חמורים. הן רוצות להרגיש חלק מן הקהילה החרדית, ועם זאת לשמור על אתר (פורום) משלהן.

החברה החרדית: רקע תאורטי

"באינדקס אתרי היהדות 'בבא קמא' ניתן למצוא אתרים לילדים וצעירים ובמגוון נושאים אחרים. וכדאי לזכור עם זאת, שגם אם אתר הוא ברוח או על פי היהדות, או מוגדר כחינוכי וחיובי, יש לבדוק היטב האם החומר מתאים לכם (ובכלל האתרים והקישורים שאנו מביאים או מאשרים להביא, אין בכך כמובן משום אישור על התוכן, חלקו או כולו. זה כל אחד ואחת יבדקו לעצמם)" (טףטיפה, בת 31, מנהלת משנה בפורום חינוך לגיל הרך, "בחדרי חרדים").²

מאמר זה עוסק בעמדות כלפי שימוש באינטרנט בקרב נשים חרדיות החברות בפורומים סגורים באינטרנט. פורומים אלה מהווים סביבה ייחודית בציבור החרדי אשר בה נשים חרדיות יכולות לשוחח זו עם זו באנונימיות. שאלות המחקר הן כיצד תופסות הנשים החרדיות המשתתפות בפורומים אלה את מקומו של האינטרנט בחברה החרדית ובחיייהן האישיים, אילו קשרים הן יוצרות באמצעות הפורומים, ואת מי הן משתפות בדפוסי הגלישה שלהן.

החברה החרדית מהווה 6.7% מן האוכלוסייה היהודית הבוגרת (מגיל 20 ומעלה) בישראל (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2007). חברה זו כוללת את היהודים החיים על פי ההלכה, והדת היהודית (על עיקריה, הוראותיה ומגבלותיה) מעצבת את חייהם הפרטיים והציבוריים. לחרדיות ולחרדים כמה מאפיינים המבדילים אותם ממוגזרים דתיים אחרים בחברה היהודית, ביניהם דתיות מקפידה ומחויבות רבה ללימוד התורה (כץ, 1997; פרידמן, 1991; Liebman, 1992).

בניגוד לחשיבה הסטראוטיפית, החברה החרדית אינה מרקם אחד ומלוכד של לובשי שחורים, אלא קהילה מורכבת, מגוונת ורבת פנים. הקבוצות החרדיות מובחנות זו מזו, בין השאר, בהתאם לזרמים שנוצרו במזרח אירופה במאתיים השנים האחרונות (Heilman & Friedman, 1991). הפילוג החל במאה ה-18 בפולין עם הופעת תנועת החסידות והתנועה של "המתנגדים" לה, שחבריה מכונים גם "הליטאים"³ (כץ, 1985; שלמון, 2006).

כיום, ההבדלים בין החסידים ובין הליטאים באים לידי ביטוי בין השאר בחמישה אופנים: (א) צורת החיים: החסידים גרים לרוב במסגרת קהילה המורכבת מבני החסידות שלהם, ומעורבותם בקהילה אינטנסיבית. לקהילה מערך של מוסדות חינוך, כשרות, צריכה, עזרה הדדית ועוד; (ב) הדגש הרוחני: החסידים מדגישים את התפילות, את הטקסים ואת הטבילה במקווה, ואילו הליטאים מדגישים את הלימוד ואת הבקיאיות בתורה; (ג) תפיסת המנהיג: החסידים מכנים את ראש הקהילה אדמו"ר (אדוננו מורנו ורבנו), ותפקידו לתווך בין הקבוצה החסידית בכלל וכל חסיד וחסיד בפרט ובין האל. המנהיג החסידי מכונה גם "רבי". לעומתו, המנהיג הליטאי, המכונה בפשטות "הרב", נתפס כמנהיג רוחני ופוסק הלכות, אך לא מעבר לכך; (ד) הלבוש: הגברים החסידיים לובשים את הלבוש המסורתי שלבשו במזרח אירופה, מעיל שחור ארוך וכובע מיוחד (משתנה מחסידות לחסידות), והם מגדלים פאות ארוכות וזקנים. לעומתם, הליטאים לבושים בחליפות מערביות. עד החתונה רוב הליטאים מגלחים את הזקן, ואחרי החתונה הם מגדלים זקן מטופח; (ה) השפה: הליטאים מדברים ביניהם בעברית, ואילו החסידים משתמשים בעברית בעיקר לשיחה עם "העולם החיצון", ובשיחה הפנימי בינם ובין עצמם הם מדברים בעיקר בידיש (פרידמן, 1991). הבדלים אלו מסרטטים בכלליות את שתי הקבוצות המרכזיות בחברה החרדית: אפשר לראות שהחברה הליטאית נחשבת פתוחה וליברלית יותר מחברת החסידים, הנחשבים סגורים ושמרניים ממנה. דבר זה בא לידי ביטוי בעיקר בסגנון החיים, בשפה ובלבוש.

החרדים הם קבוצת מיעוט בחברה הישראלית, והם מקיימים מערכת יחסים מורכבת עם חברת הרוב (Efron, 2003). תאוריות שונות מציעות דגמים לתיאור יחסי מיעוט-רוב, ואפשר להצביע על שלושה דגמים מרכזיים: היטמעות (assimilation), שילוב (integration) והיבדלות (segregation). הדגם הראשון קובע כי המיעוט יכול לאמץ את הערכים ואת הנורמות של הרוב ולהיטמע בתוכו (Wilson & Gutierrez, 1995). הדגם השני מציע שילוב, כלומר המיעוט שומר על חלק מדפוסי החיים המסורתיים, אך מאמץ גם דפוסי חברתיים ותרבותיים של חברת הרוב (Lee & Tse, 1994). והדגם השלישי, שבו בחרו רוב החרדים הלכה למעשה, הוא היבדלות. כקבוצת מיעוט הם בוחרים לשמור בקנאות על הדפוסי התרבותיים המקוריים שלהם ומרחיקים עצמם מן הערכים ההגמוניים של חברת הרוב (Orbe, 1998).

ההיבדלות מקהילת הרוב עושה את החברה החרדית ל"תרבות מובלעת" (סיון, 1991), מיעוט שדואג לשמר את מאפייניו הייחודיים ואינו מעוניין לטפח יחסים עם חברת הרוב מחשש להשפעות חיצוניות (Berry, 1990). אפשר להצביע על דמיון מסוים בין החרדים ובין פתות ההאמיש והמנוניטים בארצות הברית,

שחבריהן מקפידים על שמירת מערכות תרבותיות וסמליות המבדלות אותם מן החברה האמריקנית הסובבת אותם (Driedger, 2000; Zimmerman-Umble, 1992). אל מול החיים החילוניים נוקטת התרבות החרדית כמה אסטרטגיות. חלקן נועדו ליצור חיץ פיזי בין העולם הרחב ובין "תרבות המובלעת", וחלקן נועדו ליצור חיץ אידאולוגי-מטפיזי באמצעות הצגת הסכנה ש"בחוץ" ויצירת דימוי של המרחב החילוני כמקום טמא ומסוכן (בטאי, [1948] 2003) והבטחת תגמול מוסרי למי שישמור על הדרך (סיון, 1991; Goldscheider & Uhlenberg, 1969). אסטרטגיות ההיבדלות כוללות בין השאר היבדלות גאוגרפית (דהן, 1998; שלהב, 1991), חינוכית, משפטית (פרידמן, 1990) וכלכלית-צרכנית.

היבדלות רב-תחומית זו יוצרת חברה סגורה בעלת דפוסי אכיפה נוקשים. ברזילי מתארת את החברה החרדית כחברה ה"חותרת לאחידות ולדמיון בין הפרטים החברים בה. הפרקטיקה ההתנהגותית הנגזרת מתוך הדפוס של 'חברה מסודרת' ומאידאולוגיית האחידות היא ציות. נורמת הציות היא אמצעי לשמירה על הדמיון ועל האחידות החברתית. הציות הוא תמה פסיכו-תרבותית מרכזית בחברה החרדית, והיא מייצגת את מהות הקשר בין האדם לחברה שבתוכה הוא חי" (ברזילי, 2003, עמ' 201).

קבוצה החרדה לגבולותיה מפעילה החברה החרדית מערך פיקוח חברתי הדוק. לפי הכטר (Hechter, 1983, 1987), בקבוצות דתיות יש רמה גבוהה של ציות ומחויבות, ועצם החברות בקבוצה יוצר תלות גבוהה, המאפשרת פיקוח חברתי רב. לדבריו, חלק מחברי הקבוצה משתתפים בעצמם בנטל הפיקוח ומדווחים על סטיות. למשל, בישיבות נמצא "משגיח" שתפקידו לבחון כל העת את רמתם הרוחנית של הבחורים. המגורים המשותפים בישיבה ואחר כך בשכונות חרדיות יוצרים מטיבם פיקוח הדוק.

פיקוח זה רלוונטי במיוחד לאינטרנט. לכאורה, מדובר בטכנולוגיה אשר לעתים קרובות השימוש בה הנו ביתי ואישי. עם זאת, בשכונות החרדיות מבליים ילדים רבים בשעות אחר הצהריים בבתי השכנים. ילד שראה בבית שכניו מחשב המשמש לגלישה באינטרנט עשוי לספר על כך בתמימות להוריו, ובכך להפוך את הפרטי לציבורי. דוגמה זו איננה מלמדת רק על המתח בין האישי ובין הציבורי, אלא גם על המתח שבין הפתיחות ובין הסגירות בחברה החרדית. הגם שמדובר בחברה סגורה, קיימים בה אנשים שונים, ביניהם בעלי דעות ליברליות, יחסית לקבוצה. אלו עלולים לחשוש לבטא את דעתם או להתנהג בצורה שונה – למשל לגלוש באינטרנט – בידעה שמערכת הפיקוח כה הדוקה.

הנשים החרדיות

הנשים החרדיות מהוות 6.4% מן הנשים היהודיות בישראל (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2007). הן שייכות לשתי קבוצות מיעוט: החברה החרדית (מיעוט תרבותי) והנשים בישראל (מיעוט סוציולוגי). כמיעוט בתוך מיעוט הן סובלות מהקרה כפולה. מקומה של האישה – הגלום בפסוק "כל כבודה בת מלך פנימה" (תהילים מה יד) – מודגש שוב ושוב בדרכים שונות: בשיעורי צניעות בבתי הספר, בשיעורים לנשים ובטקסטים הרואים אור בעיתונות החרדית.

החברה החרדית היא חברה מסורתית המנסה לשמור על המשכיותה התרבותית ועל גבולותיה המוגדרים (קפלן, 2000), ולכן היא משמרת את מעמד הגבר בתוך התרבות, ואת האישה כפריפריה (אלאור, 1992; פרידמן, 1998; El Or, 1993; 1995, 1997). מסורתיות זו מדגישה, כאידאל, את מקומה של האישה החרדית בספירה הפרטית. לפיכך התפקידים והמשימות הקשורים בבית, הטיפול בילדים והאחזקה השוטפת מוטלים בחברה החרדית בעיקר על הנשים. הסוציאליזציה לתפקידים אלו היא מגיל צעיר. בבית, הבת צופה בתפקידיה של אמה ומשתתפת באופן פעיל בתפקידים הביתיים. ובחוץ, בתי הספר לבנות, כגון "בית יעקב", מהווים סוכן חיצוני המדגיש את חשיבות התפקיד הביתי (יפה, 2004; פרידמן, 1995).

אחד המאפיינים הבולטים של הספירה הביתית החרדית הוא ריבוי הילדים. לאישה חרדית יש בממוצע 7.7 ילדים, לעומת 2.6 בחברה הישראלית היהודית (גורוביץ וכהן-קסטרו, 2004). ריבוי הילדים מטיל עומס גדול על האישה ועל בנות המשפחה (גנץ, 2003; עצמון, 2006).

למרות הנאמר לעיל ובשונה מן ההצהרות והאידאלים, נשים חרדיות אינן מצויות עוד רק בספירה הפרטית. רבות מהן נוכחות באופן משמעותי בספירה הציבורית: הן לומדות, עובדות ומפרנסות. על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בשנת 2005 55% מן הנשים החרדיות עבדו מחוץ לבית, לעומת 44% מן הגברים החרדיים. הנתונים שונים בתכלית מן החברה החילונית בישראל, שבה 83% מן הנשים עובדות מחוץ לבית, לעומת 95% מן הגברים (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2006). פרידמן (1991) טוען שתהליך היציאה של הנשים לעבודה יחד עם דחיית השירות הצבאי של הגברים (שהפכה למעשה לפטור) הם שאפשרו את הפיכת החברה החרדית הגברית ל"חברת לומדים".

החרדים והאינטרנט

היבדלות החרדים מן החברה הישראלית באה לידי ביטוי בין השאר בתחום תקשורת המונים. מפת התקשורת החרדית בישראל כוללת היום למעלה

משלושים כותרים עיתונאיים וכן קלטות, פשקווילים (כתבי קיר), ערוץ רדיו חרדי-דתי אחד וכמה ערוצי רדיו פיראטיים (נריה בן-שחר, 2008). יחסה המורכב של החברה החרדית לחברה הישראלית החילונית ולתקשורת ככלי מודרני הוביל לכך שהעיתון החרדי הוא אמצעי התקשורת העיקרי שיש לו "הכשר" להפצה בציבור החרדי.

החרדים רואים את אמצעי התקשורת ה"חילוניים" כפסולים: אסור להחזיק טלוויזיה בבית חרדי (Cromer, 1987), והיא מכונה "מכשיר הטומאה" או "המכשיר ההוא"; הרדיו מכונה "המכשיר", והוא נחשב לא לגיטימי; ועל האינטרנט הוכרזו איסורים וחרמות (ראו הרחבה להלן). כלי נוסף שנגדו נלחמו מנהיגי החברה החרדית מלחמת חורמה הוא הטלפון הסלולרי. מלחמה זו התגברה ככל שהתפתח המכשיר מטלפון למכשיר תוכן המכיל גם חיבור לאינטרנט (Deutsch, 2009). אמצעי תקשורת אלו נחשבים פסולים כיוון שהם עלולים לגרום ל"ביטול תורה", בזבוז זמן על חשבון לימוד התורה, וכן כי הם משמשים כלים להעברת מסרים אסורים.

נשים חרדיות צורכות תקשורת מגוונת. הן קוראות לפחות עיתון חרדי אחד, לפחות פעם בשבוע, 76% מהן מאזינות לקלטות או לדיסקים שבהם שיעורי תורה או לשניהם גם יחד, ו-24% מהן מאזינות לרדיו הדתי-חרדי "קול חי". 32% מהן צורכות תקשורת חילונית בתדירות משתנה. כאשר נשאלו הנשים אם הן משתפות את בני הזוג ואת החברות שלהן בדפוסי צריכת התקשורת שלהן, נמצא בתשובותיהן כי רמת השיתוף של בני הזוג הייתה גבוהה מרמת השיתוף של החברות, במיוחד בדפוסי הצריכה של תקשורת שנחשבה בעיניהן כפחות לגיטימית, כמו רדיו (נריה בן-שחר, 2008).

כניסתן של טכנולוגיות מודרניות לקהילות מסורתיות מלווה בחשדנות ובחששות, והדבר נכון כפליים כשמדובר באינטרנט. יש חוקרים הרואים את האינטרנט כממד המאפשר חוויות דתיות ורוחניות חדשות. לדבריהם, משתמשים דתיים שונים רואים בו מרחב מקודש וכלי לסיפוק צרכים דתיים וחברתיים. האינטרנט מייצג אמונות ופרקטיקות ומאפשר בנייה של זהות דתית-רוחנית אישית וכן תמיכה רוחנית וחברתית (Campbell, 2005a, 2005b; Cobb, 1998). לדעת בנט (Bunt, 2000), האינטרנט יוצר בעבור הקהילות המוסלמיות המשתמשות בו מרחב ציבורי, שבו יכולים אנשים להתחבר ולאמץ פרקטיקות דתיות. גם בעולם הנוצרי מצא לרסן (Larsen, 2001) שגולשים דתיים פעילים תופסים את האינטרנט ככלי המגביר את הרגשת השייכות לכנסייה, עוזר לחייהם הדתיים ומחזק את האמונה ואת הצמיחה הרוחנית של חברי הקהילה באמצעות פעילויות ופרקטיקות מקוונות.

מן העבר האחר קיימים מחקרים המצביעים על התנגדות של קהילות דתיות ומסורתיות לשימוש באינטרנט (Campbell, 2004; Dawson, 2000, 2001, 2004); (Marty & Appleby, 1991) ומשינויים במערכות הקהילתיות ההיררכיות. לדעת קמפבל (Campbell, 2005a), אנשים תופסים את האינטרנט לפי הדרך שהם משתמשים בו, מכיוון שהוא מאפשר צורות רבות של פרקטיקות המתאימות לאידאולוגיות שונות.

בחברה החרדית, שבה מתמקד מחקר זה, מעוררת הטכנולוגיה החדשה מחלוקת. קיימות תפיסות שונות שאפשר למקם אותן ברצף: מקבלה מסויגת ועד שלילה עקרונית. לפי תפיסת המצדדים בקבלה מסויגת של האינטרנט, יש בו כאמור לפחות שני אלמנטים חיוביים: האחד, הוא משמש כלי עבודה ומאפשר קבלת מידע ושירותים; והשני, לאינטרנט תפקיד חשוב מבחינה קהילתית וחברתית, כי הוא יכול לתפקד כאמצעי לתיווך אנכי ואופקי בין חברי הקהילה ובין עצמם ובין חברי הקהילה ובין גדולי הדור, באמצעות לימוד משותף, צפייה באירועים מרכזיים והאזנה לשיעורי תורה (צרפתי ובלייס, 2002). לפי תפיסת השוללים לחלוטין את האינטרנט, מדובר במדיום מסוכן המכיל ומפיץ תכנים בלתי מוגבלים. גישה זו מדגימה כיצד חידושים טכנולוגיים בחברה מסורתית אינם נתפסים ככלי ניטרלי אלא כגורם המאיים על ערכים, על אמונות ועל אורחות חיים. האינטרנט, המכיל עולמות תוכן אין-סופיים ומאפשר תקשורת אנונימית, עלול לחשוף את הציבור החרדי לדברי כפירה וכן לתכנים מיניים, אלימים ואחרים, שיש בהם משום חילול השם ואיום על שמירת ערכי המסורת (Livio & Tenenboim-Weinblatt, 2007).

שלילה זו הובילה להקמת בית דין מיוחד "לעניין הפרצות שבמחשבים", אשר ב-7.1.2000 פרסם "דעת תורה", ולפיה "על כל איש מישראל לדעת, כי ההתחברות לאינטרנט או לטלוויזיה מעמידה בסכנה חמורה ח"ו (חס וחלילה) את המשך הדורות של כלל ישראל, והיא פרצה איומה בקדושת ישראל". לעומת הטלוויזיה, האינטרנט מוצג כמכשיר אשר "סכנתו חמורה פי אלף, והוא עלול להמיט חורבן ח"ו על כלל ישראל" (צרפתי ובלייס, 2002, עמ' 50). כתוצאה מכך נשלל כל שימוש באינטרנט, כולל למטרות פרנסה (הורוביץ, 2001).

אולם האיסור התגלה כגזרה שהציבור אינו יכול לעמוד בה. קבוצות אחדות בחברה החרדית התעלמו מ"דעת תורה" והשתמשו באינטרנט, ביניהן חסידיות ברסלב, חב"ד, רחליץ ועוד (צרפתי ובלייס, 2002). כאמור, בעיני רבים במגזר החרדי האינטרנט לא נתפס כאמצעי לכידור ופנאי, אלא כדרך הגעה נוחה למידע ולשירותים, ולעתים אף ככלי עבודה מרכזי. אולם מעלות האינטרנט בעבור הציבור החרדי חורגות מעבר לראייה הכלכלית: בעבור רבים, האינטרנט משמש כאמצעי קשר פנים-קהילתי המאפשר צפייה באירועים בהשתתפות רבנים וגדולי

הדור וכתקשורת אמינה וזולה עם קרובי משפחה וחצרות חרדיות בארץ ובעולם. כמו כן אפשר להגיע באינטרנט למגוון עצום של אתרים ופורומים העוסקים בלימוד תורה, בהרצאות ובשאלות ותשובות (שו"ת), והמאפשרים לדלות ולהפיץ את בשורת הדת בו, ובכלל זאת באודיו ובווידאו.

לנוכח כל אלו, ובמיוחד לאור צמיחת המגזר העסקי החרדי, ואתו – לחץ מתמשך של בעלי עסקים שעיסוקם מחייב תקשורת מחשבים, הוקמה בשנת 2006 "ועדת הרבנים לענייני תקשורת". בדצמבר 2007 התירה הוועדה, לראשונה, גלישה באינטרנט במגזר החרדי. ההיתר הוא לגישה מפוקחת למספר קטן של אתרים ולשימוש עסקי בלבד. נכון לכתיבת שורות אלו פרויקט "האינטרנט הפֶּשֶׁר"⁵ עדיין נמצא בשלבים ראשוניים, והבעיה המרכזית שבפניה הוא ניצב היא "כיצד לגרום לאלו שמשתמשים באינטרנט, לזנוח את החיבור החופשי שלהם ולאמץ את הפתרון הדתי שמציעה הוועדה" (פרג, 17.12.2007).

נראה אפוא שלמרות שקולה של הגישה השוללת את האינטרנט נשמע ברמה, יש לבדוק את מידת היישום שלה למעשה. לנוכח ההתפתחות הטכנולוגית וצמיחת המגזר העסקי החרדי, מדובר בגזרות שקשה – או בלתי אפשרי – לעמוד בהן. ואכן, סקר שערך מכון המחקר "שילוב" מראה כי 60% מן הציבור החרדי משתמשים במחשב, ומתוכם 57% גולשים באינטרנט (מכון שילוב: מחקרי שוק ותכנון אסטרטגי, 2007).

אחת הפעילויות הפופולאריות בקרב הגולשים החרדיים היא גלישה בפורומים ייחודיים (Barzilai-Nahon & Barzilai, 2005; Tydor Baumeil-Schwartz, 2009). אתר הפורומים החרדיים המוביל בישראל הנו "בחדרי חרדים", ואליו נכנסים מדי חודש בחודשו כ-250,000 גולשים ייחודיים (unique users).⁶ לפי רותם (23.6.2006), "הגולשים החרדים נוטים להתייחס לחדרי חרדים כאל 'מקווה וירטואלי', המקום שאליו מתנקזת הרכילות בציבור החרדי. נושאי השיח הם מגוונים: מענייני דיומא, נייעס – חדשות בז'רגון החרדי – ועד פוליטיקה ומחאה. נשמעת בו ביקורת על רבנים ועל פוליטיקאים ועל אורח החיים החרדי בסוגיות עקרוניות, כמו גיוס בחורי ישיבות, חברת הלומדים, עוני [...] לעתים קרובות מועלים לדיון נושאים שאינם פתוחים לשיח חרדי ומתאפשרים בזכות הזהות האנונימית, דוגמת אלימות במשפחה, יחסים חד-מיניים ועוד". רוז (2007) טוען כי הפורומים החרדיים הם אמצעי התקשורת היחיד המצליח "להציף מבלי להיפגע אל תוך עגן הסודות הנסתרים של המחלוקות בין ובתוך חצרות החרדים".

נוסף לפורומים ה"מעורבים" נוצרו פורומים אשר מיועדים לנשים חרדיות ופתוחים להן בלבד. פורומים אלה קיימים באתרים שונים: חלקם מוצהרים כפורומים לנשים, וחלקם מוצנעים. למרות שמספרם של הפורומים לנשים קטן ממספר הפורומים לגברים, הם מעוררים עניין רב, כיוון שהם מהווים בימה

ייחודית בציבור החרדי המאפשרת לנשים חרדיות לדון באנונימיות בנושאים המעניינים אותן, עם נשים חרדיות אחרות (Tydor Baumel-Schwartz, 2009). פורום לנשים חרדיות בלבד אינו עניין של מה בכך. במגזר החרדי אין עיתון המיועד לנשים בלבד. נראה כי עיתון המיועד לנשים אינו הולם ערכים מגדריים של חברה מסורתית. האישה החרדית אמורה לעסוק בענייני הבית והפרנסה, ואם נותר לה זמן פנוי, היא יכולה להקדיש אותו לעזרה לזולת או ללימוד פרשת השבוע, אך לא לקריאת עיתון. העיסוק בנושאי יופי, רכילות או מין – המהווים רכיב נכבד בעיתונות נשים חילונית – הוא בבחינת טאבו במגזר החרדי. המוספים הייעודיים לנשים, המצורפים ליומונים הגדולים ולשבועונים, הם בבחינת "פתרון ביניים". מצד אחד, אין המדובר בעיתון נפרד, ומצד אחר ניתן מענה, ולו חלקי, לצרכים התקשורתיים שלהן, שאלמלא כן היה חשש שהן יתפתו לקריאת עיתוני נשים חילוניים. בדומה לכך, פורום המיועד לנשים חרדיות באינטרנט מאפשר לנשים "אתר משלהן". לאתר זה חשיבות כפולה: האחת, הוא מגן על הנשים מפני חרירת התרבות החילונית, כי כאשר הן גולשות בפורום "משלהן" הן לא נזקקות לפורומים של נשים חילוניות; השנייה, הן יוצרות לעצמן מקום נפרד לנהל בו דיון אישי-ציבורי.

הפורומים הסגורים טומנים בחובם מגוון יתרונות ייחודיים לנשים החרדיות הגולשות בהם. מחקרים מראים כי קהילות ופורומים ברשת הנם מקור חשוב לא רק למידע, אלא גם לתמיכה ולהרגשת שייכות (Wellman, 2001). האינטרנט מאפשר בניית הון חברתי ותחזוקה של קשרים חברתיים קיימים באמצעות רשתות אישיות וחברתיות רחבות היקף, ובמיוחד בשמירה על קשר עם חברים וקרובי משפחה המתגוררים הרחק (Boase et al., 2006; Wellman et al., 2008). יש הרואים בפורומים סוכנים להתחדשות חברתית ואזרחית (Connolly, 2001). כמו כן נמצא כי נשים שמות דגש באינטראקציה חברתית (לעומת אסטרטגית ברשת, כמו יצירת קשר עם קרובים וחברים, בדומה למתרחש באמצעי תקשורת אחרים דוגמת הטלפון (Shade, 2004).

נוסף על כך, מקנה גרין וגליסון (McKenna, Green & Gleason, 2002) טוענות שהסביבה המוגנת המתאפשרת באינטרנט מסייעת לפרטים בעלי עכבות חברתיות, בכך שהם יכולים לגלות ולפתח את ה"אני האמיתי" שלהם. לטענת עמיחי-המבורגר (בדפוס), היכולת לתקשר בתנאי אנונימיות, להסתיר מאפיינים פיזיים, לשלוט באינטראקציה במידה רבה ולמצוא בקלות פרטים בעלי דמיון מהווה מענה הולם למגוון פרטים המתקשים ביצירת קשרים חברתיים עם אחרים. לפיכך מעלות האינטרנט רלוונטיות במיוחד למה שאפשר להגדיר "סביבות נשיות מוגנות" המתהוות בו והמאפשרות אינטראקציה נשית בלבד על אודות נושאים טעונים, במעטה האנונימיות.⁷

קיימים מחקרים מעטים על אודות האינטרנט במגזר החרדי. ליביו וטננבאום-ויינבלט (Livio & Tenenboim-Weinblatt, 2007) ערכו ראיונות עומק עם חמש נשים חרדיות שמשמשות באינטרנט בקביעות לצורכי פרנסה ופנאי, והתמקדו בהצדקות של הנשים לשימוש בטכנולוגיה ובמתח שבינו ובין איסורים רבניים. טיידור באומל-שוורץ (Tydor Baumel-Schwartz, 2009) ערכה תצפית על חמישה פורומים המיועדים לנשים חרדיות אשר כותבות באנגלית, והיא סוקרת התרחשויות שונות במסגרת הפורומים כסמנים של שינויים תרבותיים העוברים על החברה החרדית.

שאלות דומות העסיקו את כץ (2007), אשר ערכה ראיונות עם בני חמש משפחות חרדיות מצפון הארץ (ולצורכי השוואה עם בני חמש משפחות מן הקהילה הבפטיסטית). ברזילי-נהון וברזילי (Barzilai-Nahon & Barzilai, 2005) ניתחו את דפוסי השימוש של 14,000 משתמשים באתר "חבר'ה" (פלטפורמה של קהילה מקוונת ישראלית) שהגדירו את עצמם "חרדים". הם ניתחו אותם באמצעות ארבעה ממדים של פונדמנטליזם דתי באינטראקציה עם האינטרנט: הייררכיה, פטריארכיה, משמעת ובידוד. מחקרים ספורים אלו מלמדים כי מדובר בשדה מחקר מעניין ורחב שעדיין רב הנסתר בו על הגלוי.

המחקר

המחקר הנוכחי בודק עמדות ביחס לאינטרנט בקרב נשים הגולשות בפורומים ייחודיים לנשים חרדיות. גולשות אלו מאפשרות בנייה ותחזוקה של קשרים אישיים וחברתיים שיש להם חשיבות רבה בסביבה נשית המוגנת בהגנה כפולה: הכניסה היא לנשים בלבד, ורק לאלו השייכות למגזר החרדי. המחקר מאפשר התבוננות בתופעה מעניינת שלה שלוש מטרות עיקריות: האחת, מדידת עמדות של נשים חרדיות הגולשות ביחס למקומו של המדיום בחברה החרדית בכלל ובחיייהן בפרט; השנייה, בחינה של התפיסות של נשים חרדיות הגולשות באינטרנט את המדיום ככלי המאפשר יצירת קשרים בינן ובין נשים ואנשים אחרים; השלישית, בחינת רמת השיתוף של ה"אחרים המשמעותיים" (אנשים קרובים: בני זוג וחברות) ברפואי הגלישה שלהן.

מטרות אלו נגזרו ארבע שאלות המחקר: (1) כיצד תופסות נשים חרדיות את מקומו של האינטרנט בחברה החרדית? (2) כיצד תופסות נשים חרדיות את מקומו של האינטרנט בחייהן האישיים? (3) האם נשים חרדיות יוצרות קשרים מקוונים עם נשים ואנשים חרדיים ולא חרדיים? (4) מהי רמת "שיתוף האחרים

המשמעותיים" של נשים חרדיות: האם הן משתפות אנשים קרובים (בני זוג וחברות) בדפוסי הגלישה שלהן?

מתודולוגיה

בחלק זה תוצג שיטת המחקר, ובמסגרתה ארבע השערות המחקר, כלי המחקר (השאלון), התוקף והמהימנות של כלי המחקר, הליך המחקר, אוכלוסיית המחקר והמדגם וכן סוגיות מתודולוגיות הנובעות מחקר החברה החרדית.

ארבע השערות המחקר

(1) יימצא שרוב הנשים תופסות את מקומו של האינטרנט בחברה החרדית כאלמנט פוגע ומסוכן.

(2) יימצא שרוב הנשים תופסות את מקומו של האינטרנט בחייהן האישיים כאלמנט בעל משמעות חיובית.

(3) (א) יימצא שרוב הנשים החרדיות יוצרות קשרים מקוונים עם נשים חרדיות, ומקצתן עם נשים אחרות; (ב) יימצא שרוב הנשים החרדיות אינן יוצרות קשרים מקוונים עם גברים – חרדיים או אחרים.

(4) יימצא שרוב הנשים משתפות את ה"אחרים המשמעותיים", בני זוגן וחברותיהן, בדפוסי הגלישה שלהן.

ההשערות מבוססות על סקירת הספרות דלעיל. וביתר פירוט: ההשערה הראשונה מבוססת על חששה של החברה החרדית מפני פריצת גבולותיה. האינטרנט, על מגוון אפשרויותיו, נתפס כפורץ גבול פוגעני ומסוכן. ההשערה השנייה מבוססת על מגוון מחקרים, כגון זה של אורגד (Orgad, 2005), המלמד על מקומו החשוב של האינטרנט בקבוצות סגורות של נשים, וכן על מחקרה של נריה בן-שחר (2008), המתאר בין השאר את חוויות הקריאה ואת צריכת התקשורת בקרב נשים חרדיות. ההשערה השלישית נובעת ממקומם החשוב של הפורומים והרשתות החברתיות ביצירה של קשרים חברתיים בכלל ובקרב נשים בפרט, ובשמירה עליהם (Boase et al., 2006; Wellman et al., 2008; Shade, 2004). הנחנו שכיוון שהנשים החרדיות מחונכות להפרדה מגדרית קפדנית (אלאור, 1992; יפה, 2004), הן יאפשרו לעצמן ליצור קשרים מקוונים בעיקר עם נשים אחרות. ההשערה הרביעית מבוססת על רמת השיתוף של בני הזוג והחברות בדפוסי צריכת התקשורת של נשים חרדיות, כפי שנמצאה במחקרה של נריה בן-שחר (2008).

כלי המחקר

הכלי שנמצא מתאים ביותר לבדיקת ההשערות הוא שאלון המורכב משני חלקים עיקריים. החלק הראשון היה סולם עמדות שבו הוצגה רשימת היגדים, ובצדה חמש אפשרויות תשובה (5 = מסכימה מאוד; 1 = מאוד לא מסכימה). "הסכמה" עם היגד מסוים נקבעה באמצעות סיכום שיעור התשובות: "מסכימה מאוד" (5), "מסכימה" (4) ו"די מסכימה" (3), ו"רמת ההסכמה" נבחנה באמצעות ממוצע כל התשובות האפשריות ("מסכימה מאוד" ועד "מאוד לא מסכימה"). לא השארנו אפשרות פתוחה, כגון "אין לי דעה בעניין", כדי לסייע במיקום הנשאלות בעמדת הסכמה או אי-הסכמה. החלק השני כלל שאלות פתוחות וסגורות המודרות משתנים סוציו-אקונומיים וסוציו-דמוגרפיים.

החלק הראשון של השאלון מורכב מארבעה חלקים משניים: עמדות בנוגע למקומו של האינטרנט בחברה החרדית; עמדות בנוגע למקומו של האינטרנט בחיי הנשים החרדיות; דפוסי יצירת הקשרים המקוונים ברשת עם נשים ואנשים חרדיים ולא חרדיים; רמת השיתוף של בני הזוג והחברות בדפוסי הגלישה של הנשים באינטרנט.

בחלקו השני של השאלון הופיעו שאלות שמדדו את המשתנים הבאים: עבודה מחוץ לבית (של הנשאלת ושל בן זוגה), תחום העיסוק, קיומו של מחשב בבית, קיומו של אינטרנט בבית, גלישה בפורומים לנשים, רמת השכלה (שנות לימודים פורמליות ותואר אקדמי), מעמד אישי, מספר הילדים, גיל, ארץ לידה וארץ המוצא של האב, רמת הקפדה דתית, עמדה פוליטית ורמת הכנסה.

התוקף והמהימנות של הכלי

השאלון נוסח על סמך היכרות מעמיקה עם החברה החרדית בכלל ועם הנשים החרדיות בפרט תוך כדי התחשבות בשפה הייחודית למגזר החרדי (ראו פירוט בהמשך). לפני הגשת השאלון לנשאלות בוצע pre-test, כלומר השאלון הוגש לכמה נשים חרדיות, והן מילאו אותו והוסיפו הערות והארות. זאת ועוד: השאלון נשלח לחוקרים בכירים במדידת עמדות ודפוסי חשיפה לתקשורת וכן לחוקרים בתחום החברה החרדית, לעיון ולבקרה.

הליך המחקר

הליך המחקר מורכב משלושה שלבים עיקריים: בחירת הפורומים, קבלת אישור ממנהלות הפורומים לפרסם את השאלונים ואיסוף הנתונים באמצעות פרסום השאלונים באתר הפורום.

בחירת הפורומים: תהליך המיפוי והבחירה של הפורומים נערך במהלך שנת 2007 בידי אחת מכותבי המחקר ועוזרת מחקר. שתיהן דתיות המיומנות בזיהוי ניואנסים והבדלים בין טקסטים חרדיים ובין טקסטים דתיים. נבדקו פורומים באתרי אינטרנט חרדיים פופולאריים, כגון "בחדרי חרדים" ו"לדעת", ובאתרים פופולאריים לא חרדיים המכילים פורומים, כגון "תפוז". למרות השוני בין החברה החרדית ובין החברה הדתית והחרדית-לאומית, נבדקו בקפידה גם הפורומים באתרים דתיים, כגון "דתילי" ו"כיפה", כדי לוודא שאין שם פורומים סגורים לנשים חרדיות. לאחר שסווגנו פורומים המיועדים לנשים דתיות ודתיות-לאומיות ופורומים פתוחים המיועדים לנשים חרדיות, נותרו הפורומים הבאים שהתאימו להגדרה המקורית של כותבי המחקר, "פורומים סגורים המיועדים לנשים חרדיות": "גן נעול", "חרבאות", "לרווקות שבינינו" ו"גולשות לדעת".⁸ הנה הסבר קצר עליהם:

גן נעול:⁹ פורום לנשים חרדיות ב"הייד פארק", המגדיר את עצמו כמרכז הפורומים הישראלי. לדברי מנהלת הפורום, נגישותן של הנשים החברות בפורום לאינטרנט מוגבלת, והן גולשות בעיקר ממקומות העבודה. הנושאים הנידונים בפורום הם נושאים המכונים "נשיים", כמו בישול, בגדים וחינוך ילדים, וכן יש בו דיונים פנים-חרדיים: רבנים, יהדות, עסקנים ועוד. בשיחת הטלפון היא ציינה ש"אין נושאים האסורים לדיון חוץ מנושאים שהשתיקה יפה להם". נראה כי הנושאים שאסור לדון בהם קשורים לתחום הזוגי, בעיקר ליחסי מין. הנשים הגולשות בפורום שייכות למגוון הקבוצות המרכיבות את החברה החרדית: חסידות, ליטאיות, חוזרות בתשובה, ספרדיות ו"חוצניקיות" (חרדיות עולות חדשות). כדי להתקבל לפורום "גן נעול" יש לשלוח בקשה לתיבת הניהול בליווי המלצה של אחת מחברות הפורום. אם אין המלצה, נבדקים ה"ניק", הכינוי שבו משתמשת הגולשת בפורום, והתאמתו לפורום. תהליך הקבלה מושלם לאחר שמובעת ההסכמה לתנאי הפורום.

חרבאות:¹⁰ פורום לנשים חרדיות ב"הייד פארק". לדברי מנהלת הפורום כל הנושאים מותרים לדיון. אם אחת החברות רוצה לדון בנושא מסוים ללא חשיפת זהותה, יש ה"ניק" "עלומת_שם", שכל חברות הפורום מכירות את סממתו. ה"ניק" מאפשר כתיבת תוכן בפורום בעילום שם. בפורום חברות נשים שגילן מ-19 עד 60. תהליך הקבלה לפורום מותנה בהיכרות אישית עם מנהלת הפורום.

לרווקות שבינינו:¹¹ פורום לנשים חרדיות רווקות ב"בחדרי חרדים" שהנו חלק מ"הייד פארק". לדברי מנהלת הפורום, הנושאים הנידונים בו קשורים בעיקר לשידוכים. הנושאים המוגדרים כאסורים הם "נושאים שהצניעות יפה להם", דהיינו נושא המין. בפורום חברות נשים רווקות חרדיות שסיימו את לימודיהן.

תהליך הקבלה לפורום הוא באמצעות פנייה למנהלת. לדבריה, רוב הבנות המבקשות להצטרף אינן מתקבלות מסיבות השמורות עמה. גולשות לדעת:¹² פורום לנשים חרדיות באתר "לדעת", המגדיר את עצמו כאתר החדשות של הציבור החרדי. נושאי השיחה בפורום הם קניות (נעליים, בגדים וכדומה), עצות לגידול ילדים, דיונים בנושאי דת וחסידות וכן בדיקות אישיות – כאשר הנשים בודקות את עצמן ומקבלות משוברים מחברות הפורום. כאשר נשאלה אחת המשתתפות מפי עוזרת המחקר אם יש נושאי טאבו, ענתה האישה: "את יודעת, הנושאים שלא מדברים עליהם בשום מקום. בטח שלא בפורום כזה". בפורום חברות נשים חרדיות מכל הקבוצות המרכיבות את החברה החרדית. תהליך הקבלה לפורום מתחיל בשליחת בקשה לאתר "לדעת", הבקשה מועברת למנהלת הפורום, היא מטלפנת אל המבקשת להתקבל ומוודאת שאכן מדובר באישה, המבקשת עונה על כמה שאלות, ולאחר מכן נפתח לה "ניק" בפורום.

קבלת האישה ממונהלות הפורומים: לאחר פנייה בדוא"ל או בטלפון או שניהם גם יחד למנהלות האתרים, הן קיבלו הסבר בנוגע למטרות ולתהליך של המחקר והתבקשו לשתף פעולה ולאשר את פרסום השאלון באמצעות קישור שיימצא בפורום¹³ שהן מנהלות. מקצתן אף הסכימו לשלוח הודעת דוא"ל לכל חברות הפורום ולהודיע על קיומו של השאלון. המנהלות התבקשו גם לענות על כמה שאלות העוסקות במספר החברות בפורומים, בנושאים הנדונים, בקיומם של נושאים שאין לדון בהם, באוכלוסיית הגולשות ובתנאי הקבלה. איסוף הנתונים באמצעות פרסום השאלונים באתר הפורום: כאמור, המנהלות פרסמו קישור לשאלונים בפורומים, והנשים המעוניינות בכך הקליקו על הקישור וענו על השאלון. ראוי לציין שגם בשיחה עם המנהלות וגם בשאלון עצמו צוינה הבטחת אנונימיות מוחלטת.

אוכלוסיית המחקר והמדגם

האוכלוסייה הרלוונטית למחקר היא נשים חרדיות הגולשות בפורומים סגורים באינטרנט המיועדים לנשים חרדיות בלבד. אי-אפשר לדעת בכמה נשים מדובר, ומהם מאפייניהן. מדגם המאפשר הסקה סטטיסטית לכלל האוכלוסייה חייב להיות מדגם הסתברותי. ככזה, עליו למלא ארבעה תנאים, ואחד מהם הוא קיומה של מסגרת דגימה: רשימה מסודרת של כל הפרטים שממנה דוגמים את קבוצת המדגם (פוקס, 1998). במחקר הנוכחי אין מסגרת דגימה, שכן אין בנמצא רשימות של הנשים החרדיות הגולשות בפורומים באינטרנט. לפיכך הוחלט לערוך דגימה לא הסתברותית המכונה "דגימת מתנדבים". בפורומים שנמצאו מתאימים להגדרה

"פורומים סגורים לנשים חרדיות בלבד" פורסמו, באישור מנהלות הפורומים, שאלוני המחקר. מספר הנשים שהשיבו על השאלון הוא 53, ולכן זהו גודל המדגם. חשוב להסביר את הבעייתיות שבדגימה ובגודל המדגם, שהרי מדובר במדגם קטן, המורכב מנשים שהסכימו לענות על השאלונים שהוצבו באתרים. יש לזכור שגודלה של האוכלוסייה החרדית ומספר הנשים החרדיות אינם ידועים, והם מבוססים על אומדנים שונים. בנוסף לכך מדובר בחברה רגישה ושמרנית שחבריה מושפעים מקודים חזקים של צניעות בדיבור ובהתנהגות, ולכן קיים קושי רב בשיתופם במחקרים ובסקרים שונים, כולל אלו שעורכת הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (גורוביץ וכהן-קסטרו, 2004; נריה בן-שחר, 2008; Rier, Schwartzbaum & Heller, 2008). משום כך בין היתר, מחקרים על אודות קהילות דתיות סגורות מהווים אתגר מיוחד לחוקרים (Smith, Christopher & McCormick, 2004; Steinmetz & Haj-Yahiye, 2006).

זאת ועוד זאת: מספר הנשים החרדיות הגולשות באינטרנט אינו ידוע, וכן לא ידוע מספר הגולשות בפורומים בכלל ובפורומים סגורים בפרט. מדיוחי מנהלות הפורומים עולה כי בארבעת הפורומים שהשתתפו במחקר רשומות 166 נשים, מהן 90 פעילות (חלקן באופן יומימי). לפיכך 53 המשיבות משקפות שיעור היענות בין 32% ל-59%. כיוון שמדובר בחברה שמתנגדת לרוב להשתתף בסקרים, נראה שמדובר בשיעור היענות גדול יחסית למצופה.

לא זו אף זו: ההתנגדות של החברה החרדית לאינטרנט תוארה במבוא ובאה לידי ביטוי גם בממצאים. לפיכך הגלישה בפורומים היא פעילות כמעט חשאית. הסגירות כאן כפולה ומכופלת: נשים השייכות לקהילה סגורה (חרדית) וגולשות בפורום סגור. ההסכמה להשתתף במחקר בנושא זה היא כמעט בלתי אפשרית. זו גם הסיבה לכך שהבטחנו לנשים אנונימיות מוחלטת. על כן אין מדובר במדגם מייצג, אלא במדגם הטוב ביותר שיכולנו להשיג בנסיבות הקיימות.

באשר למאפייני הנבדקות, הנשים שהשתתפו בסקר משכילות: מחציתן בעלות תואר אקדמי (או אקוויולנטי לתואר אקדמי)¹⁴, וממוצע שנות הלימודים הפורמליות שלהן הוא 14.7. הן שייכות למגוון הפלגים המרכיבים את החברה החרדית: 53% מהן ליטאיות, 35% חסידות, 6% ספרדיות, והשאר שייכות לקבוצות קטנות אחרות. רובן ילידות הארץ (91%), והאחרות נולדו בארצות הברית, בקנדה ובצרפת. 80% מהן נשואות, והשאר רווקות.¹⁵ יש לציין כי בחברה החרדית שיעור הנישואים גבוה, וגיל הנישואים נמוך יחסית לחברה לא חרדית (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2006), ושיעור הרווקות יכול להיות מוסבר באמצעות ממוצע הגיל: 26.3 (טווח הגילים הוא 21-40).

סוגיות מתודולוגיות

כאמור, קיים קושי בשיתוף הפעולה של המגזר החרדי עם עורכי סקרים (גורוביץ וכהן-קסטרו, 2004; פוקס, 1998), ולכן התמקדנו בשני גורמים אשר עשויים לתמוך באיסוף הנתונים: (א) אנונימיות: כאמור, לנשים הובטחה אנונימיות מוחלטת. הבטחה זו אפשרה לנשים לשאת פעולה בלי לחשוש מהשלכות חברתיות העלולות לנבוע משיתוף הפעולה עם עורכי המחקר. בעמוד הראשון של השאלון נכתב שאין צורך לציין כל פרט מזהה. הדגשת אנונימיות הופיעה גם בתחילתו של חלק השאלון העוסק בשאלות דמוגרפיות; (ב) רגישות למאפיינים הייחודיים של החברה החרדית: החברה החרדית מקפידה לרוב על שפת דיבור נקייה וצנועה (Baumel, 2006). לכן הותאמה שפת השאלון לאוכלוסייה זו. השאלון נכתב ברמת לשון גבוהה, המתאימה למשלב השיח החרדי, ללא שימוש בְּעָגָה או בביטויים היכולים להתפרש כ"לא צנועים".

מספר הילדים הוא דוגמה לרגישות החברתית שהובעה בשאלון. לשאלה זו תפקיד חשוב בכל מחקר. מספר הילדים קשור לרמת החיים של המשפחה, והוא בדרך כלל חלק אינטגרלי ממעמדה הסוציו-דמוגרפי (Okun, 2004). במחקר העוסק בנשים, מספר הילדים הוא אינדיקטור חשוב במיוחד, היות שהוא קשור לרוב לרמת ההשכלה ולסוג התעסוקה של הנשים. בחברה החרדית, שבה מספר הילדים גדול במיוחד (גורוביץ וכהן-קסטרו, 2004; הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2006), לשאלה זו חשיבות גדולה עוד יותר. לפיכך נוסחה שאלה זו כך: "כמה ילדים יש לך (בלי עין הרע)?" התוספת "בלי עין הרע" אינה מקובלת כמוכן בשאלונים מחקריים, אולם במגזרים החרדי והרתי מקובל לשאול "כמה ילדים יש לכם בלי עין הרע"? ולהשיב במספר עם התוספת "בלי עין הרע".

סוגיה מתודולוגית נוספת רלוונטית לכל מחקר שבו החוקרים אינם רואים פנים אל פנים את הנחקרים היא שאי-אפשר לדעת באמת מי ענה (או ענתה) על השאלון. השאלה קריטית יותר כאשר השאלון מופץ במרחב מקוון, שבו קשה יותר להצליב בין הזהות "און-ליין" ובין הזהות "אוף-ליין". עם זאת יש לציין כי כל מנהלות הפורומים ציינו שבפורומים חברות נשים חרדיות בלבד, אך רק בפורום "גולשות לרעת" אחד מתנאי הקבלה הוא שיחת טלפון עם מנהלת הפורום. אולם גם בכך אין די: אפילו נניח שלרוב רק נשים גולשות בפורומים, ייתכן שבני זוגן של הנשים השתמשו במחשב אחריהן, ונכנסו לפורום. לפיכך חשוב לציין שהזהות האנונימית של הגולשות בפורום יכולה לגרום להטיה בתוצאות המחקר.

הצגת הממצאים ודיון

להלן ינותחו ממצאי המחקר לאור ארבע ההשערות שפורטו לעיל. כדי להסביר את הממצאים יוצגו הקשרים בין ההיגדים העוסקים בתפיסת הסכנה בחברה החרדית וההבדלים בין נתונים סוציו-אקונומיים וסוציו-דמוגרפיים הקשורים לתפיסות אלו.

השערה 1: יימצא שרוב הנשים תופסות את מקומו של האינטרנט בחברה החרדית כאלמנט פוגע ומסוכן.

בחירת הביטוי "סכנה" נעשתה לאחר בחינה של טקסטים שהופיעו במרחב הציבורי של החברה החרדית. בשכונות החרדיות הופיעו בין השאר פשקווילים שבהם נכתב "יש להוציא את המכשיר המסוכן מהבית". בביטוי "סכנה" אפשר לראות את תפיסת החברה החרדית את הטכנולוגיה המודרנית כסכנה המאיימת על גבולות "תרבות המובלעת" החרדית (סיוון, 1991). המכנה המשותף בין האינטרנט, הטלפון הסלולרי והטלוויזיה הוא שמדובר בכלים טכנולוגיים מתקדמים היכולים להיות בעלי מטען תוכני חיובי או שלילי, אולם החברה החרדית חוששת שהתכנים המועברים באמצעים טכנולוגיים יסכנו את חומותיה. שיערנו שרוב הנשים יתפסו את האינטרנט בחברה החרדית כאלמנט מסוכן. ואכן, 74% מן הנשים הסכימו עם ההיגד "אני חושבת שהאינטרנט הוא סכנה לאורח החיים החרדי" (ממוצע רמת ההסכמה 3.5). זאת ועוד: 64% מן הנשים הסכימו עם ההיגד "נראה לי שהאינטרנט מסוכן כמו טלוויזיה כי הוא מאפשר לשמוע ולראות תכנים אסורים" (ממוצע 3.91), ו-62% מן הנשים הסכימו עם ההיגד "לדעתי, האינטרנט מסוכן כמו טלפון סלולרי כי הוא מאפשר יצירת קשר עם אנשים אחרים" (ממוצע 3.12).¹⁶

אולם אין מדובר בסכנה מוחלטת. החרדים, כמו קהילות פונדמנטליסטיות אחרות, בוחרים להתייחס למרבית הטכנולוגיות המודרניות באופן פרגמטי ומתוך שניות מודעת וגלויה. מצד אחד הם מאמצים את חידושי הטכנולוגיה ומשתמשים בהם, ומצד אחר הם מתנגדים לתהליכים המודרניים והמדעיים שסייעו ליצירתם (בלונדהיים וקפלן, 1993; קפלן, 2007).

אחת הדרכים להתמודדות עם הסכנה היא השימוש באינטרנט "כִּשְׂר". בשאלונים שעליהן ענו הנשים לא הייתה הפרדה בין אינטרנט "כשר" ובין אינטרנט בכלל, כיוון שמערכות הסינון של האינטרנט ה"כשר" הקיימות בישראל בשעת כתיבת שורות אלו (2008) נמצאות עדיין בשלבי הרצה. אולם אחד ההיגדים שנכתבו בשאלון התייחס לסוגיה זו: "לדעתי, אינטרנט כשר בטכנולוגיות חסימה ברקורת לא מהווה סכנה" (81% מן הנשים הסכימו עם היגד זה). נראה שרמת

הסכמה זו מבטאת את המורכבות בתפיסת הטכנולוגיה בעיני החרדים: אם אפשר להפוך את הכלי הטכנולוגי לכשר, מותר להשתמש בו. בדומה לכך, בריאיון מ-2009 טוען דוד זאב רוטנברג, מנהל אתר "בחדרי חרדים", כי "האינטרנט הוא אחד מפלאי העולם שברא הקב"ה בעולמו. אבל, הוא כמו רכב. יש תאונות ואנשים נהרגים. המונים נהרגים בתאונות. אז מה, לכן נאסור לנסוע על רכב? או שנשנן ונעשה הכול כדי להישמר ולהיזהר?"¹⁷

מעבר להצגת נתוני השכיחות המסרטטים בקווים כלליים את תפיסת הסכנה הכרוכה באינטרנט, יש לנסות ולהסביר תפיסה זו. ההסברים שלהלן יעוגנו בקשרים שנמצאו בין רמות ההסכמה עם ההיגדים השונים העוסקים בתפיסת הסכנה הנובעת מן האינטרנט בחברה החרדית, וכן יוצגו הבדלים שנמצאו בין קבוצות (באמצעות מבחן t) ברמות ההסכמה עם ההיגדים השונים. הבדלים אלו מבוססים על נתונים סוציו-דמוגרפיים. ההסברים להלן יעוגנו בקשרים בין רמות ההסכמה עם ההיגדים העוסקים בתפיסת הסכנה בחברה החרדית (להלן ככותרות משנה במירכאות כפולות) ובין ההבדלים בין נתונים סוציו-אקונומיים וסוציו-דמוגרפיים הקשורים לתפיסות אלו.

"בבית חרדי אין מקום לאינטרנט"

נמצא קשר חיובי מובהק בין רמת ההסכמה עם ההיגד "אני חושבת שבבית חרדי אין מקום לאינטרנט" ובין רמת ההסכמה עם ארבעת ההיגדים הבאים:

- נראה לי שהאינטרנט יכול להחליש אנשים מבחינה דתית ($r=.41, P<.01$).
- אני מרגישה שהאינטרנט מחליש אותי מבחינה דתית ($r=.51, P<.01$).
- אני חושבת שהאינטרנט הוא סכנה לאורח החיים החרדי ($r=.71, P<.01$).
- נראה לי שהאינטרנט מסוכן כמו טלוויזיה כי הוא מאפשר לשמוע ולראות תכנים אסורים ($r=.5, P<.0$).

להלן הסברים אפשריים לממצאים אלו: בשיח החרדי יש ביטוי מכונן, "נכנס הביתה", והיפוכו – "לא נכנס הביתה". בביטוי זה משתמשות הנשים החרדיות כדי לתאר אילו עיתונים הן קוראות (נריה בן-שחר, 2008). מכיוון שהחברה החרדית היא "תרבות מובלעת" (סיון, 1991), תת-תרבות מוגדרת, בעלת מאפיינים ייחודיים החרדה לגבולותיה, הבית החרדי מגן על גבולותיו מפני חדירה של תכנים זרים וטכנולוגיות מודרניות. מן הקשר בין ההיגדים עולה שהחשש מפני חדירת טכנולוגיות או תכנים הוביל להצבת גדרות מסכיב לבית החרדי. הקשר

בין רמת ההסכמה עם "ההגנה על הבית" ובין ההסכמה עם ההיגדים המתארים חולשה דתית מסרטט תמונה זו. זאת ועוד: הקשר החזק מאוד בין "ההגנה על הבית" ובין ההסכמה עם התפיסה שהאינטרנט הוא סכנה לאורח החיים החרדי ככלל והידמותו לטלוויזיה בפרט, מראה שאכן תפיסת הנשים את האינטרנט כמסוכן קשורה לתפיסתן שלכלי מסוכן כזה אין מקום בבית חרדי.

הסבר נוסף לרמת ההסכמה הגבוהה עם ההיגדים המבטאים סכנה נעוץ בדתיות המקפידה והמחמירה של החברה החרדית. כחלק מן השמירה על המסורת, החרדים חרדים לקיום המצוות. מדובר בהקפדה יסודית על כל פרט ופרט ממצוות התורה (פרידמן, 1991; Heilman & Friedman, 1991). במשך הדורות נהוגה הייתה גישה יחסית שבה ננקטו שתי שיטות פסיקה עיקריות: "לקולא", היא פסיקה מקלה, ו"לחומרא", היא פסיקה מחמירה (Soloveitchik, 1994). בחברה החרדית ניכרת לאורך השנים מגמת החמרה. את ההקפדה הרבה על ההלכה והחומרות אפשר להסביר בסיבות היסטוריות וערכיות, שלא כאן המקום לפרטן. אך יש לציין כי מנקודת מבט סוציולוגית, השמירה על החומרות מהווה מאפיין זהות. השימוש בכלים אלו הוא הן הצהרת אמונים על שייכות לקבוצה (Soloveitchik, 1994) הן אמירה לגבי המעמד בתוך הקבוצה (אחיטוב, 2006; Heilman & Friedman, 1991). מבחינה סוציולוגית, ההצהרות "אין לי אינטרנט" או "אני משתמשת באינטרנט רק מחוץ לבית ולצורכי עבודה בלבד" דומות להצהרה "אני אוכלת רק בד"ץ בהכשר הטוב ביותר". כלומר היא מבטאת רמת החמרה גבוהה, ומכאן שייכות לשכבה החברתית הגבוהה ביותר. התנהגות הצהרתית זו מאפשרת סימון חברתי חשוב.

"האינטרנט מסוכן": הוא דומה לטלוויזיה ולטלפון סלולרי

נמצא קשר מובהק בין רמת ההסכמה עם ההיגד "נראה לי שהאינטרנט מסוכן כמו טלוויזיה כי הוא מאפשר לשמוע ולראות תכנים אסורים" ובין רמת ההסכמה עם ההיגדים "לדעתי, האינטרנט מסוכן כמו טלפון סלולרי כי הוא מאפשר יצירת קשר עם אנשים אחרים" ($r=0.54, P<0$) ו"נראה לי שאני מסוגלת לשלוט בתכנים אליהם אני נחשפת באינטרנט" ($r=-0.31, P<0$).

כדי להסביר את הקשר החיובי החזק בין תפיסת האינטרנט כ"מסוכן כמו טלוויזיה" ובין תפיסת האינטרנט כ"מסוכן כמו סלולרי", יש לזכור כי החברה החרדית חוששת מאוד משני המכשירים הללו. התפיסה כי הטלוויזיה היא "מכשיר הטומאה" וכלי מסוכן מושרשת היטב בחברה החרדית (גריה בן-שחר, 2008). הטלפון הסלולרי מסוכן כיוון שהוא מאפשר יצירת קשר עם אנשים, ללא פיקוח.

האינטרנט מסוכן ככל כפליים, כיוון שהוא משלב בין שתי הסכנות: הן חדירת תכנים שליליים הן יצירת קשרים.

זאת ועוד זאת: ככל שהנשים תופסות את הטלוויזיה כמסוכנת, כך הן תופסות את עצמן כמסוגלות פחות לשלוט בתכנים. הקשר השלילי הזה מראה כי הנשים מודעות היטב לסכנה – ולפיתוי. חלק מן הסכנה הוא אבדן השליטה, כלומר המצב שאישה קוראת, רואה ושומעת תכנים שהיא איננה מסוגלת לסנן, והשפעתם עלולה לדעתה להיות מסוכנת. ממצא דומה מצביע על הקשר השלילי המובהק בין ההסכמה עם ההיגד "לדעת, האינטרנט מסוכן כמו טלפון סלולרי כי הוא מאפשר יצירת קשר עם אנשים אחרים" ובין ההיגד "נראה לי שאני מסוגלת לשלוט בתכנים אליהם אני נחשפת באינטרנט" ($r = -.36, P < .0$). אפשר לראות כאן את הפחד מפני כל מה שעלול להבקיע את חומות ההגנה החרדיות – אנשים אחרים, תכנים שליליים – ומפני כל מי שעלול להוביל לאבדן שליטה.

"האינטרנט מסוכן": החשש מחשיפה לתכנים לא ראויים

91% מן הנשים הסכימו עם ההיגד "נראה לי שאני מסוגלת לשלוט בתכנים אליהם אני נחשפת באינטרנט" (ממוצע רמת ההסכמה 3.83). ועם זאת 71% מן הנשים הודו ש"קורה שאני נחשפת באינטרנט לתכנים לא ראויים (ללא כוונה)" (ממוצע 3.66).

החיון החרדי מלמד ומדגיש את השליטה ביצר הרע. הנשים החרדיות, שחלק מתודעתן הוא שקיימים דברים אסורים (שמירה על כשרות ושבת, למשל), רגילות לשלוט ברצונן. לפיכך הן משתדלות לא לגלוש אל ובתוך אתרים שיש בהם תכנים לא ראויים. עם זאת הן מודות שלעתים הן נחשפות לתכנים כאלו. את רמת ההסכמה עם ההיגד אפשר להסביר כך: לא הוגדרו בשאלון מהם "תכנים לא ראויים". נראה כי בעבור אישה חרדית אין מדובר בתכנים פורנוגרפיים דווקא, אלא אפילו בתמונות המתפרסמות בעמוד הבית של אתר פופולארי כמו ynet. זאת ועוד זאת: ייתכן שהביטוי "ללא כוונה" המופיע בסוגריים סייע להן להודות בכך.

"האינטרנט מסוכן, אבל אני זה לא כולם"

כאשר נשאלו הנשים אם יש להן אינטרנט בבית, ענו 75% מהן בחיוב. עם זאת רק 25% מן הנשים שיש להן אינטרנט בבית מסכימות עם ההיגד "לדעת, לרוב החרדים יש בבית אינטרנט". זאת ועוד: 88% מן הנשים הסכימו עם ההיגד "נראה לי שהאינטרנט יכול להחליש אנשים מבחינה דתית" (ממוצע רמת ההסכמה 4.15), ורק 48% מן הנשים הסכימו עם ההיגד "אני מרגישה שהאינטרנט מחליש אותי מבחינה דתית" (ממוצע רמת ההסכמה 2.6).

ממצאים אלה מעידים על קיום אפקט "האדם השלישי" (Davison, 1983) בקרב הנבדקות, כלומר האפקט שלפיו פרטים תופסים מסרים תקשורתיים כמשפיעים הרבה יותר על אחרים מאשר עליהם עצמם. מחקרי "האדם השלישי" בדקו בין השאר תפיסות של השפעת מסרים בתקשורת ההמונים על אודות פורנוגרפיה ואלימות והראו כי פרטים תופסים את עצמם כחסינים יותר מפני השפעותיה "השלישיות" של המדיה לעומת הציבור הכללי (למטה-אנליזה של מחקרי האדם השלישי ראו Paul, Salwen, & Dupagne, 2000). מחקרים חדשים יותר מראים שהאפקט מתקיים גם לגבי תפיסת ההשפעה של תכנים שליליים במדיה אחרים, למשל תפיסת השפעתם של תכנים פורנוגרפיים באינטרנט (Lee & Tamborini, 2005; Lo & Wei, 2002).

נראה שהממצאים במחקר זה עולים בקנה אחד עם ממצאי המחקרים הללו: השפעת האינטרנט נתפסת כמסוכנת באופן כללי, אולם יותר על אחרים מאשר על הנבדקות. אפשר לשער כי תפיסה זו, "אני זה לא כולם", מאפשרת לנשים לתפוס את הבתים החרדיים האחרים ככאלו שאין בהם אינטרנט, בשעה שבביתן שלהן יש אינטרנט. אולם השערה זו מחייבת בדיקה מעמיקה יותר מזו.

תפיסת האינטרנט כמסוכן ומשתנים סוציו-דמוגרפיים
במסגרת ניתוח הממצאים בהתייחס להשערה 1 יידונו בחלק זה חמשת הפרמטרים הסוציו-דמוגרפיים – הימצאותו של אינטרנט בבית, חוג ההשתייכות, עיסוק בן הזוג, רמת ההכנסה וארץ המוצא של האב – והקשר ביניהם ובין תפיסת האינטרנט כמסוכן.

הימצאותו של אינטרנט בבית

בדקנו, באמצעות מבחן t למדגמים בלתי תלויים, את קיומם של הברדלים ברמת ההסכמה עם ההיגדים המבטאים את תפיסת האינטרנט כמסוכן, בין נשים שיש להן אינטרנט בבית ובין נשים שאין להן אינטרנט בבית. להלן הממצאים:

(1) נמצא הבדל מובהק במוצע רמת ההסכמה עם ההיגד "אני חושבת שהאינטרנט הוא סכנה לאורח החיים החרדי" ($t(50)=2.29, p<.05$). ממוצע רמת ההסכמה בקרב הנשים שיש להן אינטרנט בבית (ממוצע 3.3, ס"ת 1.22) נמוך מאשר בקרב הנשים שאין להן אינטרנט בבית (ממוצע 4.17, ס"ת 0.83).

(2) נמצא הבדל מובהק במוצע רמת ההסכמה עם ההיגד "נראה לי שהאינטרנט יכול להחליש אנשים מבחינה דתית" ($t(49)=2.7, p<.05$).

ממוצע רמת ההסכמה בקרב הנשים שיש להן אינטרנט בבית (ממוצע 3.97, ס"ת 1.08) נמצא נמוך מאשר בקרב הנשים שאין להן אינטרנט בבית (ממוצע 4.67, ס"ת 0.65).

(3) נמצא הבדל מובהק בממוצע רמת ההסכמה עם ההיגד "נראה לי שהאינטרנט מסוכן כמו טלוויזיה כי הוא מאפשר לשמוע ולראות תכנים אסורים" ($t(50)=3.26, p<.01$). ממוצע רמת ההסכמה בקרב הנשים שיש להן אינטרנט בבית (ממוצע 3.68, ס"ת 1.28) נמצא נמוך מאשר בקרב הנשים שאין להן אינטרנט בבית (ממוצע 4.67, ס"ת 0.77).

(4) נמצא הבדל מובהק בממוצע רמת ההסכמה עם ההיגד "לדעתי, האינטרנט מסוכן כמו טלפון סלולרי כי הוא מאפשר יצירת קשר עם אנשים אחרים" ($t(49)=2.36, p<.05$). ממוצע רמת ההסכמה בקרב הנשים שיש להן אינטרנט בבית (ממוצע 2.85, ס"ת 1.42) נמצא נמוך מאשר בקרב הנשים שאין להן אינטרנט בבית (ממוצע 3.92, ס"ת 1.16).

ממצאים אלו מראים כי הנשים שאין להן אינטרנט בבית תופסות אותו כמסוכן יותר מן הנשים שיש להן אינטרנט בבית. הבדל זה הגיוני משתי סיבות עיקריות: האחת, מדובר בנשים עקיבות החושבות שהמכשיר מסוכן, ולכן אינן מכניסות אותו הביתה; השנייה, כיוון שהן לא מכניסות אותו הביתה, ייתכן כי הן מחזקות את עצמן בהחלטתן, משוכנעות ומשכנעות כי מדובר במכשיר מסוכן במיוחד.

חוג ההשתייכות

בדקנו את קיומם של הבדלים ברמת ההסכמה עם ההיגדים המבטאים את תפיסת האינטרנט כמסוכן בין הנשים החסידות ובין הנשים הליטאיות. להלן הממצאים:

(1) נמצא הבדל מובהק בממוצע רמת ההסכמה עם ההיגד "אני חושבת שהאינטרנט הוא סכנה לאורח החיים החרדי" ($t(42)=2.75, p<.05$). ממוצע רמת ההסכמה בקרב הנשים החסידות (ממוצע 4.11, ס"ת 0.96) נמצא גבוה מאשר בקרב הנשים הליטאיות (ממוצע 3.19, ס"ת 1.16).

(2) נמצא הבדל מובהק בממוצע רמת ההסכמה עם ההיגד "נראה לי שהאינטרנט מסוכן כמו טלוויזיה כי הוא מאפשר לשמוע ולראות תכנים אסורים" ($t(43)=4.27, p<.01$). ממוצע רמת ההסכמה בקרב הנשים החסידות (ממוצע 4.72, ס"ת 0.57) נמצא גבוה מאשר בקרב הנשים הליטאיות (ממוצע 3.52, ס"ת 1.28).

3) נמצא הבדל מובהק בממוצע רמת ההסכמה עם ההיגד "נראה לי שהאינטרנט יכול להחליש אנשים מבחינה דתית" ($t(42)=2.05, p<.05$). ממוצע רמת ההסכמה בקרב הנשים החסידות (ממוצע 4.56, ס"ת 0.78) נמצא גבוה מאשר בקרב הנשים הליטאיות (ממוצע 3.96, ס"ת 1.03).

נראה כי רמת ההסכמה של הנשים החסידות עם ההיגדים המצביעים על הסכנה הכרוכה באינטרנט גבוהה מרמת ההסכמה של הנשים הליטאיות. אפשר להסביר זאת בכך שהחברה החרדית החסידית נחשבת סגורה ומקפידה יותר מן החברה החרדית הליטאית. ככזו, דפוסי האכיפה והפיקוח שלה נוקשים ומרתיעים (לוי, 1989; נריה בן-שחר, 2008, והרחבה נוספת לעיל).

עיסוק בן הזוג¹⁸

במבחן t למדגמים בלתי תלויים מצביעים הממצאים על הבדל מובהק בין הממוצעים ($t(32)=2.04, p<.05$). ממוצע רמת ההסכמה עם ההיגד "אני חושבת שהאינטרנט הוא סכנה לאורח החיים החרדי" בקרב הנשים שבן זוגן אברך (ממוצע 3.95, ס"ת 1.12) נמצא גבוה מממוצע רמת ההסכמה בקרב הנשים שבן זוגן עובד (ממוצע 3.13, ס"ת 1.18).

נראה שהנשים שבני זוגן עובדים תופסות את האינטרנט כ"מסוכן, אבל פחות נורא". אולי אפשר להצביע בזהירות על מגמה של פתיחות יחסית בקרב משפחות החרדים שבהן הגבר עובד. לעומתן, הנשים שבני זוגן לומדים מושפעות מבני הזוג ותופסות את האינטרנט כמו שתופסים אותו בבית המדרש – כמסוכן.

הנה כמה הסברים לתפיסה זו: הנשים החרדיות שבני זוגן אברכים חיות במסגרת סגורה ונוקשה בעלת זיקה למקום הלימודים, ה"כולל". הגברים מכניסים אל המרחב הפרטי את הנורמות ואת ההרגלים שרכשו במרחב הציבורי החרדי. זאת ועוד: מצבן הכלכלי של משפחות האברכים קשה (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2007), ונשותיהן נאלצות לא רק לעבוד ולפרנס אלא גם להסתפק במועט. לפיכך יכול להיות שאין להן אינטרנט בבית גם מסיבה כלכלית. עם זאת יש לציין כי נשות האברכים מרגישות גאווה רבה מעצם היותן שייכות ל"יחידה מובחרת" המוסרת את נפשה למען לימוד התורה (נריה בן-שחר, 2008). היבט מסוים של שייכות ל"סיירת" זו יכול להיות רמה גבוהה של החמרה (ראו לעיל) שחלק ממנה הוא תפיסת האינטרנט כמסוכן. בנוסף לכך קיימים מוסדות חינוך, ובמיוחד ישיבות, המתנים את קבלת התלמידים בהתחייבות שאין אינטרנט בבית.

רמת ההכנסה

ברקנו אם יימצא קשר שלילי בין רמת ההכנסה ובין תפיסת האינטרנט כמסוכן לחברה החרדית. ואכן, מתאם פירסון מצביע על קשר שלילי מובהק בין רמת ההכנסה ובין רמת ההסכמה עם ההיגדים "אני חושבת שבבית חרדי אין מקום לאינטרנט" ($r=-.32, P<.05$) ו"אני חושבת שהאינטרנט הוא סכנה לאורח החיים החרדי" ($1r=-.44, P<.0$).

אפשר להצביע כאן בזהירות על תמונה המראה כי עלייה ברמת ההכנסה מובילה לפתיחות יחסית לחברה הנתונה. הנשים המבוססות כלכלית יכולות "להכיל" את האינטרנט ולחשוש ממנו פחות מאחרות. ייתכן שהסיבה לכך היא שהן מבינות את חשיבות האינטרנט בעולם העסקים. הרמה הכלכלית הגבוהה (יחסית לקהילתן) מצביעה אולי גם על כך שבני זוגן עובדים, ולא רק לומדים ב"כולל", ולפיכך פתוחים יותר מאחרים לעולם.

ארץ המוצא של האב

ברקנו אם יימצא הבדל מובהק ברמת ההסכמה עם ההיגד "אינטרנט מסוכן כמו טלוויזיה" בין הנשים שאביהן ילידי הארץ ובין הנשים שאביהן ילידי חו"ל. ואכן, במבחן t למדגמים בלתי תלויים מצביעים הממצאים על הבדל מובהק בין ממוצעי רמת ההסכמה ($t(39)=2.54, p<.05$). ממוצע רמת ההסכמה עם ההיגד "אינטרנט מסוכן כמו טלוויזיה" בקרב הנשים שאביהן ילידי הארץ (ממוצע 4.32, ס"ת 1.09) נמצא גבוה מממוצע רמת ההסכמה בקרב הנשים שאביהן ילידי חו"ל (ממוצע 3.31, ס"ת 1.37).

שיעור החשיפה לטלוויזיה בקרב נשים חרדיות בישראל נמוך מאוד (נריה בן-שחר, 2008). נראה כי החינוך וההטפה נגד הטלוויזיה נתנו בחברה זו את אותותיהם, ורמת ההתנגדות לטלוויזיה גבוהה. לעומתם, לחלק מן החרדים החיים בחו"ל יש טלוויזיה, והם חוששים ממנה פחות מן החרדים שבארץ. נראה כי ההבדל מצביע על חינוך פתוח, יחסית לקהילתן, שקיבלו הנשים שאביהן ילידי חו"ל, והן חוששות פחות משתי הטכנולוגיות: האינטרנט והטלוויזיה.

למרות, ואולי בגלל, תפיסת הסכנה שתוארה לעיל, מעניין במיוחד להבין כיצד תופסות הנשים החרדיות הגולשות כפורומים באינטרנט את מקום האינטרנט בחייהן. האם הן מרגישות שינוי בדפוסי העבודה והמנוחה שלהן? האם הן נהנות מקשרים מקוונים עם נשים ואנשים אחרים?

השערה 2: יימצא שרוב הנשים תופסות את מקומו של האינטרנט בחייהן האישיים כאלמנט בעל משמעות חיובית.

שיערנו שרוב הנשים יתפסו את מקומו של האינטרנט בחייהן האישיים כאלמנט בעל משמעות חיובית. ואכן, 96% מן הנשים הסכימו עם ההיגד "אני חשה שהאינטרנט מאפשר לי להשיג דברים שלא יכולתי להשיג קודם" (ממוצע רמת ההסכמה 4.49), ו-56% מן הנשים הסכימו עם ההיגד "אני מרגישה שהאינטרנט מאפשר לי מנוחה ורגיעה" (ממוצע 3.56).

כאשר מתבוננים בממצאים אלו, לצד הממצאים שהוצגו לעיל, המצביעים על הסכנה הטכנולוגית המאיימת על המגזר החרדי, עולה תמונה של דיסוננס (נתק) בין תפיסת הנשים החרדיות את עצמן ובין תפיסתן את החברה שבה הן חיות. הרי לכאורה אם האינטרנט פוגע בחברה החרדית, והן חרדיות, הוא אמור לפגוע גם בהן. נראה כי הפער ברמת ההסכמה בין שני ההיגדים יכול להסביר מעט את הדיסוננס: מצד אחד מדובר בנשים המבינות היטב את תרומתו של האינטרנט ליכולתן לעבוד ולהשיג דברים, והן מבינות שהאינטרנט עוזר לחייהן, ומצד אחר רק כמחציתן מאפשרות לעצמן מנוחה ורגיעה בעזרתו. ייתכן שכדי להרגיש מנוחה ורגיעה עליהן להיות בטוחות ברמת הלגיטימיות של המכשיר. כיוון שהן יודעות שמדובר ב"כלי מסוכן", הן מתקשות לחוות מנוחה זו.

זאת ועוד: מבחינות מסוימות, החברה החרדית מציגה אידאל שאפשר לאפיין כ"סולידריות מכנית" (דורקהיים, [1893] 1993; Durkheim, 1969). זוהי סולידריות שאינה מפנה מקום מרכזי לפרט ולאישיות העצמאית, אלא מכפיפה אותו לאינטרסים ולצרכים של הקבוצה. במקרים קיצוניים אפשר אף לדבר על "תודעה קולקטיבית" המאיינת את התודעה הפרטית. הפרט רואה את עצמו כאיבר של החברה ולא כיצור עצמאי (Soloveitchik, 1994). לפיכך נראה כי הנשים החרדיות מרגישות מצד אחד צורך להראות שהן חרדיות, ולכן הן מסכימות עם ההיגדים ה"חרדיים" המצביעים על סכנת האינטרנט, ומצד אחר הן מעוניינות להגדיר את עצמן כפרט אינדיבידואלי ("אני זה לא כולם", כפי שנאמר לעיל), ולכן הן מסכימות עם ההיגדים המצביעים על יתרונות האינטרנט. ייתכן גם שהן, כשלעצמן, מעוניינות בשינוי ובתמורה, אך חרדות ל"אותנטיות" של כלל החברה החרדית.

השערה 3: (א) יימצא שרוב הנשים החרדיות יוצרות קשרים מקוונים עם נשים חרדיות, ומקצתן עם נשים אחרות; (ב) יימצא שרוב הנשים החרדיות אינן יוצרות קשרים מקוונים עם גברים – חרדיים ואחרים.

שיערנו שרוב הנשים החרדיות יוצרות קשרים מקוונים עם נשים חרדיות, ומקצתן עם נשים אחרות, ולעומת זאת, שרוב הנשים החרדיות אינן יוצרות קשרים מקוונים

עם גברים – חרדיים ואחרים. להלן הממצאים המראים את רמת ההסכמה עם ההיגדים הרלוונטיים להשערות אלה:

92% – במסגרת האינטרנט אני בקשר עם נשים שונות (ממוצע רמת ההסכמה 4.15).

89% – האינטרנט משמש לי אמצעי להכרת חברות חדשות (ממוצע רמת ההסכמה 4).

70% – במסגרת האינטרנט אני בקשר רק עם נשים חרדיות (ממוצע רמת ההסכמה 3.57).

49% – במסגרת האינטרנט אני בקשר עם אנשים שונים (ממוצע רמת ההסכמה 2.6).

נראה כי הנשים מאפשרות לעצמן להיות בקשרים מקוונים עם נשים אחרות, אך רובן מקפידות על קשר רק עם נשים חרדיות. הביטוי "נשים שונות" נבחר כדי לאפשר לנשים להתייחס גם לנשים לא חרדיות, בלי לכתוב במפורש את הביטוי "נשים חילוניות או דתיות".

למחצית מן הנשים מאפשר האינטרנט קשר עם אנשים שונים. הביטוי נבחר כדי להכליל, בזהירות המתבקשת, אפשרות של קשר עם גברים – חרדיים וחילוניים. כאן השערותנו כמעט הופרכה, כאשר שיעור הנשים הנמצאות בקשר עם אנשים שונים נראה גבוה. ייתכן שהסיבה לכך היא שבמסגרת העבודה הנשים נמצאות בקשרים שונים עם גברים, אך ייתכן גם שמדובר בקשרים אחרים.¹⁹ בדקנו אם קיים קשר בין תפיסת האינטרנט ככלי עבודה לגיטימי ובין דפוסי יצירת הקשרים המקוונים. ואכן, מתאם פירסון מצביע על קשר חיובי מובהק בין רמת ההסכמה עם ההיגד "ממה שהבנתי, הרבנים בחוג שלי מרשים להשתמש באינטרנט לצורכי עבודה בלבד" ובין רמת ההסכמה עם ההיגדים "במסגרת האינטרנט אני בקשר עם נשים שונות" ($r=0.33, P<0$) ו"אני לא רוצה שחברותיי ידעו שאני משתמשת באינטרנט" ($r=-0.37, P<0$).

הימצאותו של האינטרנט במקום העבודה מאפשרת לנשים החרדיות להיות בקשר עם נשים שונות. הביטוי נכתב כך כדי להפריד בינו ובין "נשים חרדיות" בלי לכתוב במפורש "נשים חילוניות". ואכן, נמצא קשר בין שני ההיגדים הללו. אך, לעומת התוצאה הלגיטימית הזו, עדיין מעדיפה האישה שחברותיה לא ידעו שהיא משתמשת באינטרנט, למרות שהרבנים מאפשרים להשתמש בו לצורכי עבודה. ייתכן שהיא חוששת שהן תדענה שהיא משתמשת באינטרנט גם לצרכים אחרים. נוצר כאן דירוג מעניין של שיתוף ב"סוד": נשים

"אחרות" שאֵתן היא עובדת יכולות לדעת שהיא משתמשת באינטרנט, אך את חברותיה, האמורות להיות קרובות אליה, היא תעדיף לא לשתף בכך.

השערה 4: ימצא שרוב הנשים משתפות את ה"אחרים המשמעותיים", בני זוגן וחברותיהן, בדפוסי הגלישה שלהן.

שיערנו שרוב הנשים משתפות את ה"אחרים המשמעותיים" – בני זוגן²⁰ וחברותיהן – בדפוסי הגלישה שלהן. להלן הממצאים (האחוזים מבטאים את שיעורי ההסכמה):

98% – בעלי יודע שאני גולשת באינטרנט (ממוצע רמת ההסכמה 4.71).

85% – בעלי יודע על חלק מהאתרים שבהם אני גולשת (ממוצע רמת ההסכמה 3.83).

10% – בעלי לא יודע מהם האתרים בהם אני גולשת באינטרנט (ממוצע רמת ההסכמה 1.73).

87% – החברות שלי יודעות שאני משתמשת באינטרנט (ממוצע רמת ההסכמה 3.79).

43% – אני לא רוצה שחברותיי ידעו שאני משתמשת באינטרנט (ממוצע רמת ההסכמה 2.6).

ממצאים אלו מלמדים כי השערתנו אוששה בחלקה. רוב בני הזוג יודעים שנשותיהם גולשות באינטרנט, אולם נראה כי הם פחות מעורבים בדפוסי הגלישה, ומקצתם כלל אינם יודעים באילו אתרים גולשות הנשים. רוב החברות יודעות על השימוש באינטרנט, ועם זאת מצביעים הממצאים על כך שכמעט מחצית מהנשים לא היו רוצות שחברותיהן ידעו על כך. ממצאים אלו דומים לממצאי מחקרה של נריה בן-שחר (2008), שבו נמצא שהנשים חוששות לשתף את חברותיהן, יותר מאשר את בני זוגן, בצריכת אמצעי תקשורת הנחשבים בעיניהן כלא לגיטימיים.

ה"אחר המשמעותי": בן הזוג

רמת השיתוף של בן הזוג ועיסוקו (אברך או עובד): בדקנו את קיומם של הבדלים ברמת ההסכמה עם ההיגדים המבטאים את רמת השיתוף של בן הזוג בדפוסי הגלישה בין הנשים שבן זוגן עובד ובין הנשים שבן זוגן אברך. הממצאים מוצגים להלן:

(1) נמצא הבדל מובהק בממוצע רמת ההסכמה עם ההיגד "בעלי יודע שאני גולשת באינטרנט" ($t(32)=2.14, p<.05$). ממוצע רמת ההסכמה בקרב הנשים שכן זוגן אברך (ממוצע 4.53, ס"ת 0.96) נמצא נמוך מאשר בקרב הנשים שכן זוגן עובד (ממוצע 5, ס"ת 0).

(2) נמצא הבדל מובהק בממוצע רמת ההסכמה עם ההיגד "בעלי יודע על חלק מהאתרים שבהם אני גולשת" ($t(31)=2.26, p<.05$). ממוצע רמת ההסכמה בקרב הנשים שכן זוגן אברך (ממוצע 3.28, ס"ת 1.6) נמצא נמוך מאשר בקרב הנשים שכן זוגן עובד (ממוצע 4.4, ס"ת 1.24).

כאמור, המסגרת הביתית והקהילתית של הנשים הנשואות לאברכים סגורה, מחמירה ומקפידה יותר מזו של הנשים הנשואות לגברים עובדים. לפיכך שיעור ההסכמה עם ההיגד המבטא את סכנת האינטרנט גבוה יותר בקרב הנשואות לאברכים מזה של האחרות.

רמת השיתוף של בן הזוג והימצאותו של אינטרנט בבית: במבחן t למדגמים בלתי תלויים מצביעים הממצאים על הבדל מובהק בין הנשים שיש בביתן אינטרנט ובין הנשים שאין בביתן אינטרנט בממוצע רמת ההסכמה עם ההיגד "בעלי לא יודע מהם האתרים בהם אני גולשת באינטרנט" ($t(39)=2.47, p<.05$). ממוצע רמת ההסכמה עם ההיגד בקרב הנשים שיש בביתן אינטרנט (ממוצע 1.43, ס"ת 0.72) נמצא נמוך מממוצע רמת ההסכמה בקרב הנשים שאין בביתן אינטרנט (ממוצע 2.45, ס"ת 1.29).

הממצא המצביע על ההבדלים בידיעה של בן הזוג מעניין: נראה כי דווקא הנשים שיש בביתן אינטרנט מסכימות פחות עם ההיגד, ובכך מציירות את התמונה הבאה: כאשר יש אינטרנט בבית, בן הזוג יודע היכן אשתו גולשת. כאשר אין אינטרנט בבית, גלישת האישה חופשית יותר. ייתכן שהנשים המתנגדות להימצאותו של אינטרנט בבית חוששות מהשפעתו על הילדים, ויחד עם זאת הן נהנות במקום העבודה מגלישה חופשית יותר יחסית לבית.

"האחר המשמעותי": החברות

רמת השיתוף של החברות וחוג ההשתייכות: במבחן t למדגמים בלתי תלויים מצביעים הממצאים על הבדל מובהק בין החסידות ובין הליטאות בממוצע רמת ההסכמה עם ההיגד "החברות שלי יודעות שאני משתמשת באינטרנט" ($t(43)=2.29, p<.05$). ממוצע רמת ההסכמה בקרב הנשים החסידות (ממוצע 3.33, ס"ת 1.32) נמצא נמוך מממוצע רמת ההסכמה בקרב הנשים הליטאיות (ממוצע 4.15, ס"ת 0.86).

כיוון שאפשר להניח שככל שהחברה סגורה, כך דפוסי הפיקוח נוקשים, הנשים החסידות חוששות מחברותיהן, ולכן הן מעדיפות לא לאפשר להן לדעת שהן משתמשות באינטרנט, וזאת בשונה מן הנשים הליטאיות, המרגישות חופשיות יותר מהן.

רמת השיתוף של החברות ורמת ההשכלה: מתאם פירסון מצביע על קשר חיובי מובהק בין מספר שנות הלימודים הפורמליות ובין רמת ההסכמה עם ההיגד "החברות שלי יודעות שאני משתמשת באינטרנט" ($r=.35, P<.05$). ממצא זה מלמד כי הנשים המשכילות יותר חוששות פחות ממערכת הפיקוח החברתית. הן יכולות להרשות לעצמן שחברותיהן ידעו את "הסוד". ייתכן שרמת ההשכלה של חברותיהן של הנשים המשכילות גבוהה גם כן, ולכן גם החברות גולשות באינטרנט, ועובדה זו מייתרת את הצורך לשמור על הסוד.

בהנחה שדפוסי השימוש במדיה מאפשרים ללמוד על המערכת המשפחתית-חברתית ועל יחסי הכוח שבה (Morley, 1998), המסקנה המרכזית הנובעת מן העיון בממצאים שהוצגו בחלק זה היא שהנשים יצרו מנגנון מורכב של שיתוף האחרים המשמעותיים שלהן: הנשים דואגות למדר את "האחרים המשמעותיים" באמצעות שיתוף חלקי: מצד אחד הן מספרות להם על עצם השימוש באינטרנט, ומצד אחר הן בוחרות להסתיר, גם אם חלקית, את מגוון האתרים שבהם הן גולשות.

חברות שבהן דפוסי הפיקוח נוקשים מפעילות סוכני אכיפה (Hechter, 1987). בחברה החרדית נראה כי המפקחים הישירים הם בני הזוג והחברות, ולכן הנשים מעדיפות, בחלק מן המקרים, לא לדווח על הרגלי צריכת התקשורת שלהן גם לקרובים או לקרובות אליהן (נריה בן-שחר, 2008). נראה שחשש זה מורכב מכמה היבטים. ההיבט האחד הוא שכלי התקשורת עצמם נחשבים במגזר החרדי כגורמים לביטול זמן, והנשים החרדיות, הטרודות הן בטיפול בבית ובילדים הרבים הן בעבודה, אינן רוצות להצטייר כמבטלות זמן. ההיבט השני הוא שהתכנים באמצעי התקשורת בכלל ובאינטרנט בפרט מהווים כאמור מכשול נוסף. ממצאי המחקר מלמדים שהנשים משתדלות מאוד לא להיחשף לתכנים שהן תופסות אותם כלא ראויים, ולמרות זאת מקצתן מעוניינות לשמור לעצמן את היסטוריית הגלישה שלהן.

סיכום

מאמר זה מתמקד בנקודת המפגש שבין חברה מסורתית ובין טכנולוגיה מודרנית ומגדר, באמצעות העיסוק בנשים חרדיות הגולשות בפורומים באינטרנט. רבים מן החרדים מתנגדים לחידושים טכנולוגיים בכלל וחוששים מאלו הנושאים עמם

חידושים רעיוניים בפרט. אשר על כן הם ניסו ועודם מנסים להתנגד להימצאותה של תקשורת מודרנית בקהילתם. האינטרנט, מבחינתם, הוא הרע בהתגלמותו: טכנולוגיה תקשורתית מודרנית המאפשרת להכניס אל הבית דברי כפירה ותכנים מסוכנים, לתפיסתם. בפועל, ההערכות לגבי מספר החרדים הגולשים באינטרנט שונות ואינן מדויקות, אך התבוננות בפורומים המיועדים לחרדים מראה אתרים חיים ושוקקי פעילות.

אפשר לראות הבדל בהצלחת המאבק החרדי בטלוויזיה לעומת האינטרנט. אמנם מלחמת החורמה של ראשי הקהל החרדי גרמה לכך שברוב הבתים החרדיים אין טלוויזיה (נריה בן-שחר, 2008), אך האינטרנט מצליח, גם אם באטיות, להיכנס לחברה זו. נראה שלהבדל זה יש מספר סיבות. טכנולוגית, טלוויזיה היא רק טלוויזיה. אם היא נכנסת הביתה, המדיום עצמו הוא המסר הקובע: "כאן לא שומעים בקול רבנים". אינטרנט, לעומת זאת, הוא בעבור רבים חלק מכלי אחר בכלל, כלומר פונקציה בתוך מחשב, שהוא כשלעצמו יכול להיות כלי לגיטימי המסייע ללימוד התורה, ללימוד מקצוע או משמש ככלי עבודה ממש.

סיבה נוספת היא פער הזמן והשינויים שחלו בחברה החרדית בין כניסת הטלוויזיה לישראל ובין חדרת האינטרנט. כאשר נכנסה הטלוויזיה לישראל בסוף שנות השישים הייתה החברה החרדית הישראלית בתהליך גיבוש ומגננה. הפחד מפני רוחות חיצוניות היה גדול וממשי. והנה, הביטחון העצמי היחסי של החרדים מסוף המאה העשרים מאפשר להם לבקר באתרים חילוניים (אלאור ונריה, 2003) לא רק פיזית, אלא גם באופן מקוון.

הנשים החרדיות, שחונכו שהאידיאל הוא להיות "בבית פנימה", אמורות להיות מפוקחות בידי הקהילה. עם זאת, כיוון שהן המפרנסות העיקריות של משפחתן, הן נעות בין המרחב הפיזי לציבורי. לפיכך מעניין היה לבדוק כיצד הן תופסות את האינטרנט ביחס לחברה החרדית וביחס לעצמן, אילו קשרים מקוונים הן יוצרות ועם מי, ואם הן משתפות את בני זוגן ואת חברותיהן בפרוסי הגלישה שלהן. שאלות אלו ואחרות נבדקו באמצעות שאלונים שנשלחו לנשים חרדיות באמצעות הפורומים המיועדים להן.

הממצאים שהוצגו מראים כי הנשים הגולשות תופסות את מקום האינטרנט בחברה החרדית כאלמנט פוגע ומסוכן לאורח החיים החרדי. הן הסכימו עם ההיגדים שהשוו את סכנת האינטרנט לסכנת הטלוויזיה והטלפון הסלולרי, שניהם מכשירים המכניסים אל הבית תכנים חילוניים ומאפשרים קשר עם אנשים שונים. הנשים הצביעו על האינטרנט כעל כלי העשוי להחליש את החברה החרדית ואותן מבחינה דתית, בין השאר באמצעות חשיפה – רצונית ולא רצונית – לתכנים שליליים ומסוכנים.

ואף על פי כן נשים אלה תופסות את מקום האינטרנט בחייהן כאלמנט בעל משמעות חיובית. הן מרגישות שהוא מאפשר להן להשיג דברים שלא היו משיגות קודם, ולחלקן הוא אף מאפשר מנוחה ורגיעה. כיצד מתמודדות הנשים עם הפער הזה? תשובה מעמיקה לכך אפשר לקבל רק בראיונות עומק, שמקומם במחקר נפרד שיאפשר להבין מהן המשמעויות הייחודיות של הגלישה באינטרנט בעבור אישה שכל חייה נגישותה לאינפורמציה הייתה כה מוגבלת. אולם אפשר לראות כי הן מעוניינות להרגיש ולהראות שהן חלק מן החברה החרדית, ולכן הן מסכימות באופן כמעט גורף עם כל ההיגדים המצביעים על הסכנה שבאינטרנט. עם זאת הן מנסות להגדיר את עצמן כפרטים, ולכן הן מסכימות עם ההיגדים המצביעים על יתרונות האינטרנט ביחס לעצמן.

הנשים החרדיות הגולשות יוצרות קשרים מקוונים. אמנם רובן נמצאות בקשר רק עם נשים חרדיות, ומחציתן עם "אנשים שונים" (הניסוח הכללי והלא מחייב שבו בחרנו להשתמש כדי לסמל גברים), אך נראה שכלי זה מאפשר להן ליצור קשרים שהן לא היו יוצרות בעולם האמתי, בדומה לרוב משתמשי האינטרנט. גם אם נניח שרוב הקשרים הם בענייני עבודה, הלגיטימיים לכשעצמם, יש כאן פתח להיכרות עם העולם הלא חרדי, על שלל פיתויו.

בני הזוג והחברות הם מצד אחד האנשים הקרובים ביותר אל הגולשת החרדית, ומצד אחר הם המפקחים מטעם החברה האוכפת. ככאלו, מעדיפות הנשים לשתף אותם חלקית בלבד: הן משתפות את בני זוגן ואת חברותיהן בעצם הגלישה שלהן באינטרנט, אך רק חלקן משתפות אותם גם בדפוסי הגלישה. אופן שיתוף זה מבטא מידור חלקי, וייתכן שהסיבה לכך היא שעצם הגלישה, בעיקר בעבור נשים עובדות, היא לגיטימית, אך דפוסי הגלישה הם כבר עניין אישי ופרטי. אולי דפוסי הגלישה שלהן הן הדרך שלהן ליצור לעצמן לא רק פורום משלהן, אלא עולם מקוון שבו יש להן אתר או מרחב משלהן.

הנשים החרדיות הגולשות בפורומים באינטרנט מצטיירות אפוא כנשים השרויות בשני עולמות מורכבים בו-זמנית. הן חברות בקהילה מסורתית החרדה לגבולותיה ומסכימות עם האמירות המבטאות חרדות אלו. ועם זאת הן נשים מודרניות ומשכילות, המכירות במקומו החשוב של האינטרנט בחייהן. האם נקודת המפגש הזו בין חברות הקהילה המסורתית ובין הטכנולוגיה המודרנית תחולל או תאיץ את השינויים המתרחשים בחברה החרדית? שאלה זו נותרת עדיין פתוחה.

הערות

1 תודות לפרופ' יונתן כהן ולפרופ' קימי קפלן על תרומתם למאמר, על הארותיהם ועל הערותיהם. תודה לליאור וייץ, ליחיאל זיגמן ולפיני יצחקי על עזרתם הרבה בהשגת

הנתונים הקשורים לפורומים ועל הערותיהם. תודות שלוחות גם לחוה מגדר, לאורליה ארלר, לאליה דוד ולחן סבג על הסיוע הרב באיסוף הנתונים ובכתיבת המאמר. תודתנו נתונה גם לרשות המחקר במרכז האוניברסיטאי אריאל בשומרון, אשר תמיכתה הנדיבה אפשרה את כתיבתו של מאמר זה.

- 2 bhol.co.il/forum/topic.asp?cat_id=22&topic_id=2461517&forum_id=20167
- 3 המתנגדים לחסידות מכונים ליטאים, כיוון שהמוקד הראשון והמרכזי של ההתנגדות לחסידות היה בליטא. מנהיג המתנגדים בליטא היה הגר"א, הגאון ר' אליהו מוילנה (1797-1720).
- 4 לשם המחשה, היישוב הישראלי שבו אחוז הילדים מכלל האוכלוסייה הוא הגדול ביותר (63%) הוא ביתר עילית (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2007).
- 5 למשל, חברות כמו "רימון" ו"נתיב", המציעות מסלולי גלישה מפוקחים.
- 6 www.bubbletech.co.il/bt/NEWS.jhtml?value=1968
- 7 למשל בפורומים על אודות סרטן השד (Orgad, 2005).
- 8 פנינו לפורום נוסף באתר "תפוז", אולם לא קיבלנו תשובות מן הגולשות בפורום, ולכן לא נתייחס לפורום זה בהמשך הדברים.
- 9 hydepark.hevre.co.il/forum_private.asp?forum_id=18660. הפורום הוקם בפברואר 2007. עד נובמבר 2008 נכתבו בפורום כ-19,500 הודעות. בחודש נובמבר 2008 נצפו בפורום כ-14,000 דפים, והיו בו 46 חברות רשומות. לדברי מנהלת הפורום, כעשרים גולשות בו כמעט מדי יום ביומו.
- 10 hydepark.hevre.co.il/forum_private.asp?topic_id=2487582. הפורום הוקם בנובמבר 2004. עד נובמבר 2008 נכתבו בפורום כ-47,000 הודעות. בחודש נובמבר 2008 נצפו בפורום כ-38,000 דפים, והיו בו 58 חברות רשומות, בהן 35 פעילות, לדברי מנהלת הפורום.
- 11 hydepark.hevre.co.il/forum_private.asp?topic_id=2460107. הפורום הוקם באוגוסט 2006. עד נובמבר 2008 נכתבו בפורום כ-19,000 הודעות. בחודש נובמבר 2008 נצפו בפורום כ-6,800 דפים, והיו בו 29 חברות רשומות, מתוכן עשר פעילות, לדברי מנהלת הפורום.
- 12 www.ladaat.net/forum/index.php. הפורום הוקם באוקטובר 2007. עד פברואר 2009 נכתבו בפורום כ-21,700 הודעות. לדברי מנהלת הפורום, רשומות בו 33 חברות, מהן כ-25 פעילות יום-יום.
- 13 ההודעה הפנתה את הנשים לסקר שהועלה לאתר של סקרים אונליין, Survey Monkey.
- 14 במגזר החרדי ההנחיה הגורפת של הרכבים היא לא ללמוד באוניברסיטה או במכללה. לפיכך נשים רבות לומדות ל"אקוויולנטי לתואר". מדובר בהסכם בין ראשי המגזר החרדי ובין משרד החינוך, ולפיו הנשים לומדות קורסים במקצועות החינוך השונים במוסדות השייכים למגזר החרדי ובקבוצות של נשים בלבד. נשים המסיימות תכניות אלו

ועומדות בהצלחה בבחינות מקבלות "אקוויולנטי לתואר", כלומר תעודה המאפשרת להן תנאי שכר המקבילים לשכרם של מורים-אקדמאים בישראל. לפיכך נכללו במשתנה "בעלות תואר אקדמי" גם בעלות ה"אקוויולנטי לתואר", היות שהתואר שלהן נחשב כמקביל לתואר ראשון בחינוך (B.Ed.). למרות האמור לעיל, יש נשים חרדיות הלומדות במוסדות להשכלה גבוהה, בעיקר בתכניות מיוחדות המיועדות לנשים חרדיות (בן-חיים, 2003; Garr & Marans, 2001).

15 הרווקות לא נכללו במבחנים ובמידות הקשורות לבני זוג, למשל עיסוק בן הזוג או שיתוף בן הזוג בגלישה.

16 נזכיר כי "הסכמה" פירושה סיכום התשובות: "מסכימה מאוד", "מסכימה" ו"די מסכימה", וכך גם להלן.

17 www.bhol.co.il/news_read.asp?id=12588&cat_id=3

18 כל הנתונים הנוגעים לבני הזוג ולרמת ידיעתם נבדקו בקרב הנשים הנשואות בלבד: N=41.

19 המתודולוגיה במחקר זה אינה מאפשרת בדיקה מעמיקה יותר של הסוגיה, ומתבקש כאן מחקר נוסף.

20 כאמור, כל הנתונים הנוגעים לבני הזוג ולרמת ידיעתם נבדקו בקרב הנשים הנשואות בלבד: N=41.

רשימת המקורות

אחיטוב, י' (2006), על עמידותו של מושג ההלכה כמאפיין זהות בשיח האורתודוקסי, בתוך: י' שלמון וא' פרוזיגר (עורכים), אורתודוקסיה יהודית: היבטים חדשים, ירושלים: מאגנס, עמ' 87-112.

אלאור, ת' (1992), משכילות ובורות: מעולמן של נשים חרדיות, תל אביב: עם עובד. אלאור, ת' ונריה, ע' (2003), "המשוטט החרדי": צריכת זמן ומרחב בקרב האוכלוסייה החרדית בירושלים, בתוך: ע' סיון וק' קפלן (עורכים), חרדים ישראלים: השתלבות בלא טמיעה?, תל אביב: הקיבוץ המאוחד ומכון ון ליר בירושלים, עמ' 171-195. בטאי, ז' (1948 [2003]), תיאוריה של הדת, תל אביב: רסלינג.

בלונדהיים, מ' וקפלן, ק' (1993), רשעות השידור: תקשורת וקלטות בחברה החרדית, קשר, 14: 51-62.

בן-חיים, ל' (2003), רב מודרניות בישראל: נשים חרדיות, דתיות לאומיות וחילוניות בהשכלה הגבוהה, עבודה לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה", תל אביב: אוניברסיטת תל-אביב.

ברזילי, ש' (2003), חיים כפולים: סיפורי המרקדים בין העולם החילוני לעולם החרדי, בתוך: ע' סיון וק' קפלן (עורכים), חרדים ישראלים: השתלבות בלא טמיעה?, תל אביב: הקיבוץ המאוחד ומכון ון ליר בירושלים, עמ' 196-223.

גורוביץ, נ' וכהן-קסטרו, א' (2004), החרדים: תפרוסת גיאוגרפית ומאפיינים דמוגרפיים, חברתיים וכלכליים של האוכלוסיה החרדית בישראל 1996-2001, נייר עבודה, ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

גנץ, מ' (2003), ילודה וכוח נשי בחברה החרדית בישראל, עבודה לשם קבלת התואר "מוסמך", רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן.

דהן, מ' (1998), האוכלוסייה החרדית והרשות המקומית: התחלקות ההכנסות בירושלים, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.

דורקהיים, א' (1993 [1893]), על חלוקת העבודה החברתית, בתוך: ר' ארון (מחבר), ציוני דרך בהגות הסוציולוגית, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, עמ' 319-403.

הורוביץ, נ' (2001), החרדים והאינטרנט, כיוונים חדשים, 3: 7-30.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2006, 2007), השנתון הסטטיסטי ונתוני הסקר החברתי. נדלה ביום 10.1.2007 מתוך: www.cbs.gov.il

יפה, א' (2004), להיות ילדה חרדית: פרקטיקות חיברות, שיח פדגוגי והבניית העצמי, עבודה לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה", ירושלים: האוניברסיטה העברית.

כץ, ט' (2007), היחס והשימוש של קהילות דתיות לאינטרנט, עבודה לשם קבלת התואר "מוסמך", באר שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

כץ, י' (1985), היציאה מן הגטו, תל אביב: עם עובד.

כץ, י' (1997), דעת תורה — הסמכות הבלתי מסויגת שטוענים לה בעלי ההלכה, בתוך: ז' ספראי וא' שגיא (עורכים), בין סמכות לאוטונומיה במסורת ישראל, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, עמ' 95-104.

לוי, א' (1989), החרדים, ירושלים: כתר.

מכון שילוב: מחקרי שוק ותכנון אסטרטגי (2007), פוטנציאל ההצלחה במגזר החרדי, הרצאה ביום עיון (11.7.2007).

נריה בן-שחר, ר' (2008), הנשים החרדיות ותקשורת המונים בישראל: דפוסי חשיפה ואופני קריאה, עבודה לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה", ירושלים: האוניברסיטה העברית.

סיון, ע' (1991), תרבות המובלעת, אלפיים, 4: 45-98.

עמיחי-המבורגר, י' (בדפוס), מי מתעשר באינטרנט? האם האינטרנט הוא ערוץ נוסף להגברת הדומיננטיות של המוחצן או סביבה חברתית המפצה את המופנם?, בתוך: א' כהן וא' לב-און (עורכים), טכנולוגיה, פוליטיקה וחברה בישראל.

101 "פורום משלהן": עמדות ביחס לאינטרנט בקרב הגולשות בפורומים סגורים
המיועדים לנשים חרדיות

עצמון, י' (2006), נשים בישראל, בתוך: א' כהן, א' בן רפאל, א' בראלי וא' יער (עורכים),
ישראל והמודרניות: למשה ליסק ביובלו, ירושלים: יד בן צבי; באר שבע: מכון
בן-גוריון לחקר ישראל, עמ' 523-548.

פוקס, ק' (1998), סקרים טלפוניים במערכת הבחירות – על מתודולוגיה, הטיה והשפעה,
בתוך: ק' פוקס וש' בר לב (עורכים), אמת וסקר, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, עמ'
74-61.

פרג, נ' (17.12.2007), האינטרנט קיבל הכשר, גלובס, עמ' 4.
פרידמן, מ' (1990), מדינת ישראל כדילמה דתית, אלפיים, 3: 24-68.
פרידמן, מ' (1991), החברה החרדית: מקורות, מגמות ותהליכים, ירושלים: מכון ירושלים
לחקר ישראל.

פרידמן, מ' (1995), האישה החרדית, בתוך: י' עצמון (עורכת), אשנב לחיי נשים בחברות
יהודיות, ירושלים: מכון זלמן שזר, עמ' 273-290.

פרידמן, מ' (1998), כל כבודה בת מלך חוצה: האישה החרדית, בתוך: ד' אריאל, מ'
ליבוביץ וי' מזור (עורכים), ברוך שעשני אישה?, תל אביב: ידיעות אחרונות –
ספרי חמד, עמ' 189-205.

צרפתי, א' ובלייס, ד' (2002), בין "מובלעת תרבותית" ל"מובלעת וירטואלית" – החברה
החרדית והמדיה הדיגיטאלית, קשר, 32: 47-55.

קפלן, ק' (2000), "יש רקבון רציני בחברה שלנו וצריכין להכיר את האמת": ביקורת
עצמית בשיח הפנימי של החברה החרדית בישראל, בתוך: ש' וולקוב (עורכת),
מיעוטים, זרים ושונים: קבוצות שוליים בהיסטוריה, ירושלים: מרכז זלמן שזר,
עמ' 299-330.

קפלן, ק' (2007), בסוד השיח החרדי, ירושלים: מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל.
רוז, א' (2007), החרדים והאינטרנט - שונאים סיפור אהבה?, ארץ אחרת, 41. גדלה
ביום 10.2.2008 מתוך: <http://acheret.co.il/?cmd=articles.124&act=read&id=355>
רותם, ת' (23.6.2006), כש"חסיד נשוי" פוגש את "מתה על הקב"ה". גדלה ביום
16.11.2008 מתוך:

<http://www.haaretz.co.il/hasite/pages/ShArt.jhtml?itemNo=730413>

שלהב, י' (1991), עיירה בכרך: גיאוגרפיה של התבדלות והשלמה, ירושלים: מכון
ירושלים לחקר ישראל.

שלמון, י' (2006), אם תעירו ואם תעוררו: אורתודוקסיה במצרי הלאומיות, ירושלים:
מרכז זלמן שזר.

Barzilai-Nahon, K. & Barzilai, G. (2005). Cultured technology: The Internet and
religious fundamentalism. *The Information Society*, 21(1), 25-40.

- Baumel, S. D. (2006). *Sacred speakers: Language and culture among the Haredim in Israel*. New York: Berghahn Books.
- Berry, J. W. (1990). Psychology of acculturation: Understanding individuals moving between cultures. In R. W. Brislin (Ed.), *Applied cross-cultural psychology*. Newbery Park, CA: Sage, pp. 232-253.
- Boase, J., Horrigan, J. B., Wellman, B., & Rainie, L. (2006). *The strength of Internet ties*. Pew Internet and American life project. Retrieved November 19, 2009 from: http://www.pewinternet.org/~media/Files/Reports/2006/PIP_Internet_ties.pdf
- Bunt, G. R. (2000). *Virtually Islamic: Computer-mediated communication and cyber Islamic environments*. Cardiff: University of Wales Press.
- Campbell, H. (2004). Challenges created by online religious networks. *Journal of Media and Religion*, 3(2), 81-99.
- Campbell, H. (2005a). Considering spiritual dimensions within computer-mediated communication studies. *New Media & Society*, 7(1), 110-134.
- Campbell, H. (2005b). Making space for religion in Internet studies. *The Information Society*, 21(4), 309-315.
- Cobb, J. (1998). *Cybergrace: The search for god in the digital world*. New York: Crown Publishers.
- Connolly, R. (2001). The rise and persistence of the technological community ideal. In C. Werry & M. Mowbrey (Eds.), *Online communities: Commerce, community action and the virtual university*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, pp. 317-364.
- Cromer, G. (1987). The polluted image: The response of ultra-orthodox Judaism to Israeli television. *Sociology and Social Research*, 71, 198-199.
- Davison, W. P. (1983). The third-person effect in communication. *Public Opinion Quarterly*, 47(1), 1-15.
- Dawson, L. L. (2000). Researching religion in cyberspace: Issues and strategies. In J. K. Hadden & D. E. Cowan (Eds.), *Religion on the Internet: Research prospects and promises*. London: Elsevier Science, pp. 25-54.
- Dawson, L. L. (2001). Doing religion in cyberspace: The promise and the perils. *CSSR*, 30(1), 3-9.
- Dawson, L. L. (2004). The mediation of religious experience in cyberspace: A preliminary analysis. In M. Hojsgaard & M. Warburg (Eds.), *Religion in cyberspace*. London: Routledge, pp.15-37.

- Deutsch, N. (2009). The forbidden fork, the cell phone holocaust, and other Haredi encounters with technology. *Contemporary Jewry*, 29, 3-19.
- Driedger, L. (2000). *Mennonites in the global village*. Toronto: The University of Toronto Press.
- Durkheim, E. (1969). *The Elementary forms of the religious life*. New York: Free Press.
- Efron, J. E. (2003). *Real Jews: Secular versus ultra-orthodox and the struggle for Jewish identity in Israel*. New York: Basic book.
- El Or, T. (1993). Are they like their grandmother? A paradox of literacy in the life of ultra-orthodox Jewish women. *Anthropology and Education Quarterly*, 24(11), 61-68.
- El Or, T. (1995). Ultra-orthodox Jewish women. In S. Deshen (Ed.), *Israeli Judaism: The sociology of religion in Israel*. New Brunswick: Transaction, pp. 149-169.
- El Or, T. (1997). Visibility and possibilities: Ultra-orthodox Jewish women between the domestic and public spheres. *Women's Studies International Forum*, 20(5), 149-169.
- Ess, C., Kawabata, K., & Kurosaki, H. (2007). Cross-cultural perspectives on religion and computer-mediated communication. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 12(3), 939-955.
- Garr, M. & Marans, G. (2001). Ultra-orthodox women in Israel: A pilot project in social work education. *Social Work Education*, 20(4), 459-468.
- Goldscheider, C. & Uhlenberg, P. (1969). Minority group status and fertility. *American Journal of Sociology*, 74, 361-372.
- Hechter, M. (1983). A theory of group solidarity. In M. Hechter (Ed.), *The microfoundations of macrosociology*. Philadelphia: Temple University Press, pp. 17-55.
- Hechter, M. (1987). *Principle of group solidarity*. California: University of California Press.
- Heilman, S. C. & Friedman, M. (1991). Religious fundamentalism and religious Jews: The case of the Haredim. In M. E. Marty & R. S. Appleby (Eds.), *Fundamentalisms observed*. Chicago and London: The University of Chicago Press, pp. 197-265.

- Larsen, E. (2001). Cyberfaith: How Americans pursue religion online. Pew Internet & American life project. Retrieved November 19, 2009 from: http://www.pewInternet.org/reports/pdfs/PIP_CyberFaith_Report.pdf
- Lee, B. & Tamborini, R. (2005). Third-person effect and Internet pornography: The influence of collectivism and Internet self-efficacy. *Journal of Communication*, 55(2), 292-310.
- Lee, W. & Tse, D. (1994). Changing media consumption in a new home: Acculturation patterns among Hong Kong immigrants to Canada. *Journal of Advertising*, 23(1), 57-70.
- Liebman, C. S. (1992). Tradition, Judaism, and the Jewish religion in contemporary Israeli society. In J. Wertheimer (Ed.), *The uses of tradition: Jewish continuity in the modern era*. New York and Jerusalem: The Jewish Theological Seminary of America, pp. 411-429.
- Livio, O. & Tenenboim-Weinblatt, K. (2007). Discursive legitimization of a controversial technology: Ultra-orthodox Jewish women in Israel and the Internet. *The Communication Review*, 10(1), 29-56.
- Lo, V. & Wei, R. (2002). Third-person effect, gender, and pornography on the Internet. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 46, 13-33.
- Marty, M. E. & Appleby, S. R. (Eds.) (1991). *Fundamentalism observed*, vol. 1. Chicago: University of Chicago Press.
- McKenna, K. Y. A., Green, A. S., & Gleason, M. J. (2002). Relationship formation on the Internet: What's the big attraction? *Journal of Social Issues*, 58, 9-32.
- Morley, D. (1998). Domestic relations: The framework of family viewing in Great Britain. In R. Dickinson, R. Harindranath, & O. Linn'e (Eds.), *Approaches to audience: A reader*. London: Arnold, pp. 233-244.
- Okun, B. (2004). Public sector: Family structure behavior and labor market. *Work and Occupations*, 6(4), 1-31.
- Orbe, M. (1998). *Constructing co-culture theory: An explanation of culture, power and communication*. Thousand Oaks, Ca: Sage.
- Orgad, S. (2005). *Storytelling online: Talking breast cancer on the Internet*. New York: Peter Lang.
- Paul, B., Salwen, M. B., & Dupagne, M. (2000). The third-person effect: A meta-analysis of the perceptual hypothesis. *Mass Communication & Society*, 3, 57-85.

- Rier, D. A., Schwartzbaum, A., & Heller, C. (2008). Methodological issues in studying an insular, traditional population: A women's health survey among Israeli Haredi (ultra-orthodox) Jews. *Women & Health, 48*(4), 363-381. Retrieved August 10, 2009 from: www.csa.com.
- Shade, L. R. (2004). Bending gender into the net: Feminizing content, corporate interests and research strategy. In P. N. Howard & S. Jones (Eds.), *Society online: The Internet in context*. Thousand Oaks, CA: Sage, pp. 57-70.
- Smith, A., Christopher, S., & McCormick, A. K. H. G. (2004). Development and implementation of a culturally sensitive cervical health survey: A community based participatory approach. *Women & Health, 40*(2), 67-86.
- Steinmetz, S. & Haj-Yahiye, M. (2006). Definitions of and beliefs about wife abuse among ultra-orthodox Jewish men from Israel. *Journal of Interpersonal Violence, 21*(4), 525-554.
- Soloveitchik, H. (1994). Rapture and reconstruction: The transformation of contemporary orthodoxy. *Tradition, 28*(4), 64-130.
- Tydor Baumel-Schwartz, J. (2009). Frum surfing: Orthodox Jewish women's Internet forums as a historical and cultural phenomenon. *Journal of Jewish Identities, 2*(1), 1-30.
- Wellman, B. (2001). Physical place and cyber place: The rise of personalized networking. *International Journal of Urban and Regional Research, 25*, 227-252.
- Wellman, B., Smith, A., Wells, A., & Kennedy, T. (2008). *Networked families*. Pew Internet and American Life Project. Retrieved November 19, 2009 from: <http://pewinternet.org/Reports/2008/Networked-Families.aspx>
- Wilson, C. & Gutierrez, F. (1995). *Race, multiculturalism and the media: From mass to class communication*. Thousand Oaks: Sage.
- Zimmerman-Umbel, D. (1992). The Amish and the telephone: Resistance and reconstruction. In R. Silverstone & E. Hirsh (Eds.), *Consuming technologies: Media and information in domestic spaces*. London: Routledge, pp. 183-194.

מאמר מקורי

דיוקן עצמי של עיתונאים בישראל: מאפיינים, ערכים ועמדות

אורן מאירס ויונתן כהן*

תקציר¹

הסקר המדווח במחקר מציג דיוקן עצמי של העיתונאים בישראל. הוא ממפה את המאפיינים הדמוגרפיים של העיתונאים, מאפיין את תפיסותיהם ביחס למעמדם הציבורי ומצביע על עמדותיהם בנוגע לסוגיות מקצועיות מרכזיות. ממצאי הסקר שעליו הסיבו 333 עיתונאים מראים שהעיתונאים הישראליים מרוצים מעבודתם, ורובם הגדול מעוניין להמשיך לעבוד במקצוע. העיתונאים תופסים את מקצועם כמכובד יחסית. העבודה בעיתונות המודפסת, ברדיו או בטלוויזיה נחשבת בעיניהם למכובדת ביותר, לאחריה העבודה בתקשורת המקוונת ולבסוף העבודה בעיתונות מגזרית ומקומית. העיתונאים מרגישים חופשיים למדי לפרסם את המידע שהם אוספים, אם כי כתבי החברה מרגישים מוגבלים כאשר לפרסום כל מה שהם רוצים לדווח עליו בהשוואה לכתבי הכלכלה. מחקר זה מבקש להציג את הממצאים הנוכחיים תוך כדי התייחסות לממצאים שנאספו במדינות אחרות ובקרב עיתונאים ישראליים בעבר.

* ד"ר אורן מאירס (omeyers@com.haifa.ac.il) הוא מרצה בחוג לתקשורת באוניברסיטת חיפה, וד"ר יונתן כהן (jcohen@com.haifa.ac.il) הוא מרצה בכיר בחוג זה.

מבוא

העיתונות היא מיסודותיו של המשטר הדמוקרטי. לעיתונות חופשית מיועד תפקיד מרכזי בעדכון הציבור על אודות אירועים בעלי משמעות, בביקורת על מוסדות השלטון ומוקדי כוח אחרים ובכינון מרחב ציבורי שבו דעות שונות ומנוגדות נידונות בפומבי. על כן לאורך השנים, חוקרי תקשורת שהסתמכו על מגוון פרספקטיבות מחקריות ומתודולוגיות שונות ביקשו לבחון את עולם הערכים המנחה את עבודתם של עיתונאים ואת האופן שבו תפקודם של העיתונאים מקדם את הדיון בשאלות ציבוריות חשובות או פוגע בו. כך לדוגמה, חוקרי תקשורת פוליטית בוחנים את תפקודם של עיתונאים כמעצבי סדר היום הציבורי (McCombs & Shaw, 1993), חוקרים מן האסכולה הביקורתית מצביעים על תפקידם של עיתונאים כמשרתי הסדר ההגמוני באמצעות שימוש בפרקטיקות מקצועיות לכאורה (Herman, 2000), וחוקרים המתמקדים בטכנולוגיות תקשורת מדגישים את השינוי באופני העברת המידע החדשותי התורם לשינוי בתפיסת העיסוק העיתונאי (Pavlik, 2001).

בחינה משלימה, הנסמכת על שלושת המוקדים המסורתיים של דיסציפלינת המחקר התקשורתי (טקסט, קהל, הפקה), תגלה כי על השאלות הנוגעות לערכים עיתונאיים, לתפקודם של עיתונאים ולתפקידה החברתי של הקהילה העיתונאית ניתנו תשובות מחקריות בהתייחס לטקסטים שמייצרים עיתונאים במהלך עבודתם (רועה, 1994), כמו גם לטקסטים מן התרבות הפופולארית המעצבים את דימוים של עיתונאים (Ehrlich, 2004). במקביל, נחקרה דעתו של קהל צרכני התקשורת באשר למעמד העיתונאים, לערכים עיתונאיים ולתפקודם של העיתונאים (Tsfati, Meyers & Peri, 2006). ולבסוף, מפרספקטיבה של מחקר הפקה נבחנו שאלות אלו בהסתמך על תצפיות בעבודתם של עיתונאים ועל ראיונות עמם (רייך, 2008; Tuchman, 2002; Deuze, 2005).

המחקר המוצג להלן מעוגן במסורת המחקרית המבקשת לברר שאלות יסוד בחקר העיתונות תוך כדי התמקדות בפרשנות שהעיתונאים עצמם מעניקים לשאלות אלו. בחינה כזאת נסמכת במקרים רבים על מחקר איכותני או על מחקר כמותי או על שניהם גם יחד באשר לשיח עיתונאי, המתקיים במסגרות פנים-עיתונאיות או בתקשורת הכללית והמבקש להגדיר מהי עיתונאות טובה אחרים, המתודולוגיה הנבחרת לצורך האופרציונליזציה של השאלות הללו היא סקר הנערך בקרב עיתונאים.

מסורת מחקרית זאת נסמכת על ההנחה שמדגם גדול דיו, המייצג מגוון עיסוקים עיתונאיים, יוכל לשקף את הקהילה העיתונאית כולה. סקרי עיתונאים

קודמים בחנו את המאפיינים הדמוגרפיים של העיתונאים (גיל, מגדר, השכלה), את ההיסטוריה המקצועית שלהם,² את רמת השכר שלהם, את שביעות הרצון שלהם מן העבודה העיתונאית, את נטיותיהם הפוליטיות ואת דעתם באשר לשורת סוגיות מקצועיות וערכיות, כגון מקומו של השיקול העסקי בקבלת ההחלטות בכלי תקשורת, האיזון הרצוי בין אובייקטיביות ובין פרשנות והנכונות להתפשר על עקרונות אתיים בשל הצורך להשיג מידע (Beam, 2006; Tsfati, Meyers & Peri, 2006).

מעבר לצילום מצב חד-פעמי של קהילה עיתונאית ספציפית בזמן נתון הציעו מחקרים נוספים ממסורת זאת בחינה של שאלות אלו בממד סינכרוני, תוך כדי השוואה של מאפייני קהילות עיתונאיות ושל תפיסות ערכים עיתונאיים בסקרים שנערכו ב-21 מדינות (Weaver, 1998), ובממד דיאכרוני, באמצעות הפצה של אותו סקר בקרב עיתונאים אמריקניים לאורך ארבעה עשורים (Weaver, Beam, Brownlee, Voakes & Wilhoit, 2003). סקרים אחרים בוחנים, לאורך זמן, שאלות הנוגעות לתפיסה עצמית מקצועית וליחסים בין-אישיים במערכת העיתונאית בקרב קבוצות מובחנות של עיתונאים, כמו עיתונאים הומוסקסואליים ולסביות (Aarons & Murphy, 2000).

המחקר הנוכחי מבקש להציג דיוקן עצמי עכשווי של עיתונאים ישראליים באפיינו אותם מבחינת הדמוגרפיה (גיל, מגדר, השכלה, מידת דתיות), מבחינת המיקום והמעמד שלהם בשדה העיתונות (המדיום שהם עובדים בו, תחומי סיקור, ותק מקצועי, גובה משכורת), מבחינת תפיסת העולם המקצועית שלהם (עניין לקהל מול חשיבות לקהל, ראשוניות בפרסום מול דיוק בעובדות), מבחינת מידת ההצלחה שלהם, לטעמם, לפעול על פי השקפת העולם הזאת (הרגשת חופש מקצועי והגורמים המגבילים אותו, הרגשת מוכבדות) ומבחינת עמדותיהם העקרוניות בסוגיות חברתיות מרכזיות (הפרטה ופערים חברתיים). כאמור, המחקר אינו בוחן שאלה תאורטית ממוקדת, כי אם מבקש להניח מסד לדיון עובדתי על אודות מאפייניה של קהילת העיתונאים בישראל.

השימוש בסקר והאופן שבחרנו להציג ולנתח את נתוניו משקפים את ההנחה שלשאלה מהו עיתונאי אין מענה מהותני. התשובות על השאלות מה מכשיר אדם להיות עיתונאי, מהו עיתונאי טוב, ומהי המחויבות הציבורית של העיתונאי נמצאות במשא ומתן מתמיד בין פרשנים שונים (העיתונאים עצמם, מושאי הסיקור וציבור צרכני התקשורת), והן משתנות בהתאם לנסיבות חברתיות, לתרבויות שונות ולאורך זמן. כך לדוגמה, בספר השנה של אגודת העיתונאים 1963-1964 הוקדש פרק מיוחד לדיון ב"העיתונאי הישראלי ודמותו בעיני הציבור" (שניצר, 1964). הבחירה במתדיינים בנושא זה, השאלות שהללו נשאלו והתשובות שהשיבו מאירות את אופיו המשתנה של הדיון בשאלות הנוגעות לערכים עיתונאיים,

למעמדו של העיתונאי ולתפקידה הציבורי של הקהילה העיתונאית. כותרתו של אותו דיון הבטיחה כאמור לברר מהי דמותו של העיתונאי הישראלי בעיני הציבור, ואולם המדגם שייצג את הציבור בדיון היה מצומצם ביותר וכלל 58 "שרים, עסקנים, ראשי מפלגות, אנשי ביטחון ואנשי כלכלה, רבנים, מלומדים, אמנים ומשפטנים, סופרים ואנשי רוח" שמערכת ספר השנה של העיתונאים ביקשה מהם "לחוות את דעתם על העיתונות הישראלית ועל האופן שבו היא ממלאת את תפקידה" (שם, עמ' 49). רק 13 מן הנשאלים השיבו על השאלון. "הציבור" שב והופיע בפרק זה בספר השנה כדימוי או כהכניה במאמר הפותח של העיתונאי שמואל שניצר, שהציג שלוש תפיסות רווחות על אודות עיתונאים ועבודתם: "הרחוב" – כלומר כל אלו שאין להם מגע ישיר עם עיתונאים – "מייחס להם בדרך כלל כח הרבה יותר משיש להם במציאות" (שם, עמ' 39); לעומתם, "העסקנים ואנשי השררה", על פי שניצר, "רואים בעיתונאי כלי-שרת נוח, שאדם פיקח יכול להפיק ממנו תועלת מרובה, כי כה גדול הוא רעבונו לאינפורמציה, עד שאין כל קושי 'למכור' לו יחד עם הידיעה – גם קצת 'מגמה'" (שם, עמ' 40); ולבסוף, "האינטליגנציה – משקיפה על העיתונאי ממרום פסגת עליונותה. ברי לה שסימן-ההיכר האינטלקטואלי שלו [של העיתונאי] הוא השטחיות. הוא בחר במקצוע היחיד שאין חובה ללמדו ואין צורך להבחן בו" (שם, שם).

שניצר הוטרד ממה שנראה לו כדימוי ירוד של העיתונאים הישראליים, ובעיקר מהאשמתם בשטחיות. על כן ביקש לערוך סקר שיוכיח "את רוחב אופקיהם, את האוניברסאליות של השכלתם, את יכולתם הרבה גם בשטחים שמחוץ לעיתונות [...] ואת הוותק והניסיון שצברו" (שם, עמ' 42). וכך, המניעים לעריכת הסקר, השאלות שנשאלו והתשובות עליהן מציירים דיוקן של העיתונאי הישראלי באמצע שנות השישים ומאירים באופנים גלויים וסמויים את ערכיה של הקהילה המקצועית ואת תפיסתה את עצמה.³ 359 עיתונאים נכללו במדגם, משום שהיו הראשונים להשיב על השאלונים, שככל הנראה הופצו רק בקרב חברי אגודת העיתונאים. כמו כן אפשר ללמוד על תיחום גבולות הקהילה ועל ההיררכיות הפנימיות בה מן העובדה ששניצר לא כלל במדגם את מרבית העיתונאים במשרה חלקית, שרובם היו כתבים אזוריים וכתבים בערי השדה. על פי הסקר, העיתונאים הישראליים ב-1964 היו ברובם המכריע אשכנזים (מעל 90%), ולכל היותר 24 מ-359 העיתונאים הנסקרים היו נשים.⁴ מעט פחות משליש (30.6%) עבדו עד עשר שנים בעיתונות, ומעט יותר משליש (37%) עבדו בעיתונות בין עשר לעשרים שנה. כמצוין, שניצר ביקש להפריך באמצעות הסקר את ההנחה כי עיתונאים הם שטחיים, ולפיכך פריטים רבים בשאלון הוכיחו כי לעיתונאים השכלה פורמלית (22.8% למדו ולומדים באוניברסיטה, 6.6% למדו בישיבות), וכי רבים מהם היו "שומע" שתיים, שלוש ואף ארבע שפות. קנה מידה נוסף להערכת איכות

עיתונאית, על פי הסקר, הוא השתתפות ענפה בעיסוקים "ראויים" שמחוץ לעיתונות (שכן כזכור עיתונאים במשרה חלקית הודרו ברובם מן הסקר), כגון פרסום ספרי שירה, תרגום ספרים ומחזות ופעילות במפלגות ובמוסדות ציבור (21.5% מן הנסקרים השיבו בחיוב בקטגוריה אחרונה זאת). לעומת זאת, בסקר לא הופיעו כלל שאלות שנגעו לערכים עיתונאיים או לפרקטיקות עבודה עיתונאיות. בדומה לסקר שערך שניצר גם סקר זה מבקש לעגן את הדיון בכירור האופנים שעיתונאים תופסים את עבודתם, את מעמדם ואת תפקידם הציבורי במציאות הספציפית שבה פועלים עיתונאים ישראלים כיום. על כן הממצאים המוצגים במאמר מנותחים בהתייחס להתפתחויות ולדילמות מרכזיות המאפיינות את שדה העיתונות העכשווי בישראל ובעולם. ואלה הן:

דומיננטיות התקשורת המסחרית: לעומת שנות המדינה הראשונות, שבהן עבדו מרבית העיתונאים בעבור גופי תקשורת שהיו בבעלות המדינה, מפלגות פוליטיות או ארגוני עובדים (פרי, 1999, עמ' 28), הרוב הגדול של העיתונאים המועסקים בתקשורת הישראלית כיום עובדים בעבור גופי תקשורת בבעלות פרטית, שמטרתם הראשונית היא צבירת רווח כספי. הדומיננטיות של הדגם המסחרי בתקשורת הישראלית שינתה את פני העיתונות בהקשרים מוסדיים, ארגוניים ואישיים. התחרות בין גורמי התקשורת הפכה לגלויה ולחריפה יותר מבעבר, והשיקול המסחרי (מדדי חשיפה וצריכת תקשורת) הפך לקנה מידה מרכזי בתהליך קבלת ההחלטות העיתונאיים (כספי, 2007). בהמשך לכך, כותבים רבים טוענים כי עליית הדגם המסחרי בעיתונות מאיים על חופש העיתונות בשני אופנים: ראשית, המרכזיות של השיקול המסחרי יכולה לגרום לגניזת תחקירים בשל החשש לפגיעה במפרסמים או בבעלי כוח שלטוני היכולים לפגוע בכלי התקשורת המפרסם את הסיפור (טאוסטיג, 2006); ושנית, המעורבות של בעלי הון בשדה התקשורת מעלה את החשש שהללו ירתמו את כלי התקשורת שבשליטתם לקידום עסקיהם ולפגיעה בעסקים מתחרים (אזרחי, גושן ולשם, 2003).

דפוסי העסקה: במקביל לירידה במרכזיות של העיתונות הציבורית-ממלכתית ולהיעלמות הכמעט מוחלטת של העיתונות המפלגתית חלו שינויים מפליגים גם בדפוסי העסקה של העיתונאים בישראל. עד אמצע שנות השמונים הועסקו מרבית העיתונאים בישראל בחוזים קיבוציים, שהעניקו להם ביטחון תעסוקתי וצמצמו במידה ניכרת את פערי השכר ביניהם. למן תחילת הופעתו של העיתון "חדשות" ב-1984 חלה ירידה חדה במספר העיתונאים המועסקים בחוזים קיבוציים, וכמעט כל העיתונאים שהצטרפו למקצוע בעשרים השנים האחרונות מועסקים בחוזים אישיים. שינוי זה צמצם את הביטחון התעסוקתי של העיתונאים, האיץ את יצירתו של "מעמד" הולך וגדל של עיתונאים המועסקים כפריילנסרים, הגדיל את הניידות של עיתונאים בין גופי תקשורת שונים ותרם ליצירת פערים

בין קבוצה קטנה של עיתונאים (בעיקר עיתונאי טלוויזיה) המועסקים בתנאי שכר מפליגים ובין קבוצה גדולה של עיתונאים בדרג בינוני וזוטר שמשכורתם נמוכה בהרבה (באלינט, 2006; דרור, 2009). יתר על כן: מקובל לטעון כי ההרעה המתמשכת בתנאי ההעסקה של חלק ניכר מן העוסקים במקצוע חוללה ירידה ברמתם של התוצרים העיתונאיים: עיתונאים המשתכרים מעט, ששכרם נקבע לפי מספר הידיעות או הכתבות שהם מפרסמים, ושאינם בטוחים בעתידם המקצועי, ייטו להישאר זמן קצר יותר במקצוע, יעדיפו מהירות מדייקנות ויהיו קלים יותר להשפעה ולמניפולציה בידיהם של מקורות ושל בעלי השליטה בכלי התקשורת (אברהמי, 2005; בן ארויה, 2005).

עליית מדיה חדשים: בעשורים הראשונים לקיום המדינה הייתה העיתונות המודפסת הגורם המרכזי והמשפיע ביותר בעולם העיתונות הישראלית. לעומת זאת, בעשורים האחרונים ניכרות צמיחה מואצת של העיתונות האלקטרונית והמקוונת לצד ירידה במרכזיות (מבחינת כמות של קוראים, של פרסומים ושל מועסקים) של העיתונות המודפסת (בנזימן, 2005; 2009; Hodierne). לדומיננטיות של טכנולוגיות תקשורת חדשות יש השפעות על פרקטיקות עבודה עיתונאיות. כך לדוגמה, קיומו של "דד-ליין מתגלגל" ותכופ מקשה על אתרי חדשות באינטרנט לאמת ולהצליב מידע, כפי שנהוג בעיתוני הדפוס (Kirsner, 1997). יתר על כן: הצורך של אתרי חדשות מקוונים להפיק מידע חדש בתדירות גבוהה ובעלות נמוכה גורם להסתמכות יתר על מקורות חיצוניים, המספקים לכלי התקשורת מידע המשרת את צורכיהם. שינוי נוסף מתבטא ביכולתם של אתרי חדשות מקוונים "לתפור" את החדשות לצורכי קהלים ספציפיים. היות שההוצאות של הפקת החדשות המקוונות אינן כוללות הדפסה והפצה, והיות שהאינטרנט מאפשר לעורכים ולמוציאים לאור לעקוב ביתר דיוק אחרי העדפות הקוראים (לפי מספר הכניסות למדורים או לכתבות ספציפיות), יכולים אתרי החדשות המקוונות להציע חבילות של תכנים (או אפילו של כתבים) שיתאימו להעדפות הספציפיות של קהלים מגוונים (Pavlik, 2000).

השינוי המגדרי: אחד השינויים המרכזיים בהרכב האנושי של כוח העבודה העיתונאי הוא העלייה הניכרת במספר הנשים בתחום. בתחילת שנות השישים רק 7% מחברי אגודת העיתונאים היו נשים, ואילו נכון לתחילת העשור הנוכחי שיעור הנשים בעיתונות הוערך ב-37% (לחובר, 2000). מחקרים קודמים שבחנו את השינוי בתוצר העיתונאי מבחינת דגשים ואופנים של סיקור, בעקבות השינוי המגדרי בהרכב הקהילה העיתונאית, לא הניבו תשובה חד-משמעית לשאלה זאת (לביא, 2000). במחקר זה אנו מבקשים לבחון שאלה זאת באופן משלים: במקום לבדוק אם הבדלים מגדריים משתקפים בעיצוב המוצר החדשותי המוגמר, נבחן אם הבדלים מגדריים מעצבים תפיסות עיתונאיות מקצועיות עקרוניות מובחנות,

ואם הם משפיעים על תנאי העבודה ועל שביעות הרצון של עיתונאים ועיתונאיות מן המקצוע.

התרחבות לימודי התקשורת: עד ראשית שנות התשעים אפשר היה ללמוד בישראל תקשורת רק לתארים שני ושלישי במסגרת המחלקה לתקשורת ועיתונאות באוניברסיטה העברית (אדוני ופירסט, 2006). ב-15 השנים האחרונות נפתחו באוניברסיטאות ובמכללות בישראל יותר מ-15 מחלקות, חוגים ובתי ספר המעניקים תואר ראשון ולעתים גם תארים מתקדמים בתקשורת, וחלקם מציעים התמחויות בעיתונאות, בפרסום, בשיווק ועוד (חוגים לתקשורת, 2009). תכניות אלו שונות בתוכניהן ובדגשים שהן שמות בהיבטים שונים בתחומי ההוראה, המחקר וההכשרה המקצועית. ועדיין המצב הנוכחי יוצר מציאות מקצועית חדשה שבה, בניגוד לעשורים קודמים, קיימת כיום בישראל הכשרה אקדמית בתחום התקשורת שבמסגרתה מתחנכים לפחות חלק מן העיתונאים הנקלטים בשוק העבודה. המחקר הנוכחי מבקש לבחון אם השינוי בדפוסי ההשכלה וההכשרה של עיתונאים יצר שינוי בעמדות של עיתונאים כלפי המקצוע שלהם וביחסם אליו. **חילופי דורות בעיתונות הישראלית:** כל האמור לעיל מצביע על כך שעיתונאים שהחלו לעבוד בעיתונות בשני העשורים האחרונים מייצגים במידה רבה דור חדש בעיתונות שתפיסת העולם המקצועית שלו התעצבה בהתייחס לכל הגורמים שצוינו לעיל: הדגש המסחרי הגובר בעיתונות, שינוי דפוסי ההעסקה של העיתונאים, צמיחתם של מדיה חדשים, פריחת לימודי התקשורת ועוד. לפיכך מבקש המחקר לבחון בין השאר אם תפיסת העולם המקצועית של העיתונאים הצעירים, כמו גם הרגשותיהם ביחס למקצוע העיתונות ולעתידם בו, שונות במובהק מאלו של עיתונאים ותיקים מהם.

שיטת המחקר

בסוף שנת 2008 נערך סקר בקרב עיתונאי ישראל שנועד לבחון היבטים שונים של עבודתם. כאמור, מלבד הרצון לאפיין את ציבור העיתונאים, הנושאים המרכזיים של הסקר היו תפיסות המקצוע בקרב העוסקים בו, תפיסותיהם לגבי תנאי העבודה והערכים האישיים והמקצועיים שלהם. את הסקר ערך מכון הסקרים של אוניברסיטת חיפה בחסות אגודת העיתונאים של תל אביב. השָׁבָה על הסקר שכלל כשישים שאלות ארכה כרבע שעה.

מסגרת דגימה

בהמשך למחקרים קודמים שמיפו קהילות עיתונאיות (Weaver, 1998) הוגדר לצורך מחקר זה "עיתונאי" כל מי שאוסף מידע ועורך אותו בכלי תקשורת. כלומר המדגם אינו כולל מעצבים גרפיים, מגיחים וכדומה. וכך, בהגדרה זו נכללו עיתונאים ועורכים מסוגים שונים בכלי התקשורת הכתובה והאלקטרונית, כולל המקוונת. כאמור, בהיעדר רשימה מוסמכת של עיתונאים בישראל, האוכלוסייה שאנו חוקרים אינה מוגדרת. לכן נאלצנו להרכיב רשימת עיתונאים רחבה דייה כדי שתייצג את ציבור העיתונאים באופן מיטבי ותשמש מסגרת דגימה לשם דגימת המשיבים לסקר. כדי ליצור מסגרת דגימה כזאת הסתייענו ברשימת עיתונאים ממחקר קודם (צפתי וליביו, 2005) שבה נכללו 391 עיתונאים, בהצלבה של קרדיטים בעיתונות המודפסת והמקוונת, ברדיו ובטלוויזיה עם רשימות קודמות. רשימה זו (של צפתי וליביו) כללה הן עיתונאים המועסקים בארגוני התקשורת הן פרילנסרים. את הרשימה של צפתי וליביו מ-2005 השווינו לשתי רשימות נוספות: (א) רשימת חברי אגודת העיתונאים של תל אביב, שהיא האגודה הפעילה והגדולה בארץ, ושעם חבריה נמנים עיתונאים מכל הארץ, ובה מופיעים כ-1,000 שמות, אלא שחלק ניכר מן האנשים ברשימה זו כבר אינם עיתונאים פעילים; (ב) רשימת מאגר המידע של חברת "יפעת", שבה מופיעים כ-3,000 שמות, אלא שרשימה זאת כוללת אנשים רבים שאינם עיתונאים על פי ההגדרה המקובלת (למשל, מגישים ועורכי מוזיקה ברדיו).

באמצעות השוואת כל הרשימות שנמנו לעיל ובמטרה ליצור מסגרת דגימה הכוללת רק עיתונאים פעילים הנכללים בהגדרת המחקר ושאפשר להשיג את פרטי ההתקשרות שלהם, גיבשנו את מסגרת הדגימה. אף שברור שאי-אפשר היה להגיע לכל מי שעוסק בעיתונאות בישראל, כללה מסגרת הדגימה בסופו של דבר 756 עיתונאים (לוח 1 להלן), שאפשר להניח שהם מהווים אחוז ניכר מן העוסקים במקצוע, הן כשכירים הן כפרילנסרים, ושמתוכם דגמנו את העיתונאים שהשיבו על הסקר.

לוח 1: כלי התקשורת שנכללו במסגרת הדגימה

קטגוריה	כלי התקשורת	העיתונאים במסגרת הדגימה
תקשורת מקוונת	וואלה, NRG, YNET	20
תחנות רדיו ארציות	קול ישראל, גל"צ	69
תחנות רדיו אזוריות		25
עיתונות מודפסת יומית עברית	הארץ, ידיעות אחרונות, מעריב	169
חינמונים	ישראל היום, ישראל פוסט, 24 דקות	37
עיתונים חרדיים	המודיע, יום ליום, יתד נאמן	20
עיתוני ימין דתיים-לאומיים	מקור ראשון, כשבע	19
עיתונים כלכליים	דה-מרקר, גלובס, כלכליסט	48
מקומונים	מקומוני שוקן, מעריב, ידיעות תקשורת	187
כלי תקשורת בערבית	אל אהלי, אל מסאר, אליתאחד, חרית' אל נאס, מע אלחד'ת	20
חדשות טלוויזיה	ערוצים 1, 2, 10	106
כלי תקשורת בשפות זרות	וסטי, ג'רוולם פוסט, ערוץ 9	36
סה"כ		756

בהרכבת מסגרת הדגימה ביקשנו להבטיח ייצוג של קבוצות עיתונאים שונות ושל גופי תקשורת שונים. לכן וידאנו שברשימה ייכללו עיתונאים העובדים בכלי תקשורת מכל סוגי המדיה (דפוס, רדיו, טלוויזיה ואינטרנט), בכלי תקשורת מסחריים וציבוריים, כלליים ומגזריים, בתפוצה ארצית ומקומית וכן בכלי תקשורת המופיעים בעברית ובשפות אחרות. כמו כן ביקשנו להבטיח ייצוג ראוי לעיתונאים בכירים וזוטרים המסקרים מגוון תחומים. לאחר הרכבת מסגרת הדגימה יצרנו קשר עם מערכות עיתונים, עם גופי שידור ועם אתרי אינטרנט, ומהם אספנו את פרטי ההתקשרות של עיתונאים שלא הופיעו במקורות אחרים או שלא היו מעודכנים.

ממסגרת הדגימה נדגמו באקראי מספרי טלפון במטרה להגיע למדגם של כ-300 עיתונאים. בסך הכול נעשה ניסיון ליצור קשר עם 702 עיתונאים, ומתוכם השיבו על הסקר במלואו 333 עיתונאים. עם 222 עיתונאים לא נוצר קשר טלפוני,

75 סירבו להשיב, 18 ראיונות הופסקו באמצע, והשאר לא רואיינו מסיבות שונות, כגון חיילים בשירות סדיר שנאסר עליהם להתראיין ומספרי טלפון שגויים. כאמור, לאחר שהגענו ל-333 מרואיינים, ובכך הבטחנו לעצמנו לפחות 300 שאלונים מלאים לניתוח, הפסקנו את תהליך ההתקשרות. הסקר נערך לקראת כינוס אילת לעיתונות 2008, וכך הוצג למשיבים.

כאמור, תהליך הדגימה היה אקראי, אך נערך ניטור כדי להבטיח ייצוג לארגוני התקשורת השונים לפי המפתח האמור: מדיום, מקומי/ארצי, ציבורי/פרטי, מגזרי/כללי, עברי/שפות זרות. דהיינו מלכתחילה נדגמו באקראי מספרי הטלפון מרשימת העיתונאים, ונוצר עמם קשר בבקשה להשיב לשאלון. לאחר שכ-150 עיתונאים השיבו לשאלון, הושו נתונים של העיתונאים המשיבים לנתוני העיתונאים במסגרת הדגימה הכוללת כדי לוודא שהמשיבים מייצגים את כל אחת ואחת מן הקבוצות שהוגדרו לעיל. בשלב זה התברר שבמדגם עלה שיעור סביר של משיבים מכל הקבוצות ביחס לשיעורם במסגרת הדגימה, למעט העובדה שהיו משיבים רבים יחסית ממקומונים ברשת ידיעות תקשורת. לכן מנקודה זו ואילך הוצאו ממסגרת הדגימה כתבים השייכים למקומוני רשת זאת. כאמור, לסקר השיבו 333 עיתונאים. 12 מתוכם ביקשו להעביר את תגובותיהם בפקס, ולאחר שנשלח להם השאלון, מילאו והחזירו אותו. שאר המשיבים ענו טלפונית. אחוזי ההשבה שחושב לפי נוסחת האיגוד האמריקני לחקר דעת קהל (AAPOR RR2) היה גבוה ביחס לסקרי טלפון ועמד על 49%. יש להניח כי אזכור מטרת הסקר (הצגת הממצאים בכינוס אילת) ושיתוף הפעולה עם אגודת העיתונאים הגבירו את המוטיבציה של הנשאלים להשתתף במחקר וסייעו להשגת שיעור השתתפות גבוה.

לסיכום, אנו מודעים למגבלות ולחסרונות של תהליך דגימה זה, הנובעים מהיעדר מידע מוסמך ומעודכן על אודות אוכלוסיית העיתונאים בישראל. בשל כך מחקר זה – כמו בכל הסקרים הקודמים שנערכו בתחום – אינו מאפשר להעריך במדויק את מידת הייצוגיות של המדגם. ואולם התהליך המדוקדק של הרכבת מסגרת הדגימה ולאחריו תהליך הדגימה עצמו נועדו ליצור מדגם מייצג ככל האפשר.

השאלון

הנושא הראשון בשאלון היה תפיסת העיתונאים את מכובדות העיתונאות כמקצוע, הן באופן מוחלט הן ביחס למקצועות אחרים, והמכובדות היחסית של קבוצות שונות בקהילה המקצועית (לפי מדיום, סוג כלי התקשורת ולפי תחומי סיקור).

בהמשך לכך נשאלו המשיבים שאלות אחדות שנועדו לבחון את שביעות הרצון שלהם מעבודתם. הסקר כלל גם שאלות לגבי תפיסת ההשפעה של העיתונות ולגבי האמון שהציבור רוחש לה וכן שאלות על מידת החופש העיתונאי, על הגורמים המגבילים אותו ועל הרגשת השינוי בחופש העיתונאי לאורך השנים. בהמשך השאלון נכללו היגדים שנועדו לעמוד על תפיסת העולם המקצועית של המשיבים ועל השקפת העולם החברתית-כלכלית שלהם. החלק האחרון של השאלון כלל שאלות עובדתיות על המשיבים ועל עבודתם: ותק במקצוע, תחום הסיקור, פרטים על ארגון החדשות שהם מועסקים בו ותפקידם, פרטים אישיים (מגדר, גיל, רמת דתיות), רמת שכר, סוג העסקה ותעסוקה נוספת וכן פרטים על לימודים ועל הכשרה מקצועית.

ממצאים

פרופיל דמוגרפי של המדגם

67.6% מן המשיבים היו גברים, והגיל הממוצע של המשיבים היה 38.65 (ס"ת 11.45). כרבע מן הנסקרים עבדו במקצוע חמש שנים או פחות, וכחצי מהם עבדו במקצוע עשר שנים או פחות, ובממוצע הם עסקו בעיתונאות קרוב ל-13.5 שנים (ס"ת 9.9). 3% מן המשיבים מגדירים את עצמם חרדים, 12.2% דתיים, 11% מסורתיים, והשאר (73.8%) חילונים. כ-70% מן הנסקרים הם בעלי תואר אקדמי, וממוצע שנות הלימוד שעליהן דיווחו המשיבים היה 15.46 שנים (ס"ת 2.64). מבחינת הרלוונטיות של הלימודים לעבודתם, 51.7% מן הנסקרים דיווחו שלמדו תחום שלהבנתם אינו קשור לעבודתם, 23.7% דיווחו שלמדו תקשורת, 6.8% דיווחו שלמדו עיתונות, ו-17.8% דיווחו שלמדו לתואר הקשור לתחום הסיקור שלהם.

כלי התקשורת שבהם הועסקו המשיבים ותפקידיהם כמעט שלושה רבעים מן הנסקרים עבדו רק בכלי תקשורת ארצי, 11.7% עבדו רק בכלי תקשורת מקומיים, 12.6% עבדו במקביל בכלי תקשורת מקומי וארצי, ואחוז נוסף עבד בתקשורת הזרה. הנסקרים התבקשו לדווח על המדיה שבהם הם מועסקים, וניתנה להם הזדמנות להשיב עד שלוש תשובות בעבור מדיה שונים שבהם הם עובדים. רוב הנסקרים (יותר מ-80%) סיפקו רק תשובה אחת, ולכן התייחסנו רק לתשובה הראשונה בנימוחים להלן. 52.5% מן הנסקרים עבדו בעיתון, 17.4% בשבועון/ירחון, 11.7% ברדיו, 13.8% בטלוויזיה, ו-4.5% באתרי חדשות באינטרנט. כ-61% היו כותבים, קצת מעל רבע עורכים, כ-4% היו עורכים

ראשיים, ומשיב אחד היה בעלים של כלי תקשורת. מבחינת תחומי הסיקור של המשיבים נמצא כי 14.8% מן המשיבים סיקרו את תחומי הפוליטיקה והחוזן, 8.1% את תחומי הצבא והביטחון, 9.9% את תחומי הכלכלה, 22% את תחומי החברה השונים (חינוך, בריאות רווחה, יחסי עבודה, איכות סביבה ועוד), ו-45.2% הגדירו את תחום הסיקור שלהם כשונה מן הקטגוריות לעיל.

תעסוקה ושכר

ביקשנו מן המשיבים להשוות את שכרם לשכר הממוצע במשק שהיה בתקופת המחקר 8,100 ₪ (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2009). 15% דיווחו ששכרם היה הרבה מתחת לסכום זה, 13.5% דיווחו ששכרם קצת פחות מן הסכום, 13.2% דיווחו ששכרם דומה לממוצע, 29.1% דיווחו ששכרם קצת גבוה מן הממוצע, ואילו 20.1% דיווחו ששכרם גבוה בהרבה מן הממוצע. לפי הדיווח של הנסקרים, רק 14.8% מועסקים בחוזה קיבוצי, בעוד שרוב הנחקרים (73.1%) מועסקים בחוזה אישי. שאר הנסקרים מועסקים כפריילנסרים (8.6%) או בתנאים אחרים (3.5%). כ-73% מן הנסקרים דיווחו כי ההכנסה מעיסוקם העיתונאי היא מקור הכנסתם היחיד מעבודה, ואילו כ-23% דיווחו שיש להם מקור הכנסה נוסף (כ-3% לא השיבו על שאלה זו).

בלוחות 2 ו-3 להלן אפשר לראות את התפלגות השכר לפי סוג כלי תקשורת ולפי צורת ההעסקה. מניתוח הנתונים נמצא שיש קשר בין סוג כלי התקשורת ובין שכר: עיתונאים העובדים בכלי תקשורת ארציים נוטים לדווח על שכר גבוה יותר מזה של עיתונאים העובדים בכלי תקשורת מקומיים ($\chi^2, df = 12, = 51.22$). כמו כן נמצא קשר בין שכר ובין צורת העסקה: מי שמועסק בחוזה אישי מדווח על שכר גבוה יותר ממי שמועסק בחוזה קיבוצי, ובתחתית הסולם נמצאים מי שמועסקים כ"פריילנסר" או "אחר" ($\chi^2, df = 12, p < .001 = 48.20$).

לוח 2: התפלגות השכר לפי סוג כלי תקשורת (באחוזים)

סה"כ מתוך העיתונאים (n=303)	שפות זרות (n=3)	ארצי ומקומי (n=41)	מקומי (n=38)	ארצי (n=221)	
16.5	0	31.7	28.9	11.8	הרבה פחות מהממוצע
14.9	33.3	14.6	36.8	10.9	קצת פחות מהממוצע
14.5	33.3	14.6	10.5	14.9	בערך כמו הממוצע
32	33.3	39.0	15.8	33.5	קצת יותר מהממוצע
22.1	0	0	7.9	29	הרבה יותר מהממוצע
100	100	100	100	100	סה"כ

לוח 3: התפלגות השכר לפי צורת העסקה (באחוזים)

סה"כ (n=301)	אחר (n=10)	פריילנסר (n=26)	חוזה אישי (n=222)	חוזה קיבוצי (n=43)	
50	50	53.8	10.8	16.3	הרבה פחות מהממוצע
45	30	11.5	14.4	16.3	קצת פחות מהממוצע
44	0	15.4	14.9	16.3	בערך כמו הממוצע
96	10	15.4	33.8	37.2	קצת יותר מהממוצע
66	10	3.8	26.1	14	הרבה יותר מהממוצע
100	100	100	100	100	סה"כ

מה מסביר את שכרם של עיתונאים? לשם זיהוי מנבאי השכר, נבנתה משוואת רגרסיה לניבוי השכר שבה נכללו כמנבאים המשתנים הבאים: מגדר, גיל, שנות לימוד, ותק במקצוע, מדיום ההעסקה ותפקיד. המשתנים הוכנסו למשוואה בשני שלבים: מגדר, גיל ושנות לימוד הוכנסו ראשונים, ואחריהם הוותק, התפקיד והמדיום. הממצאים הראו שארבעה מששת המשתנים ניבאו את קטגוריית השכר

(לוח 4 להלן). בשלב הראשון של הרגרסיה נמצא שגיל והשכלה היו מנבאים חיוביים של שכר, וכי גברים השתכרו יותר מנשים. כאשר הוכנסו הוותק, התפקיד והמדיום למשוואה, נמצא כי המנבא החזק ביותר היה הוותק במקצוע. כמו כן בשליטה על הוותק, הגיל ממלא תפקיד הפוך: צעירים משתכרים יותר ממבוגרים בעלי ותק דומה. בשליטה על המגדר, הוותק והגיל, נמצא כי תפקיד ומדיום לא ניבאו את השכר. יחד עם העניין שיש בממצאים, יש לציין כי משוואת הרגרסיה כולה הסבירה רק 15.1% מן השונות בקטגוריות השכר.

לוח 4: מקדמי רגרסיה לניבוי קטגוריות שכר

משתנה	(B (SE	β
שלב ראשון		
גיל	.015* (.007)	.123
שנות לימוד	.081** (.030)	.157
מגדר (אישה = 2)	-.712*** (.169)	-.241
שלב שני		
גיל	-.035* (.013)	-.289
שנות לימוד	.085** (.029)	.166
מגדר	-.636*** (.166)	-.215
ותק	.066*** (.016)	.471
תפקיד	.050 (.035)	.080
מדיום	.007 (.062)	.006

* $p < .05$ ** $p < .01$ *** $p < .001$

תפיסת ההשפעה של העיתונות

ביקשנו מן העיתונאים להעריך את ההשפעה של העיתונות על החברה הישראלית באמצעות שלושה פריטים שלגביהם נתבקשו העיתונאים להגיב בסולם מ-1 (השפעה מעטה מאוד) עד 7 (השפעה רבה מאוד). הפריט הראשון בחן את הערכת ההשפעה על החברה הישראלית (ממוצע 5.53, ס"ת 1.13), הפריט השני בחן את הערכת ההשפעה על דפוסי ההצבעה של הציבור (ממוצע 4.56, ס"ת 1.45), והפריט השלישי בחן את תפיסת ההשפעה על פוליטיקאים בישראל (ממוצע 5.92, ס"ת 1.03). הווה אומר: להערכת העיתונאים, ההשפעה של העיתונות על פוליטיקאים גדולה מן ההשפעה של העיתונות על הציבור או על החברה. מעניין להעמיד ממצא זה מול סקר שנערך בשנת 2007 (כהן, וימן, מאירס וצפתי,

(2007) שבו נבדקו תפיסות הציבור לגבי השפעתה של העיתונות. הממצאים הראו שהציבור מאמין שלתקשורת יש השפעה בינונית על הכלכלה (4.0 מתוך 7), השפעה גדולה במעט מזה על מערכות אכיפת החוק (4.7 מתוך 7), וההשפעה הגדולה ביותר היא על הפוליטיקה הישראלית (5.6 מתוך 7). למרות שהשאלות נוסחו באופן מעט שונה (ב-2007 השאלות היו לגבי עיתונאים, ואילו ב-2008 – לגבי עיתונות), נראה שיש הסכמה בין הציבור ובין העיתונאים לגבי ההשפעה הגדולה במיוחד שיש לעיתונות על פוליטיקאים. כהן, צפתי ושפר (Cohen, Tsfati & Sheafer, 2008) מדווחים כי חברי הכנסת בישראל העריכו שההשפעה של התקשורת על הציבור (בנוגע לרפואה) היא גדולה למדי (3.5 מתוך 5), ואולם אפילו הפוליטיקאים עצמם העריכו שההשפעה של התקשורת על פוליטיקאים אחרים גדולה במיוחד (3.98 מתוך 5).

אמון הציבור בעיתונות

העיתונאים נשאלו לגבי מידת הערכתם את דרגת האמון של הציבור הישראלי בעיתונות באמצעות סולם מ-1 (אמון רב מאוד) עד 7 (אמון מועט מאוד). להערכת המשיבים, האמון של הציבור בעיתונות הוא בינוני (ממוצע 3.93, ס"ת 1.3). אמנם גם הציבור הרחב נשאל בסקר הקודם לגבי אמון, אך הוא נשאל לגבי אמון בעיתונאים ולא בעיתונות. כאשר נשאל הציבור על מידת האמון שהוא רוחש לעיתונאים, התברר מן התשובות כי מידת האמון של הציבור מעט נמוכה מכפי שהעיתונאים העריכו (ממוצע 3.86, ס"ת 1.7), אבל כשהתבקש הציבור להעריך כמה אחרים (מן הציבור) מאמינים לעיתונאים, התשובות שיקפו אמון רב יותר (ממוצע 4.18, ס"ת 1.5). נראה אפוא כי גם אם יש סיבה להיות מוטרדים ממידת האמון הבינונית שהעיתונות הישראלית זוכה לה מן הציבור, יש אולי נחמה פורתא בכך שהעיתונאים עצמם מעריכים נכונה את מידת האמון שהציבור רוחש להם. מעניין לציין כי בסקר שערכו צפתי וליביו (2003) בקרב עיתונאים בישראל טענו 55% מן העיתונאים שהדיווח החדשותי גדוש טעויות עובדתיות ולוקה ברשלנות, ו-70% טענו כי אין דגש חזק דיו בתיקון טעויות. יתרה מזאת, המחברים ציינו כי 68% מן העיתונאים מאמינים שלציבור יש אמון מועט בעיתונות, אך 35% מן העיתונאים האמינו כי לציבור יש אמון רב בעבודתם ובכלי התקשורת שלהם. לסיכום, המחברים כותבים כי העיתונאים העניקו לעיתונות ציון 6 מתוך 10 על תפקודה, מה שנראה כמתאים לאומדן הבינוני של אמון הציבור בעיתונות.

חופש מקצועי

עם המעבר משדה של עיתונות מגויסת ואידאולוגית, שיש בו נוכחות משמעותית לעיתונות מפלגתית וציבורית, לשדה של עיתונות הנשלט בידי הדגם המסחרי, עולות שאלות שונות לגבי מידת השינוי בחופש העיתונאי שנגרם מן המעבר. בהשוואה לעבר, הצנזורה הצבאית נוטה לפתיחות רבה יותר בנוגע לפרסום מידע ביטחוני, אם כי לעתים צווים משפטיים מגבילים את חופש הפרסום בתחומים אלו (נגבי, 2005). מנופי הלחץ הפוליטי הישיר נחלשו, אך ייתכן שהללו הוחלפו בבעלי הון המשתמשים בכלי התקשורת כדי לקדם את האינטרסים המסחריים שלהם. בהקשר זה נשאלו העיתונאים עד כמה הם מרגישים חופשיים לפרסם את מה שהם רוצים (בסולם מ-1 [לא חופשי כלל] עד 7 [חופשי מאוד]). אחר כך מנינו בפני הנשאלים שמונה גורמים שונים העשויים ליצור את הפער בין מה שהם היו רוצים לפרסם ובין מה שמתפרסם בפועל (אם יש פער כזה, לתפיסת העיתונאי). ביקשנו לדרג בנפרד כל אחד ואחד משמונת הגורמים מבחינת השפעתם על הפער בסולם מ-1 (לא משפיע כלל) עד 7 (משפיע מאוד): חשש מפני השלכות, עורך, בעלים או בעלי שליטה, מפרסמים, יועצים משפטיים, מקורות (כולל דוברים ויחצנים), צנזורה צבאית, עמיתים, מעגל חברתי קרוב או משפחה. לבסוף נשאלו העיתונאים לגבי תפיסתם את השינוי מאז שנות השמונים: האם לדעתם החופש העיתונאי גדל או קטן מאז?

הרגשת חופש מקצועי: התשובות באשר לחופש העיתונאי שיקפו את הרגשת העיתונאים שהם בעלי חופש רב למדי (ממוצע 5.5, ס"ת 1.4) לפרסם את מה שהם רוצים. כחצי מן העיתונאים (50.3%) חשבו כי בשנות השמונים היה החופש העיתונאי קטן יותר או קטן בהרבה מהיום, 17.9% חשבו שהמצב אז היה דומה למצב היום, ו-13.9% טענו שאינם יודעים. רק 17.9% חשבו שהחופש של עיתונאים הצטמצם בהשוואה לשנות השמונים.

נמצא קשר חלש בין הרגשת החופש המקצועי ובין הוותק ($r = .11, p < .05$), אך לא נמצאו קשרים מובהקים בין הרגשת החופש ובין גיל או שנות לימוד. גם בהשוואה בין תחומי סיקור שונים לא נמצא קשר בין תחומי הסיקור ובין ההרגשה שלעיתונאי יש חופש לפרסם את מה שהוא רוצה.

גורמים מגבילים: מבחינת הגורמים שעיתונאים מרגישים שהם מגבילים את החופש המקצועי שלהם, נמצא כי שלושת הגורמים המרכזיים הם העורך (ממוצע 4.75), היועצים המשפטיים (ממוצע 4.26) והצנזורה הצבאית (ממוצע 4.15), כלומר שלושה גורמים שתפקידם לפקח על התוכן העיתונאי. בתחתית הרשימה מוקמו המעגל החברתי הקרוב והמשפחה (ממוצע 2.14), המפרסמים (ממוצע 2.67) וחשש מהשלכות (ממוצע 2.9).

מלבד זאת הושוו ההרגשות של קבוצות התמחות שונות (עיתונאים המסקרים תחומים שונים) לגבי הגורמים המשפיעים על החופש המקצועי שלהם. נמצאו הבדלים מובהקים בין כתבי החברה, שנטו לראות את עצמם מוגבלים יותר הן בידי מפרסמים הן בידי הבעלים או בעלי השליטה של כלי התקשורת בהשוואה לכתבי הכלכלה. בנוסף לכך, כתבי החברה הרגישו מוגבלים בידי עורכים יותר מכתבים פוליטיים. מבחינת ותק, נמצא קשר חלש בין ותק במקצוע ובין ההרגשה שהמקורות מגבילים את החופש העיתונאי ($r = -.17, p < .05$), כך שעיתונאים ותיקים הרגישו פחות לחץ מצד מקורות בהשוואה לעיתונאים החדשים במקצוע. ממצא זה אפשר לפרשו באחת משתי דרכים: מצד אחד אפשר לטעון שהעיתונאים הוותיקים מרגישים בטוחים יותר במעמדם וביכולותיהם, ולכן הם מרגישים חופש גדול יותר ביחסיהם עם המקורות; מצד אחר אפשר לפרש ממצא זה כתוצר של הסוציאליזציה הארוכה יותר של העיתונאים הוותיקים. היכרותם הקרובה והמתמשכת עם מקורות המידע מטשטשת את ההרגשה שמדובר במערכת יחסים שיש בה רכיבים של לחץ (Sigal, 1986). לגבי שאר הגורמים לא נמצא קשר בין הוותק ובין מידת ההשפעה על הפער בין מה שהעיתונאי רצה לפרסם ובין מה שהתפרסם בפועל.

ערכים עיתונאיים

ביקשנו לבדוק את יחסם של העיתונאים לאחדות מן הדילמות המרכזיות המאפיינות את העבודה העיתונאית. ביקשנו מן המשיבים להביע את מידת הסכמתם לחמישה היגדים בסולם מ-1 (מסכים לחלוטין) עד 7 (לא מסכים כלל): "בשביל לדווח באופן משמעותי עיתונאים חייבים להיות מחויבים באופן גלוי לעמדה ברורה", "כאשר מדובר בסיפורים בעלי חשיבות ציבורית, המחויבות של עיתונאי היא להשיג את הסיפור גם במחיר של פשרות אתיות מסוימות", "תפקיד העיתונאים הוא לחשוף סיפורים חשובים בפני הקהל, ללא התחשבות בהשלכות האפשריות של הפרסום", "בעיתונות טובה יסודיות חשובה הרבה יותר ממהירות", ו"תפקידה של העיתונות הוא לדווח על מה שבאמת חשוב, ולא על מה שמעניין את הקהל".

נמצאה הסכמה גבוהה למדי של המשיבים עם הפריט "תפקיד העיתונאים הוא לחשוף סיפורים חשובים בפני הקהל, ללא התחשבות בהשלכות האפשריות של הפרסום" (ממוצע 5.95, ס"ת 1.43). ממצא זה מקביל לממצא של שמיר (Shamir, 1988), שערך מחקר באשר לעיתונאים בכירים בישראל בסוף שנות השמונים ודיווח שמעל 90% מהם הסכימו עם פריט דומה. לגבי שאר הפריטים נמצאה הסכמה בינונית (בין 3.44 לבין 4.45).

נמצא כי אין הבדל מובהק בין מי שלמד תקשורת ועיתונות ובין שאר העיתונאים, מבחינת ההסכמה עם ההיגדים הנוגעים לדילמות מקצועיות. ממצא זה משלים ממצאי מחקרים קודמים שהראו כי השאלה אם עיתונאים ישראליים ואמריקניים למדו תקשורת ועיתונות, אינה מנבאת במובהק את עמדתם באשר לסוגיות אתיות (Berkowitz, Limor & Singer, 2004). יוצא מכלל זה היה הבדל מובהק שולית ($p = .052$) שהראה שבעלי השכלה בתקשורת ובעיתונות הסכימו פחות עם ההיגד "בעיתונות טובה יסודיות חשובה הרבה יותר ממהירות" ($M = 5.72$) מאלו שאינם בעלי השכלה בתחום ($p = .052$; $t = 1.95$, $df = 327$; $M = 6.06$). נבדקו הקשרים בין הסכמה עם ההיגדים ובין ותק עיתונאי, ונמצא קשר אחד חלש אך מובהק שהעיד שעיתונאים צעירים אימצו את ההיגד "כאשר מדובר בסיפורים בעלי חשיבות ציבורית, המחויבות של עיתונאי היא להשיג את הסיפור גם במחיר של פשרות אתיות מסוימות" ($r = -0.152$, $p < .05$) יותר מעיתונאים ותיקים. שוני זה בין העיתונאים הוותיקים ובין הצעירים אפשר לפרשו כנגזרת של תהליך ההתערות הממושך של הוותיקים בקהילה המקצועית, על האתוסים המנחים אותה, ולחלופין בשינויים באתוסים המקצועיים הללו, שהעיתונאים הצעירים מובילים. רק מחקר לאורך זמן יוכל לבדוק מי מן ההשערות נכונה. במקביל ייתכן שעיתונאים צעירים מרגישים בטוחים פחות במעמדם, ובשל הלהיטות להתקדם בסולם המקצועי הם נכונים להתפשר בשאלות אתיות יותר מעמיתיהם הוותיקים.

מכובדות המקצוע

העיתונאים נשאלו באיזו מידה העיתונות היא מקצוע מכובד לדעתם בסולם מ-1 (מאוד לא מכובד) עד 7 (מאוד מכובד). נמצא כי העיתונאים מעריכים את מקצועם כמכובד יחסית (ממוצע 5.1, ס"ת 1.243). כדרך לעגן ממצא זה בהקשר רחב יותר ביקשנו מן העיתונאים לדרג את המכובדות של מקצועות שונים בהשוואה לעיתונאות בסולם מ-1 (הרבה פחות מכובד) עד 7 (הרבה יותר מכובד). בעלי המקצועות שנכללו היו מורה, רופא, איש יחסי ציבור, פוליטיקאי ועורך דין. אנשי יחסי ציבור נתפסו כפחות מכובדים מעיתונאים (ממוצע 2.56, ס"ת 1.45), כמו גם פוליטיקאים (ממוצע 3.26, ס"ת 1.72). מורים ועורכי דין נתפסו כמכובדים קצת פחות מעיתונאים (מורים: ממוצע 3.93, ס"ת 1.83; עורכי דין: ממוצע 4.09, ס"ת 1.56), ואילו רופאים נתפסו כמכובדים יותר מעיתונאים (ממוצע 6.16, ס"ת 1.04). בסקר שנערך ב-2007 נשאל הציבור שאלות דומות על אודות המכובדות של מקצוע העיתונות לעומת מקצועות אחרים, ובדומה לעיתונאים עצמם תפס הציבור את הפוליטיקאים ואת אנשי יחסי הציבור כפחות מכובדים מעיתונאים,

את עורכי הדין כמכובדים בערך באותה מידה, ואילו את הרופאים ואת המורים תפס הציבור כמכובדים הרבה יותר מן העיתונאים. ככלל, נראה כי לעיתונאים יש תפיסה דומה יחסית לזו של הציבור לגבי הסטטוס התעסוקתי שלהם.

בדקנו את הסטטוס (מכובדות) של סוגי כלי תקשורת שונים ושל תחומי סיקור שונים בסולם מ-1 (לא מכובד בכלל) עד 7 (מאוד מכובד). התוצאות מוצגות בלוח 5 להלן. ניכר מן הממצאים שעבודה בכלי תקשורת ארציים נוטה להיתפס בעיני העיתונאים כמכובדת יותר מאשר בשאר כלי התקשורת, והעבודה באינטרנט נחשבת מכובדת פחות מעבודה בעיתונים, ברדיו ובטלוויזיה, אך מכובדת יותר מעבודה בעיתונות מגזרית ובמקומונים. מבחינת תחומי סיקור, יש שונות מעטה יחסית בסטטוס, למרות שתחומי החברה נתפסים מעט פחות יוקרתיים בהשוואה לתחומי הביטחון, הפוליטיקה והכלכלה, ואילו תחומי התרבות, האופנה והבידור נתפסים כפחות יוקרתיים מכל שאר התחומים.

לוח 5: מידת המכובדות של סוגי כלי תקשורת ותחומי סיקור

ממוצע	סטיית תקן	
5.45	1.15	עיתונות מודפסת ארצית (מעריב, ידיעות, הארץ)
4.05	1.47	עיתונות מודפסת מגזרית (עולים, חרדים ערבים)
3.81	1.60	מקומונים
5.50	1.16	רדיו ארצי
5.46	1.32	טלוויזיה
4.40	1.51	תקשורת מקוונת
5.68	1.07	פוליטיקה וחדשות חוץ
5.69	1.15	צבא וביטחון
5.61	1.11	כלכלה
5.33	1.34	חברה (חינוך, פלילים, בריאות, רווחה, יחסי עבודה, איכות סביבה ועוד)
4.01	156.	תרבות, אופנה, בידור

בבדיקה של הגורמים הקשורים לתפיסת המקצוע כמכובד נמצא שאין קשר בין תפיסת המקצוע כמכובד ובין הוותק במקצוע. לעומת זאת, נמצא שעיתונאים תופסים את מקצועם כמכובד ככל שהם מרגישים שמידת החופש המקצועי שלהם גבוהה ($r = .160, p < .01$), ויש קשר חיובי בין תפיסת המקצוע כמכובד ובין התפיסה שהציבור הישראלי נותן אמון בעיתונות ($r = .276, p < .001$).

שביעות רצון

כדי לבחון את מידת שביעות הרצון של העיתונאים מן המקצוע שלהם שאלנו שלוש שאלות. השאלה הראשונה שאלה ישירות עד כמה המשיבים שבעי רצון מעבודתם כעיתונאים. ככלל, שביעות הרצון המדווחת הייתה גבוהה למדי (ממוצע 5.62, ס"ת 1.25). לא נמצא קשר בין ותק כעיתונאי ובין שום פריט משלושת הפריטים שבחנו שביעות רצון מן המקצוע. לעומת זאת, נמצא קשר בין שכר ובין שביעות רצון: משיבים שדיווחו על הכנסה גבוהה דיווחו גם על שביעות רצון גבוהה ($r = .152, p < .01$). כמו כן נמצא קשר משמעותי למדי בין מידת המכובדות הנתפסת של המקצוע ובין שביעות הרצון מן העבודה בו ($r = .458, p < .001$).

דרך נוספת לבחון את שביעות הרצון הייתה בשאלה נוספת שבה נתבקשו המשיבים לדווח על מידת הרצון שלהם שגם ילדיהם יהיו עיתונאים בסולם בן שלוש דרגות (כן, לא, לא יודע). 37.2% מן המשיבים השיבו בחיוב, אך מספר דומה (33.1%) השיבו בשלילה, והשאר (29.7%) השיבו שאינם יודעים. שאלה שלישית באשר לשביעות רצון בחנה את מידת הרצון של המשיבים להמשיך לעסוק במקצוע. התשובה לשאלה זו הייתה בסולם מ-1 (מעוניין מאוד) עד 4 (לא מעוניין כלל). רק 7.3% מן המשיבים בחרו באחת משתי הקטגוריות שהעידו על חוסר רצון להמשיך במקצוע (לא מעוניין כלל ולא כל כך מעוניין), 47.3% השיבו שהם מעוניינים להמשיך, ואילו 45.4% אמרו שהם מעוניינים מאוד להמשיך לעסוק במקצוע. לסיכום, אפשר לראות כי ככלל המשיבים היו מרוצים מבחירתם במקצוע, אם כי היו נלהבים מעט פחות מן הרעיון שילדיהם ימשיכו בדרכם.

מגדר

כאמור, אחד השינויים החשובים בעיתונות הישראלית בעשורים האחרונים הוא הכניסה הניכרת של נשים למקצוע. בסקר הנוכחי, כשליש מן המשיבים הן נשים, וזאת בהשוואה לסקר מ-1964, שאוזכר בתחילת המאמר, שבו פחות מעשירית מן המשיבים היו נשים. המחקר הנוכחי בוחן הן את תפקידיהן ומעמדם של נשים בעיתונות הן את עמדותיהן בנוגע לנושאים שונים. לפי ממצאי הסקר נמצא קשר בין מגדר ובין תחומי סיקור: יחסית לחלקם היחסי במדגם, גברים נטו יותר לסקר את תחומי הפוליטיקה, החוץ והביטחון, בעוד שנשים נטו יותר לסקר את תחומי הכלכלה והחברה השונים ($\chi^2 = 12.1, df = 4, p < .05$).

באופן יחסי, העיתונאיות שהשיבו לסקר ותיקות פחות מעיתונאים שהשיבו לסקר (ממוצע גברים 14.4, ס"ת 10.28; ממוצע נשים 11.5, ס"ת 8.97; $t = 2.43, df = 322, p < .05$), והן משכילות יותר מהם (77.8% בעלות תואר אקדמי לעומת 67.4% בעלי תואר אקדמי; $\chi^2, df = 1, p < .05 = 3.79$). חרף היותן בעלות השכלה

גבוהה בשיעור גדול מזה של עמיתיהן דיווחו העיתונאיות על הכנסה נמוכה מן העיתונאים הגברים: בהתייחס להיגד על אודות שכר, שהוא בערך כמו הממוצע במשק (=3), התשובה הממוצעת של עיתונאיות הייתה ששכרן נמוך מעט מן הממוצע (ממוצע 2.82, ס"ת 1.42), ואילו התשובה הממוצעת של הגברים הייתה ששכרם גבוה מן הממוצע (ממוצע 3.51, ס"ת 1.32; $t = 4.18, df = 31, p < .001$). גם בשליטה על מגוון משתנים אחרים, כגון ותק, תפקיד ומדיום (לוח 1 לעיל), המגדר עדיין ניבא את ההכנסה ($\beta = -.215$) במובהק. למרות פערי ההכנסות לא נמצא הבדל בשביעות הרצון בין עיתונאים ובין עיתונאיות.

לא נמצאו הבדלים מובהקים בין נשים ובין גברים במידת ההסכמה עם ההיגדים המתייחסים לערכים עיתונאיים ולדילמות מקצועיות, בהערכת ההשפעה של התקשורת על החברה הישראלית, בתפיסת הסטטוס המקצועי או בתפיסת האמון שהציבור רוחש לעיתונות. לעומת זאת, גברים (ממוצע 5.66, ס"ת 1.36) דיווחו על מידה גדולה של הרגשת חופש מקצועי לפרסם מה שהם רוצים בהשוואה לנשים (ממוצע 5.18, ס"ת 1.5; $t = 2.93, df = 328, p < .01$). אמנם עיתונאיות הרגישו יותר מעיתונאים שעורכים, בעלים, מפרסמים ויועצים משפטיים השפיעו על הפער בין מה שהן רצו לפרסם ובין מה שהתפרסם בפועל, אך לא נמצא הבדל בהתייחס לגורמי השפעה אחרים (עורכים: נשים 5.19, גברים 4.53; בעלים: נשים 4.12, גברים 3.17; יועצים משפטיים: נשים 4.8, גברים 4.02; ככולם $p < .05$, וממצא גבולי לגבי מפרסמים: נשים 2.98, גברים 2.53; $p < .06$).

דיון

הסקר המדווח מציג דיוקן עצמי עכשווי של העיתונאים בישראל. הוא ממפה את המאפיינים הדמוגרפיים של העיתונאים ומבהיר את האופן שחברי הקהילה המקצועית עונים על השאלה "מהו עיתונאי ישראלי?" בעת הזאת, תוך כדי התייחסות לסוגיות מקצועיות וערכיות מרכזיות. מניתוח הנתונים עולות כמה מסקנות מרכזיות, ונפרטן להלן.

במחקר זה נמצאה רמה גבוהה למדי של שביעות רצון מן העיסוק העיתונאי בכל שלושת המדדים שנבדקו. מעניין לציין שבהשוואה לעיתונאים, הנסקרים בקרב הציבור, על פי נתוני סקר 2007 (כהן, וימן, מאירס וצפתי, 2007), הביעו פחות עניין בכך שילדיהם יעסקו בעיתונות. הממצאים לגבי העיתונאים הישראליים דומים למדי לממצאים שעלו מסקרים שנערכו בקרב עיתונאים אמריקניים: ב-2003 דיווחו הרוב המכריע של העיתונאים האמריקניים כי הם "מרוצים מאוד" (33.3%) או "מרוצים למדי" (50.6%) מעבודתם. יחד עם זאת,

המחקר האמריקני מאפשר השוואה של הנתונים לאורך זמן המצביעה על ירידה בשיעור העיתונאים המרוצים מאוד מעבודתם: משיא 49.9% ב-1971 לשפל 27.3% ב-1992, ובציון עלייה מסוימת בעשור שלאחר מכן (Weaver, Beam, Brownlee, Voakes & Wilhoit, 2003).

מבט השוואתי עולמי יגלה כי המדינות שבהן רמת שביעות הרצון של העיתונאים מעבודתם היא הגבוהה ביותר הן מקסיקו (67% מרוצים מאוד מעבודתם), צ'ילה (54%) וקנדה (38%). מלבד זאת אחוז העיתונאים הישראליים המעוניינים להמשיך לעבוד בעיתונות, על פי סקר זה (97.2%), גבוה מזה שבכל המדינות שבהן נערכו סקרים דומים, והמדינות אחרי ישראל הן קנדה וניו זילנד, שבהן 82% מן העיתונאים דיווחו שהם מעוניינים או מעוניינים מאוד להמשיך לעבוד במקצוע (Weaver, 1998). מובן שאל הנתונים מן הסקר הבין-לאומי יש להתייחס כאילוטרציה עקרונית ולא כהשוואה סטטיסטית תקפה, משום שהם נאספו במסגרת שונה ולפני יותר מעשור.

גם נתוני ההשכלה של העיתונאים על פי הסקר מעוררים עניין: במקביל לעלייה הגדולה במספר בעלי השכלה אקדמית בישראל בכלל, חלה עלייה חדה במספר העיתונאים שלהם השכלה אקדמית. כזכור, על פי סקר העיתונאים הישראליים מ-1964, 22.8% מן העיתונאים היו בעלי תואר אקדמי או למדו באוניברסיטה. לעומת זאת, כיום 70.8% מן העיתונאים הם בעלי תואר אקדמי, וזאת בלי לכלול את מי שטרם סיימו את הלימודים לתואר ראשון. הנתונים מעידים גם על הפופולאריות הגוברת של לימודי התקשורת בקרב העוסקים בעיתונות: כזכור, הפריחה הגדולה בלימודי התקשורת האקדמיים החלה לפני כ-15 שנה, וכיום מעל ל-30% מן העיתונאים הישראליים בעלי השכלה בתקשורת או בעיתונאות. מעניין להשוות ממצאים אלו לנתונים בארצות הברית, שבה מתקיימים לימודי עיתונות ותקשורת אקדמיים כבר עשרות שנים: ב-2002 היו 89.3% מן העיתונאים בעלי תואר אקדמי, ול-49.5% מן העיתונאים היה תואר בתקשורת או בעיתונות (Weaver, Beam, Brownlee, Voakes & Wilhoit, 2003).

בהתייחס לשכר, דיווחו כחצי מן העיתונאים כי שכרם גבוה מעט או גבוה בהרבה מן השכר הממוצע במשק הישראלי. אם נבחן נתונים אלה בהשוואה לבעלי השכלה הדומה לזו שמאפיינת את ציבור העיתונאים, נגלה כי בנתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה משנת 2006 ממוצע ההכנסה של בעלי 16 שנות השכלה ומעלה היה גבוה מן השכר הממוצע באותה שנה ביותר מ-40%, ואפשר לסווגו כגבוה בהרבה מן הממוצע. השוואה זו בעייתית שכן רבים מן העיתונאים הם בעלי תואר ראשון תלת-שנתי, ולכן הם אינם שייכים לקטגוריה זו. ואולם בהשוואה גסה נראה כי שכרם של העיתונאים אינו נופל בהרבה מזה של קבוצות רלוונטיות להם במשק. נתוני השכר שנבדקו בארצות הברית התייחסו לחציון

השכר העיתונאי שעמד ב-2002 על \$43,588, והיה גבוה ב-20.4% מן השכר הממוצע במשק האמריקני (Weaver, Beam, Brownlee, Voakes & Wilhoit, 2003). מעניין לציין שבסקר העיתונאים הישראליים ב-1964 לא נכללה שאלה על אודות שכר העיתונאים.

כמו שצוין, ההנמקה המרכזית לעריכת סקר העיתונאים ב-1964 הייתה ההרגשה כי חברי האליטות האינטלקטואליות אינם מכבדים את העיתונאים, וכי הפוליטיקאים מתייחסים אליהם כאל כלי שרת ומטרות קלות למניפולציה. מן הסקר הנוכחי עולה כי כיום העיתונאים עצמם, כמו גם הציבור ואפילו הפוליטיקאים (לפי סקרים קודמים), חושבים כי לעיתונאים יש השפעה ניכרת על הפוליטיקאים. בהמשך לכך, העיתונאים תופסים את עצמם כמכובדים יותר מן הפוליטיקאים, והציבור שותף לתפיסה זאת.

הממצאים שעבודה באינטרנט נתפסת כמכובדת פחות מן העבודה במדיה עיתונאיים אחרים מתיישבים עם תקדימים מתולדות הפרופסיה העיתונאית, ובהם עיתונאים שעבדו במדיה "ישנים" ביצרו את סמכותם המקצועית באמצעות הדרה (או במקרה זה, באמצעות התיוג "פחות מכובד") של עיתונאי המדיום החדש: בשנות השלושים של המאה הקודמת לא נתפסו עיתונאי הרדיו – המדיום החדש והעולה במפת התקשורת האמריקנית – כ"עיתונאים אמיתיים" בעיני עיתונאי הרפוס, ובשנות החמישים לא התקבלו עיתונאי הטלוויזיה כחברים בארגונים המקצועיים של עיתונאי ארצות הברית ולא זכו לסטטוס מקצועי ראוי לשמו (Zelizer, 1992). בממצאים אלו מהדהדים גם ממצאי סקר הציבור מ-2007 שממנו התברר כי עיתונאים מן הטלוויזיה והרדיו נתפסים בעיני הציבור כמכובדים ביותר, לאחריהם עיתונאים העובדים בעיתונות מודפסת ובאינטרנט, עיתונאים בעיתונות מגזרית ולבסוף במקומונים. ההבדל המעניין הוא שהציבור מייחס סטטוס גבוה יותר לתקשורת אלקטרונית, ואילו הקהילה המקצועית אינה מבחינה בין עיתונאי העיתונות הכתובה ובין עמיתיהם מן התקשורת האלקטרונית.

כאשר להרגשת החופש העיתונאי, מבט בין-לאומי השוואתי בסוגיה זאת מציב את העיתונאים הישראליים המרגישים שיש להם חופש רב יחסי לפרסם מה שהם רוצים (ממוצע 5.5 בסולם מ-1 עד 7, ס"ת 1.4) בקבוצה אחת עם עיתונאים מקנדה, ארצות הברית ופינלנד, שבהן יותר מ-80% מן העיתונאים מדווחים שהם מרוצים או מרוצים מאוד ממידת חופש הפרסום שיש להם (Weaver, 1998). ממצאי הסקר הראו גם כי כתבי החברה (חינוך, פלילים, בריאות, רווחה, יחסי עבודה, איכות סביבה וכדומה) הרגישו מוגבלים יותר בפרסום של כל מה שרצו לדווח, בעוד שכתבי הכלכלה הרגישו מוגבלים פחות מהם. לממצא זה משמעות רבה בהינתן מבנה הבעלות של מרבית כלי התקשורת בישראל: נראה כי תחומי הסיקור של עיתונאי הכלכלה, כמו גם השקפת העולם שלהם, או לפחות נקודת המבט

המקצועית שלהם, קרובים למדי להשקפת העולם ולזווית הראייה המקצועית של הגורמים העלולים להגביל את החופש שלהם לפרסם את מה שהיו רוצים לפרסם. לממצא זה יכולות להיות השלכות משמעותיות בהתפתחות "צנזורה פנימית", כשהעיתונאים לומדים בניסוי וטעייה מהם הנושאים שאותם הם יכולים לסקר בחופשיות ומהם הנושאים שאותם יתקשו לסקר (Darnton, 1975; Fishman 1980). יתר על כן, הרגשות אלו יכולות להניע תהליכי סלקציה פנימית, ועיתונאים יבכרו לסקר תחומים מסוימים שבהם חסמי הפרסום נמוכים מאחרים.

לסיכום, בניגוד לטענות הנשמעות לעתים קרובות בשיח הפנים-עיתונאי, ממצאי המחקר מצביעים שהעיתונאים הישראליים מרוצים מעבודתם, מרגישים חופשיים למדי לפרסם את מה שהם מעוניינים לפרסם, ורובם הגדול מעוניין להמשיך ולעבוד במקצוע. בנוסף לכך ניתוח הממצאים על פי חתכי ותק במקצוע לא גילה "שבר דורי" בהקשרים אלו: העיתונאים הצעירים אינם שונים במובהק מן הוותיקים בהתייחס לסוגיות כגון שביעות רצון מקצועית, חופש פעולה, תפיסת מכוונות המקצוע והסכמה עם ההיגדים לגבי ערכים עיתונאיים. יחד עם זאת, אי-אפשר להסיק ממצאים אלו כי הרגשות העיתונאים, כפי שהן באות לידי ביטוי בשיח הפנים-עיתונאי, מוטעות. הסקר מציע תשובה ערכנית לשאלות הנוגעות לתפיסותיהם של עיתונאים ישראליים ברגע נתון. ייתכן כי הממצאים העולים מן הסקר אינם משקפים עדיין את מלוא היקפם של השינויים העוברים על העיתונות הישראלית בשנים האחרונות, ובכללם המשבר הכלכלי הנוכחי. לפיכך ייתכן שסקרים עתידיים יאתרו את השפעתם של תהליכים אלה.

הערות

- 1 המחברים מודים לרועי דודזון וליריב צפתי, שהיו שותפים בעריכה ובניתוח של הסקר שהוצג בכינוס אילת לעיתונות ב-2008, ולנפתלי רוניקוביץ על איסוף החומר.
- 2 אין באפשרותנו לדון בהרחבה במסגרת זאת בשאלה העקרונית אם אפשר להגדיר את העיתונאות כמקצוע ("ץ", 1997; מרמרי, 1997). ההגדרות המופיעות בסקר זה נסמכות על מחקרים קודמים בתחום.
- 3 מאמרו החשוב של עזריאל קרליבך "מה זה עיתון?" עוסק בשאלות דומות כשהוא מציג "אני מאמין" עיתונאי המבקש, ברוח שנותיה הראשונות של המדינה, לכוון את סמכותה המקצועית של העיתונות הישראלית מתוך מסירותה למפעל הציוני (1951) (1992).
- 4 אמנם מספר הנשים לא צוין במפורש בסקר, ואולם בעת פירוט ההתפלגות של גילי העיתונאים ציין שניצור כי "עיתונאיות שוחררו מן החובה להודיע על גילן". מספר הלא משיבים בקטגוריה זאת היה 24.

רשימת המקורות

- אברהמי, א' (2005), עיתונות ללא כיסוי – תורנות שמירה, העין השביעית, 57. נדלה ביום 10.3.2009 מתוך: <http://www.the7eye.org.il/articles/Pages/article5703.aspx>
- אדוני, ח' ופירסט, ע' (2006), מחקר תקשורת והוראתה: דילמות מובנות ופתרונות משתנים, ירושלים: מאגנס.
- אזרחי, י', גושן, ז' ולשם, ש' (2003), בעלות צולבת – שליטה ותחרות בשוק התקשורת הישראלי: היבטים כלכליים ומשפטיים והשלכותיהם על הדמוקרטיה הישראלית, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- באלינט, ע' (2006), אין אל מי להתקשר, העין השביעית, 63. נדלה ביום 10.3.2009 מתוך: http://www.the7eye.org.il/articles/Pages/article6312.aspx?RetUrl=/WRITERS/Pages/anat_balint.aspx
- בן ארויה, ע' (2005), עיתונות ללא כיסוי – התאילנדים של התקשורת, העין השביעית, 57. נדלה ביום 10.3.2009 מתוך: <http://www.the7eye.org.il/articles/Pages/article5704.aspx>
- בנוזמן, ע' (2005), היה שלום גוטנברג, העין השביעית, 54. נדלה ביום 10.3.2009 מתוך: <http://www.the7eye.org.il/SectionArchive/EditorsSay/Pages/article5401.aspx>
- דרור, י' (2009), הלפיד שהצית לבבות, העין השביעית. נדלה ביום 10.3.2009 מתוך: http://www.the7eye.org.il/DailyColumn/Pages/230209_Yair_lapid_started_the_journalists_marxist_revolution.aspx
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2009), השכר הממוצע למשרת שכיר של עובדים ישראליים. נדלה ביום 16.4.2009 מתוך: http://www.cbs.gov.il/reader/newhodaot/hodaa_template.html?hodaa=200926067
- חוגים לתקשורת (2009), אתר האגודה הישראלית לתקשורת. נדלה ביום 10.3.2009 מתוך: <http://www.isracom.org/index.php?i=465>
- טאוסיג, ש' (2006), חדשות לבקרים, העין השביעית, 62. נדלה ביום 10.3.2009 מתוך: <http://www.the7eye.org.il/DailyColumn/Pages/article6219.aspx>
- כהן, י', וימן, ג', מאירס, א' וצפתי, י' (2007), סקר עמדות הציבור לגבי מעמד העיתונאים. הוצג בכינוס אילת לעיתונות, אילת, נובמבר 2007.
- כ"ץ, א' (1997), ואף-על-פי-כן רפואת שיניים, דברים אחרים, 1: 11-14.
- כספי, ד' (2007), אין ארוחות חינם, העין השביעית, 69. נדלה ביום 10.3.2009 מתוך: <http://www.the7eye.org.il/DailyColumn/Pages/article6904.aspx>
- לביא, ע' (2000), חדשות הן חדשות: אין להן מין... פתוח"ח, 4: 45-74.
- לחובר, ע' (2000), נשים עיתונאיות בעיתונות הכתובה, קשר, ג (28): 63-73.

מרמרי, ח' (1997), בין עיתונאות לרפואת שיניים, דברים אחדים, 1: 7-10.
 נגבי, מ' (2005), נפילתה ועלייתה של הצנזורה בנושאי ביטחון בישראל, בתוך: א' לבל
 (עורך), ביטחון ותקשורת – דינמיקה של יחסים, באר שבע: מכון בן-גוריון לחקר
 ישראל, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, עמ' 183-199.
 פרי, י' (1999), רקוויאם לדבר שאיננו, קשר, ג (25): 28-40.
 צפתי, י' וליביו, א' (2003), העיתונאים הישראליים מעניקים ציון נמוך לתפקוד התקשורת
 הישראלית, העין השביעית, 43: 4-9.
 צפתי, י' וליביו, א' (2005), מקטרים אבל מרוצים, העין השביעית, 55. נדלה ביום
 10.3.2009 מתוך:

[http://www.the7eye.org.il/Research/The_Israel_Democracy_Institute_Researches/
 Pages/article5503.aspx](http://www.the7eye.org.il/Research/The_Israel_Democracy_Institute_Researches/Pages/article5503.aspx)

רועה, י' (1994), אחרת על תקשורת: שבע פתיחות לעיון בתקשורת ובעיתונות, אבן
 יהודה: רכס.

רייך, צ' (2008), בואו לא נגלוש: על השימוש המוגבל באינטרנט כמקור מידע לחדשות,
 בתוך: ד' כספי ות' אלטשולר (עורכים), עיתונות דוט.קום: עיתונות מקוונת
 בישראל, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 291-320.
 קרלייך, ע' (1951 [1992]), מה זה עיתון?, קשר, 11: 4-6.
 שניצר, ש' (1964), העיתונאי הישראלי ודמותו בעיני הציבור, ספר השנה של העיתונאים,
 23: 39-55.

Aarons, L. & Murphy, S. (2000). Lesbians and gays in the newsroom — 10
 years later. *Research Report of the Annenberg School for Communication*.
 University of Southern California. Retrieved July 20, 2009 from; [http://
 www.nlgja.org/resources/NLGJA_2000_Survey.pdf](http://www.nlgja.org/resources/NLGJA_2000_Survey.pdf)

Beam, R. A. (2006). Organizational goals and priorities and the job satisfaction
 of U.S. journalists. *Journalism and Mass Communication Quarterly*, 83(1),
 169-185.

Bennett, W. L., Gressett, L. A., & Haltom, W. (1985) Repairing the news: A case
 study of the news paradigm. *The Journal of Communication*, 35(2), 50-68.

Berkowitz, D., Limor, Y., & Singer, J. (2004). A cross-cultural look at serving
 the public interest: American and Israeli journalists consider ethical
 scenarios. *Journalism*, 5(2), 159-181.

- Cohen, J., Tsfati, Y., & Sheaffer, T. (2008). The influence of presumed media influence in politics: Do politicians' perceptions of media power matter? *Public Opinion Quarterly*, 72(2), 331-345.
- Darnton, R. (1975). Writing news and telling stories. *Daedalus*, 104, 175-194.
- Deuze, M. (2005). Popular journalism and professional ideology: Tabloid reporters and editors speak out. *Media Culture & Society*, 27(6), 861-882.
- Ehrlich, M. C. (2004). *Journalism in the movies*. Urbana: University of Illinois Press.
- Fishman, M. (1980). *Manufacturing the news*. Austin: University of Texas Press.
- Herman, E. S. (2000). The propaganda model: A retrospective. *Journalism Studies*, 1(1), 101-112.
- Hodierne, R. (2009). Is there life after newspapers? *American Journalism Review*. Retrieved March 10, 2009 from: <http://www.ajr.org/Article.asp?id=4679>
- Kirsner, S. (1997). The breaking news dilemma. *Columbia Journalism Review*, November-December, 18-19.
- Livio, O. (2005). *Routinizing the unaccepted: Maintaining the journalistic paradigm through media discourse in Israel*. Paper presented at the *Annual Conference of the International Communication Association*, New York, NY.
- McCombs, M. E. & Shaw, D. L. (1993). The evolution of agenda setting research: Twenty five years in the marketplace of ideas. *Journal of Communication*, 43(2), 58- 67.
- Pavlik, J. (2000). The impact of technology on journalism. *Journalism Studies*, 2(2), 229-237.
- Pavlik, J. V. (2001). *Journalism and new media*. New York: Columbia University Press.
- Schudson, M. (1988). What is a reporter? The private face of public journalism. In J. W. Carey (Ed.), *Media, myths and narratives: Television and the press*. Newbury Park: Sage, pp. 228-245.
- Shamir, J. (1988). Israeli elite journalists: Views on freedom and responsibility. *Journalism Quarterly*, 65(3), 589-594.
- Sigal, L. V. (1986). Sources make the news. In R. Manoff & M. Schudson (Eds.), *Reading the news*. New York: Pantheon, pp. 9-37.

- Tsfati, Y., Meyers, O., & Peri, Y. (2006). What is good journalism? Comparing Israeli public and journalists' perspectives. *Journalism*, 7(2), 152-173.
- Tuchman, G. (2002). The production of news. In B. J. Klaus (Ed.), *A handbook of media and communications research qualitative and quantitative methodologies*. London: Routledge, pp. 78-97.
- Weaver, D. H. (1998). *The global journalist: News people around the world*. Cresskill, NJ: Hampton Press.
- Weaver, D., Beam, R., Brownlee, B., Voakes, P. S., & Wilhoit, G. C. (2003). American journalist survey. *Poynteronline*. Retrieved March 10, 2009 from: http://www.poynter.org/content/content_view.asp?id=28235
- Zelizer, B. (1992). *Covering the body: The Kennedy assassination, the media, and the shaping of collective memory*. Chicago: University of Chicago Press.

סקירת ספרים

פוליטיקה תקשורתית בת זמננו: אזרחות מקוונת בעידן של מדיה On-Line, חלק א

אורית גלילי-צוקר, תל אביב: רמות (אוניברסיטת תל-אביב), 2008, 268 עמודים

גדעון דורון*

גילוי נאות 1: אני משתמש בספר זה של המחברת (כמו גם בספרה הראשון: גלילי-צוקר, 2004) בשני קורסים מתקדמים לתואר שני בהדרכת: "פוליטיקה וירטואלית" ו"סדנה מתודולוגית". בקורס הראשון משמש אותי הספר "למסגור הדיון", לקביעת גבולות השיח האקדמי בתחום הידע המתפתח המכונה "תקשורת פוליטית". כיוון שהספר עוסק בתת-דיסציפלינה חדשה יחסית במדע המדינה, חשוב, כך אני סבור, לחשוף את הסטודנטים לאסופת האמירות המרשימה שהספר מביא, אמירות שלחלקן יש ערך תאורטי לצד אמירות שאין להן ערך כזה. בחרתי בספרה של גלילי-צוקר משום שהחומר המוצג בו, שהוא לדברי המחברת "ראשוני בתחום", הוא בהיקף רחב שניתן בדרך כלל רק בספר לימוד בסיסי. יחד עם זאת במרבית פרקי הספר מסתמנת נטיית לבה של המחברת להדגיש את תרומת התאוריות התקשורתיות ופחות את התאוריות של מדע המדינה. ההתבססות על עבודות של רולאן בארת, ז'אן בודריאר, דן כספי, ניל פוסטמן ואחרים, השייכים כולם לדיסציפלינה התקשורתית-סוציולוגית ושעליהם ועל שכמותם מבוסס הספר, משאירה מעט מקום, ולמעשה רק את שני הפרקים האחרונים (8 ו-9), לממצאי מחקרים שאותם אפשר להגדיר כבעלי זיקה למחקר במדע המדינה. לשון אחר: זה אינו ספר במדע המדינה. בקורס השני, שהוא מתודולוגי בטבעו, ושמטרתו הכשרת סטודנטים לחקור ולכתוב עבודת גמר לתואר שני ולתואר

* ד"ר גדעון דורון (gideonoron@yahoo.com) הוא פרופסור חבר בחוג למדעי המדינה באוניברסיטת תל-אביב.

שלישי, משמש לי הספר כעין מודל שלאורו אפשר להעריך את היתרונות אך גם את החסרונות של הכתיבה האקדמית המוצגת בו.

גילוי נאות 2: בעמ' 232 כותבת המחברת: "יש שתי אסכולות חשיבה על השפעות קמפיין בחירות: 'אסכולת מישגן', המתרכזת בפסיכולוגיה, בסוציולוגיה ובהתנהגותו של הבוחר, ו'אסכולת רוצ'סטר', שהיא גישה תיאורטית". כתלמידו המובהק של ויליאם רייקר, מייסד אסכולת רוצ'סטר, אני מסכים שלגישה האמורה אוריינטציה תאורטית ברורה, דדוקטיבית, המבוססת על מתמטיקה (תורת המשחקים, למשל), דקדקנית וקפדנית מבחינה מתודולוגית. בגישה זו אבחן בהמשך את הערך המדעי של הספר האמור.

המחברת הנה חוקרת מיומנת, אינטליגנטית ובעלת היקף ידיעות מרשים בנושא האמור, והדבר ניכר בכישרון הרב שבו היא מסכמת את ממצאי תת-הדיסציפלינה המתהווה של התקשורת הפוליטית, כדי שנדע היכן אנו נמצאים, מניין באנו, ולאן אנו הולכים. יחד עם זאת לעתים אפשר וצריך להעלות, להסביר ולנסח מחדש גם את השאלות ה"גדולות", הפרדיגמטיות, ולהצביע על השינויים שחלו בהן במהלך השנים ועל מגמות התפתחות. במקום זאת המחברת בחרה לתאר מציאות פוסט-מודרנית שאינה "אובייקטיבית" אלא "פיקטיבית" (עמ' 13), ושלגביה היא נמנעת בדרך כלל מנקיטת עמדה. "ספר זה", כך היא כותבת בהקדמה, "המופיע לראשונה בעברית [...] עוסק לטעמי באחד התחומים המרתקים ביותר במדע המדינה והוא ניתוח תופעת הסימביוזה המוחלטת בין שתי זירות אשר עוברות בעשורים האחרונים שינויים דרמטיים – הזירה הפוליטית והזירה התקשורתית" (עמ' 9). מרבית פרקי הספר כאמור אינם נוגעים בשאלות ה"גדולות" של מדע המדינה המודרני, שעניינן כוח, הקצאת סמכויות בין רשויות הממשל ובחירה בין פרופילים שונים של העדפות, לצד שאלות גדולות מאלה המתייחסות למבנים ולמהויות הפנימיות של המדינה ושל המערכת הבין-לאומית. במובן זה הסימביוזה בין הזירות אינה מוחלטת כיוון שתהליכי הדמוקרטיזציה שעברו המדינות הקומוניסטיות והמשטרים האוטוקרטיים בשלהי המאה העשרים, וכמובן המגמות המקבילות שהביאו מחד גיסא לחבירה גושית של מדינות ומאידך גיסא להדגשת הזהויות של קבוצות לאומיות קטנות, כלומר השינויים הפוליטיים שהתחוללו, אינם בהכרח תוצר ישיר וברור של השינויים המהפכניים שחלו באמצעי ההולכה של תקשורת ההמונים. לכן מקומם אינו ניכר בספר.

הספר מחולק לתשעה פרקים. אין לו פרק מבוא, וחבל. הקוראים מוכנסים במהירות לנושא באמצעות הקדמה, שבחלקה היא אישית כמקובל, ובחלקה פרוגרמטית. ההקדמה אינה עוזרת לנו לפענח את ההבדל בין המונח "פוליטיקה תקשורתית" (communication politics), המופיע בשם הספר, ובין המונח "תקשורת פוליטית" (political communication), המובהר לנו, אך לא במלואו, רק בפרק

השני. פרק מבוא מטה-טקסטואלי, שהיה מציג את השאלות המרכזיות שבהן יעסוק הספר, או לפחות את המבנה הלוגי של פרקיו, היה עוזר מאוד לקורא. אני למשל עדיין אינני מבין מדוע מציינים על הכריכה שספר זה הוא חלק א. חלק א של מה? מה? מה יהיה כלול בחלק ב או בחלקים האחרים?

הפרק הראשון, העוסק בעיתונות, מדגים בחדות את השינויים שחלו בתחום זה. יתרונו, בהשוואה לפרקים האחרים, שיש בו התייחסות מיומנת לעולם התוכן הישראלי. בפרקים האחרים הקורא נחשף לעולם עובדתי אנגלו-צנטרי שייתכן שלא ימצא בו עניין. חסרונו של הפרק בכך שהדוגמאות המוצגות בו אינן מהוות תמיד אילוסטרציות לנקודות עקרוניות. הקורא מתרשם שיש כאן "יותר מדי אינפורמציה": מידע ולא בהכרח ידע. הפרקים האחרים עוסקים באינטרנט, בדעת קהל, בקביעת סדר יום, ברטוריקה, בידוענות (סלבריטאיות), בשיווק ובקמפיינים פוליטיים; בקיצור, כל מה שקורא רוצה לדעת על תקשורת פוליטית ומתבייש לשאול.

הכתיבה קולחת ובהירה, והמסרים נהירים לקהל הקוראים. ניכר שהחוקרת מיומנת בכתיבה, אולי הודות לעברה כעיתונאית, והיא נוקטת מדי פעם בפעם טכניקה של שבירת המונוטוניות בדיווח באמצעות סיפורים ואילוסטרציות ואפילו דברי רכיל, המרכיבים את הכתוב ומוסיפים לו נופך פיקנטי. אך נראה שלפעמים הטיפול המחקרי שמקבלים גיבורי הספר, ובמיוחד שתי דמויות מרכזיות בהשפעתן הפוליטית – מוניקה לווינסקי, שהייתה מתלמדת בבית הלבן בתקופת נשיאותו של ביל קלינטון (אזכרה שמונה פעמים), ולהבריל ראש ממשלת בריטניה בעבר טוני בלייר (אזכר 18 פעמים) – הוא מוגזם מעט. מדובר פה בהרחבה של ספרה הראשון, שבו גלילי-צוקר התמקדה בתמורות שחלו בדמות הפוליטיקאי, הטל-פוליטיקאי, מזווית הראייה של הערכים הפוסט-מטריאליים שאומצו בידי החברה המערבית. בספר הנוכחי היא מתמקדת בצד השני של יחסי הפוליטיקה-חברה, קרי בדמות העיתונאי שנשחקה במהלך השנים ונעשתה דמות לא אמינה, שלילית ושולית במערכת הציבורית.

הספר נכתב "בגישה פוזיטיביסטית", קרי "הוא כולל בתוכו את מרבית הידע האובייקטיבי שנצבר עד היום בתחום התקשורת הפוליטית" (עמ' 11). מוגזם כבר נאמר? מדובר פה על תיאור, שהוא לעתים סיסטמטי ולעתים אפיוזודי, של נושאים שונים שעלו בספרות המחקר או בתקשורת ההמונים הכתובה או האלקטרונית במהלך השנים. התיאור כולל סקירות רבות המנסות לשמור על איזון מחקרי אך נראות יותר כסריקות ספרות שאינן מצביעות על מגמות עיקריות או על השלכות עתידיות. כלומר ניכר כי נעשה כאן מאמץ אינטלקטואלי מעניין, ואפילו חשוב, גם אם לעתים מאכזב.

ניקח לדוגמה את הפרק השלישי, שעניינו "מרחב ציבורי וטכנולוגיית האינטרנט". בפרק זה נחשף הקורא להשפעות האינטרנט על הזירה הפוליטית, אך במקום להבין, בהנחיית תאוריה כלשהי, מה יהיו המגמות התקשורתיות-פוליטיות בעתיד, מוצגת בפני הקורא "גישה אופטימית" אל מול "גישה פסימית" בנוגע לשאלה "כיצד האינטרנט עתיד להשפיע על החברה ועל הפוליטיקה?". כלומר העמדה המוצגת, שעיקרה "או שיהיה כך, או שיהיה אחרת", היא בלתי נסבלת מנקודת המבט של הפילוסופיה של המדע.

בנקודה זו ברצוני להתעכב על ההבדל בין "הסבר", שהוא מצרך חסר בספר, ובין "תיאור", שממנו רווינו לרוב. הבה נתמקד רק בשני נושאים. הראשון קביעת סדר יום, נושא המקבל תשומת לב מחקרית רבה בעולם התוכן של מדע המדינה, והשני קשור לפרקים האחרונים בספר העוסקים בשיווק ובקמפינים פוליטיים.

הפרק החמישי (עמ' 145-166) עוסק בקביעת סדר יום ובמסגור, ובו גלילי-צוקר כותבת כך: "העורך הוא שמחליט מהו הדבר ש'עושה חדשות' וכיצד עליהן להיות מדווחות, ומפני ששחקנים פוליטיים זקוקים לסיקור תקשורתי עליהם לשחק את משחק התקשורת. בעקבות כך הציבור נשען באופן יחיד ומוטה על מקורות מידע שמספקים כלי התקשורת" (עמ' 145). זהו משפט תיאורי שאפשר להגדירו בעדינות כלא מדויק. בשוק דמוקרטי, פלורליסטי ותחרותי של תקשורת, המורכב מאמצעי הולכה שונים ומגוונים המאפשרים דיווחים רחבים להמונים (broadcasting) לצד דיווחים "מחויטים" לפלחי שוק מאופיינים (narrowcasting) בטלוויזיה, ברדיו, בעיתונים השונים על צבעיהם הפוליטיים והשקפת עולמם, באינטרנט, בתופי הטם-טם ובעלוני השבתונים המחולקים בבתי כנסת, לא יכול להיות מקרה של ציבור הנשען "באופן יחיד ומוטה [...]". ואם בארץ אחת מתקיימת בכל זאת הטיה, כי אז יש לא מעט מקורות חלופיים בחו"ל המעוניינים לספק דיווח שונה. אבל הבה נניח שהמצב הוא כפי שמתואר בספר. הנחה כזאת מעלה את השאלה איך ייתכן שבאמצעי התקשורת "המרכזיים" סדר היום התקשורתי (להבדיל מסדר יום ציבורי או מסדר יום פוליטי) דומה למדי. לשון אחר: איך קורה שלפחות מבחינה חדשותית הידיעות וסדר הופעתן בעמוד הראשון של שני עיתוני הערב (אפשר להוסיף גם את החינמונים) דומים מאוד זה לזה, ולפעמים אף זהים? איך יכול להיות שבשלושת ערוצי הטלוויזיה ובתחנות הרדיו האירועים וסדר הופעתם בשידור דומים מאוד? הרי מדובר בעורכים שונים, שכל אחד ואחד מהם רואה עצמו מתחרה של השני, כך שאין סבירות שיתאמו ביניהם את הסדר. ואם כך, האם אפשר לזהות את ההיגיון המנחה את העורכים, שאינם נחשפים זה לזה, והמביא אותם לתוצאות די דומות יום אחרי יום? מדע המבוסס על מחקר פוזיטיביסטי היה "מסביר" לנו לא רק שהתפוחים נופלים, אלא גם ובעיקר למה הם נופלים.

הנה דוגמה שנייה: מסעות בחירות. ב-2008, שנת הוצאת ספרה של גלילי-צוקר, ניצח ברק אובמה בבחירות לנשיאות בארצות ברית, בין השאר בזכות יכולתו לנהל קמפיין תקשורתי מרהיב באינטרנט. הוא גייס תומכים וכספים והצליח להשפיע על סדר היום ולהסבו לטובתו. בעקבות הצלחתו הופצה החדשנות בכל מקום, כולל בבחירות בישראל שהתקיימו בפברואר 2009, ואשר בהן השתמשו המועמדים ברשתות חברתיות שבאתרי אינטרנט, בבלוגים, במסרונים טלפוניים ועוד. המסקנות: הגענו ל"קץ האידאולוגיה", ל"קץ עידן המפלגות"; הגענו אפוא לשטחיות, לרדידות, לעולם הנשלט בידי מטיפים אלקטרוניים (preachers) מסוגו של אובמה, בידי אילי (או "ברוני") תקשורת מסוגו של סילביו ברלסקוני או בידי ידוענים מסוגם של ארנולד שוורצנגר (הידוע יותר בשם "המחסל") או רונלד רייגן (שחקן סרטי B). שני האחרונים ידועים גם כמושלי מדינת קליפורניה, אחת המדינות העשירות והמשפיעות ביותר בעולם מבחינה תקשורתית. אמנם רייגן, "המתקשר הגדול", לא הגיע, למרות מה שנכתב לא פעם בספר, לכס הנשיאות מעולם הקולנוע אלא מעולם המושלות, והוא זכה במשרה העליונה בארצו רק אחרי שהפסיד קודם לג'רלד פורד, האנטי-תזה האולטימטיבי לטל-פוליטיקאי הכריזמטי; אך לא בדיוק בעובדות עסקינן אלא בעניין עקרוני.

וזאת לדעת: ניתוח הגוור מסקנות מן התוצאות נידון פעמים רבות לטעויות חמורות. נדגים: תצפית פשוטה תראה לנו כי קיים מחיר אחד בשוק מוצרים מסוים. אך על פי תצפית זו לא נוכל לומר, בלי שנבדוק קודם את התנהלות כוחות השוק, אם מדובר בשיווי משקל תחרותי או בהסדר מונופוליסטי. כך גם בתחום התקשורת הפוליטית. התצפית המלמדת שאדם מסוים בעל כישורים תקשורתיים זכה במשרה פוליטית נכספת אינה מלמדת עדיין על "קץ" עולם התחרות הפוליטית או אפילו על "קץ" האידאולוגיה כפי שהכרנוה מאז מלחמת העולם השנייה. רונלד רייגן למשל היה בעל יכולת העברת מסרים מדהימה: בחיוך, בתזמון משפטי מחץ ובשפת גוף הולמת. אך כמו שכותב ג'רלד פומפר: "רייגן היה, כמובן, איש מכירות טוב, והמוצר שלו היה עטוף באופן אטרקטיבי, אפילו מטעה, אבל היה שם מוצר" (Pomper, 1985). המוצר של רייגן כונה "שמרנות חדשה", ואחר כך "רייגניזם", כאנטונומזיה הפוכה, המכניסה לשפה ערך מילוני חדש באמצעות הפיכת שם פרטי לשם כללי, למושג.

המוצר שנמכר הוא האידאולוגיה, הנושאים או הבידול הסובסטנטיבי של המועמדים. כישרון תקשורתי הוא אולי "תנאי הכרחי", אך אין הוא מהווה "תנאי מספיק". הניתוח של גלילי-צוקר מתמקד במנצחים הספורים, אבל הוא אינו נוגע באותם אלפי מתמודדים שהפסידו, הגם שניחנו באותן תכונות תקשורתיות ממש, ביועצים חכמים ובמשאבים שהושקעו בקמפיינים הפוליטיים שלהם, בדומה מאוד להתנהלות המנצחים. אם כן כמה העניין? כולנו זוכרים את אהוד ברק,

המועמד חסר הכישורים התקשורתיים שניצח באופן מוחץ את הטל-פוליטיקאי בנימין נתניהו, שעד אז הוגדר כפי לא מעטים "קוסם" תקשורתי, בבחירות 1999. במשך כשנתיים התאים ברק את עמדותיו לאלה של נתניהו עד שכונה "תואם ביבי". בעת הבחירות השוו הבוחרים ה"לא מחויבים" או "הניידים" את עמדות השניים ובחרו במבוגר האחראי. כך זה בדרך כלל במערכת בחירות דו-ראשית: המתמודדים מנסים להגיע לנקודת ה"חציון", נקודה שבה חצי מן הבוחרים נמצאים משמאלם, וחצי מהם מימנם, שהרי רק שם אפשר לנצח בוודאות, אם המתחרה עדיין איננו שם. ואם המתחרה כבר שם, מסרי השניים יהיו דומים. הם לא יגידו דברים מחייבים, רק אמירות אמביוולנטיות. ואם כך יהיה, הבחירה לא תהא לפי נושאים או פרוגרמות פוליטיות אלא לפי מאפייני אישיות המועצמים בידי התקשורת.

כלומר רק אם שני המתמודדים נמצאים בעמדות זהות, משקל הכישורים התקשורתיים עולה. אם אחד מהם איננו שם, לתקשורת יהיה תפקיד זניח. אין ויכוח שהמתמודד, "האיש", נעשה לעתים Issue עיקרי בבחירות. אבל שוב: חייבים להניח כי מבחינה תקשורתית, הבוחר רציני בהרבה ממה שמשערים לגביו בדרך כלל. אחת הדוגמאות המעניינות ביותר לחיזוק הטענה שיש לתפוס את רכיב התקשורת בפרופורציה מתאימה היא ה"אנטי קמפיין" של אריאל שרון מול אהוד ברק ב-2001. במהלך הקמפיין שרון כמעט לא דיבר, וכשנאלץ לדבר קרא במונוטוניות מן הנייר. הוא ניצח. יוצא מכך שאין תחליף לתאוריה טובה, כדי לסדר את הנתונים, להסביר את המציאות ולנבא תוצאות.

לבסוף, הנה כמה הערות-בעיות מתודולוגיות-טכניות אשר עריכה מדעית הייתה מונעת בדרך כלל. נאמר זאת כך: ייחודו של הספר טמון בשתי נקודות מפתח: רוחב הסקירה העובדתית ועדכניות האילוסטרציות. יחד עם זאת המחברת חייבת לזכור כמה עקרונות בסיסיים. ראשית, הכתיבה חייבת להיות עם מכוונות עתידית. הכותב צריך לחשוב שבעוד עשר או עשרים שנה ישב קורא ויעיין בספר זה. לפיכך צריך לעזור לו לזהות את הדוגמאות המופיעות. קוראים ישראלים, בוודאי צעירים, יתקשו לזהות את אנשי הפוליטיקה האמריקניים או הבריטיים המקשטים את דפי הספר. שנית, חשוב להביא דברים בשם אומרם ולא להיעזר במקורות משניים כגון עיתונות. משיקולים מסחריים ונוחות הקריאה עיתונאים מתרגמים לפעמים טקסטים תרגום חופשי. בנוסף לכך הכותבת נשענת יותר מדי וברציפות על מקורות מחקריים שאף אם הם עצמם מעיינות של חוכמה ודעת, ההפניה התדירה אליהם אינה הכרחית.

לסיכום, אמשיך להציג את ספריה של גלילי-צוקר בפני תלמידיי כדי לעורר דיון נוקב בתורת התקשורת הפוליטית ובאופני הצגתה. הספר, על יתרונותיו וחסרונותיו, מאפשר להבין את האתגר הרב הטמון בהבניית תחום מחקרי חדשני

ואת האומץ והמאמץ הנדרשים ממי שמבקשים לעשות זאת, כפי שעשתה המחברת.

רשימת המקורות

גלילי-צוקר, א' (2004), הטל-פוליטיקאים: מנהיגות פוליטית חדשה במערב ובישראל, תל אביב: רמות.

Pomper, G. (1985). The presidential election. In J. Pomper (Ed.), *The Election of 1984*. Chatham, N.J.: Chatham house, pp. 60-90.

סקירת ספרים

פוליטיקה תקשורתית בת זמננו: אזרחות מקוונת בעידן של מדיה On-Line, חלק א

אורית גלילי-צוקר, תל אביב: רמות (אוניברסיטת תל-אביב), 2008, 268 עמודים

יריב צפתי*

תחום התקשורת הפוליטית התרחב מאוד בשנים האחרונות בישראל כתחום מחקר, הוראה ועיסוק. למרות זאת היצע הטקסטים הבסיסיים הערכניים בעברית בתחום זה, לצורכי הוראה ועיון, דל מאוד. ספרה החדש של גלילי-צוקר הוא אפוא בשורה משמחת למורים ולתלמידים בענף זה. אמנם הספר אינו מציע חידוש תאורטי, וגם אינו מתיימר לעשות זאת, אך הוא מתמקד בתיאור עדכני של מצב הספרות המחקרית בנושא.

יתרונותיו של הטקסט רבים: הוא כתוב בשפה עיתונאית ברורה וקולחת, הוא נשען על שפע מקורות, והוא מציע לקורא מסע מגוון ועשיר בנבכי היחסים הסבוכים של פוליטיקה ותקשורת, שכן הכותבת אינה מסתפקת בסקירה של מחקר ושל הגות אקדמיים – החל בהברמאס, גופמן, פייר בורדייה ופוסטמן, דרך שאדסון ומקקומבס ושאוו וכלה בפטרסון, קפאלה וג'יימסון, אינגאר, זאלר ודונסבך – אלא היא נשענת גם על נאומים פוליטיים, על כתבות עיתונאיות, על מאמרי מערכת של עיתונאים חשובים מרחבי העולם, על אתרי אינטרנט שונים (אם כי לא הייתי מרחיק לכת עד וויקיפדיה ווואלה-פדיה) ועל עבודות סטודנטאיליות. אחד מיתרונותיו החשובים של הטקסט הוא השימוש באנקדוטות ובדוגמאות רבות, בדיוק מן הסוג החסר לי לא פעם בהוראה – החל באנדרו ג'קסון וכלה במשה קצב, בדוח וינוגרד, בג'סי ונטורה ובארנולד שוורצנגר. מעלה

* ד"ר יריב צפתי (ytsfati@com.haifa.ac.il) הוא מרצה בכיר בחוג לתקשורת באוניברסיטת חיפה.

משמחת במיוחד היא שהמסע שמציעה לנו גלילי-צוקר אל נבכי היחסים שבין פוליטיקה ובין תקשורת עוצר בתחנות רבות בעולם ואינו מסתפק רק בדוגמאות מן ההקשרים הישראלי והאמריקני. הקורא נחשף לנאומים ולמאמרים של טוני בלייר, למחקרים על קמפיינים פוליטיים בגרמניה ובבריטניה, לאנקדוטות הקשורות לגירושין של ניקולה סרקוזי ולמסעות הבחירות של ברלוסקוני וכן לסיפורים בדבר יחסי התקשורת הרוסית עם ולדימיר פוטין ועוד.

הספר מתאר את השינויים ביחסים שבין פוליטיקה ובין תקשורת בעשורים האחרונים ומתעכב על השינויים הכלכליים הפוקדים את שוק התקשורת בעולם בשנים האחרונות ועל השפעת שינויים אלו על סיקור התחום הפוליטי. התהליך המשמעותי ביותר הפוקד את העיתונות הכתובה הוא מכירת שליטתם בעיתונים של תאגידים משפחתיים לחברות ציבוריות הנסחרות בבורסה והנמצאות למעשה בשליטת קרנות השקעות. שינוי זה מכתוב קיצוצים תקציביים כדי למקסם רווחים, תהליך המוביל למעשה להיעלמות עיתונות האיכות המודפסת. תהליך זה מלווה במסחור המדיה החדשותית האלקטרונית, מסחור הנובע מן הירידה בהכנסות מפרסום במדיה האלקטרונית בגלל ריבוי הערוצים, והוא מחולל לחצים לשלב תכנים בידוריים בחדשותיים כדי להרחיב למקסימום את גודל הקהל.

למסחור המדיה החדשותית מתלווה משבר מתמשך הפוקד את ארגוני השידור הציבורי ברחבי העולם, שחלקם פועלים בחשש אמתי מפני אבדן המימון הציבורי. כאשר לתהליכים אלו מתווספים שינויים מן הכיוון הפוליטי – כמו ירידה במעמד המפלגות ועלייה בחשיבות אישיותם של המועמדים (לצד מעבר של ידוענים מתחומי הבידור והספורט לפוליטיקה), התחזקות מעמדם של יועצי התקשורת ומומחי הספין, אמריקניזציה של מערכות בחירות, עליית הקמפיין השלילי והיחלשות הרגולציה הממשלתית – התוצאה היא ירידה ניכרת באיכות השיח הדמוקרטי והתמקדות תקשורתית באריזה ולא בתוכן, באסטרטגיה ולא במהות. התוצר הוא תהליך שאפשר לכנותו "פאודליזציה מחדש" של המרחב הציבורי שבמסגרתו מתרחש מעבר מדיון רציונלי ושיטתי לעירוב של אינפורמציה ובידור, מעבר הגורר עלייה בציניות של האזרחים כלפי הפוליטיקה.

ברמה הנורמטיבית מעניין לציין שלמרות שהספר מבקר באפקטיביות את ההתפתחויות הללו, הוא מסתיים בפרק העוסק בקמפיינים והסוקר למשל את התנאים שבהם קמפיינים שליליים אפקטיביים יותר מקמפיינים חיוביים (למשל, "שימוש באסטרטגיה שלילית מומלץ למועמדים שהסקרים אינם מנבאים להם הצלחה ולמועמדים שאינם מכהנים במשרה שאותה הם עלולים לסכן", עמ' 147), את האלמנטים והנושאים שמועמדים צריכים להבליט בקמפיין ואת הדרכים למיתוג אפקטיבי של מועמד. בכך הספר עשוי לתרום לחיזוק אפשרי של

סוג הקמפיין שאותו הוא מבקר בחריפות בפרקים הקודמים (זאת בהנחה שחלק מקוראיו עוסקים או יעסקו בשיווק פוליטי או בייעוץ תקשורתי).

הרכיב "כרך א" בכותר מרמז שזהו כרך ראשון בפרויקט שיהיה לו המשך. אם כך, סביר להניח שנושאים מסוימים שאינם מוצגים בכרך הנוכחי – למשל הוויכוח בדבר השפעות קמפיינים שליליים על אחוז ההשתתפות בהצבעה, הגורמים המשפיעים על עבודת העיתונאים, העמקת הדיון במושג "ערכי חדשותיות", הצגת הוויכוח בדבר adwatch ועוד – ימצאו את דרכם לכרך הבא. גם עיקר הכותר, "אזרחות אלקטרונית בעידן של דמוקרטיה On-Line", איננו מייצג היטב את הטקסט הנוכחי, ויש לקוות שהכרך הבא יכלול התייחסות מעמיקה למושג "אזרחות" בעידן האלקטרוני, מושג שנדון רק ביעף בפרק 3 של הכרך הנוכחי.

על אף רוחב היריעה, הסגנון העשיר והדוגמאות הרבות והמגוונות, לכרך הנוכחי יש גם כמה נקודות חולשה. אחת מהן היא שהספרות אינה תמיד מאורגנת באופן האפקטיבי ביותר. לדוגמה, אפשר למצוא בספר חזרות על רעיונות מסוימים הנדונים בפיוור בפרקים אחרים, כגון המסגור שנדון באופן דומה בפרקים 1, 4 ו-5. גם יש לא מעט אי-דיוקים. כך למשל אני חולק על הקביעה כי "מחקר דעת הקהל צמח מתוך לימוד השפעות המדיה" (עמ' 118), ואני סבור כי היו למושג שורשים בפסיכולוגיה ובמדעי המדינה שקדמו למחקרי ההשפעות. גם אם אפשר לראות במסגור "טעות מדידה" או "הסטה על בסיס סוציולוגי", על הקביעה ש"מסגור הוא לא הסטה על בסיס אידאולוגי" יהיו עוררין רבים, כולל רוברט אנטמן, שחלק מעבודותיו נסקר בטקסט. התאוריה של "מעגל הקסמים" של פיפה נוריס נסקרת במילים "האזרחים יודעים יותר מידי בנוגע לפוליטיקה, ויחד עם זאת, האזרחים אינם יודעים די", וגלילי-צוקר טוענת כי "לדעת נוריס, הייצוג הציני והשלילי של המערכת הפוליטית מפחית את ההשתתפות הפוליטית" (עמ' 67). אינני שותף לפרשנות זו לספרה של נוריס, שלמיטב הבנתי טוענת שההיצע המוגבר של ערוצי מידע ובידור יוצר מצב שבו המעורבים בפוליטיקה הופכים למעורבים יותר מבעבר, ואלו שאינם מעורבים הופכים למעורבים פחות מבעבר. נוריס גם מודאגת פחות מאחרים ממשבר ההשתתפות הפוליטית בדמוקרטיה המערביות. היא אף טוענת שברבות מן הדמוקרטיה המערביות אין כלל מגמה ברורה של ירידה בהשתתפות, לפי מיטב הבנתי את הטקסט שלה.

לטקסט של גלילי-צוקר נטייה להתייחס למחקר התקשורת כאל תת-ענף של מדעי המדינה (למשל, "ספר זה [...] עוסק לטעמי באחד התחומים המרתקים במדע המדינה והוא ניתוח תופעת הסימביוזה המוחלטת בין שתי זירות העוברות בעשורים האחרונים שינויים דרמטיים – הזירה הפוליטית והזירה התקשורתית", עמ' 9, וראו התייחסות דומה בעמ' 56). אינני שותף לתפיסה זו של הדיסציפלינה התקשורתית, שצמחה גם מלימודי הרטוריקה, העיתונאות והסוציולוגיה והושפעה

רבות מן הפסיכולוגיה החברתית של שנות החמישים של המאה העשרים. גלילי-צוקר גם ממעטת מאוד להתייחס לנושאים מתודולוגיים העולים מתוך העבודות שהיא מצטטת. כך למשל היא אינה מטיילה ספק בכיוון הסיבתי של העבודות שמצאו קשר בין חשיפה ובין תקשורת או קמפיין והשתתפות פוליטית נמוכה. עובדה זו מצערת, בהתחשב בכך שחלק מקהל היעד של הספר הוא תלמידים לתואר הראשון, ושמטרתה של ההכשרה האקדמית היא להקנות בצד גוף הידע גם חשיבה ביקורתית וכלים לרכישת ידע עתידי.

נושא אחרון, שלמען האמת גם אני מתקשה בו מאוד בכתיבתי בעברית, קשור לתרגום לעברית של מונחים מספרות המחקר (למשל המונחים "מדיות", "נגטיב קמפיין", "ספין דוקטורס", "סאונד-בייטס" ו"אינפוטיינמנט", החוזרים שוב ושוב בספר). למרות הכתיבה הרהוטה, הברורה והקולחת אפשר למצוא בספר טעויות גהה (בעיקר ברשימות המקורות שבסוף הפרקים) וטעויות ניסוח (למשל בעמ' 96 למעלה). לא מצאתי בספר התייחסות לזהותם של העורך המדעי או של עורך הלשון של הספר, אך רבות מבעיות אלו הן בתחום סמכותו של העורך לסוגיו ושל תהליך השיפוט המדעי.

חרף כל אלה אין ספק שהופעתו של ספרה של גלילי-צוקר הוא בשורה טובה לתלמידי התקשורת הפוליטית בישראל ולמוריה. רוחב היריעה, העושר של הדוגמאות והקשרים, הסקירה המקיפה והטיעונים לגופו של עניין, כל אלה מבטיחים שהספר יהיה לעזר לקוראיו. למדתי רבות מקריאת הספר, ואני משוכנע שהוא יעשיר את הוראת התקשורת הפוליטית בישראל. יתר על כן: התרומה הפוטנציאלית של הספר גדולה אף יותר, כי כמעט אי-אפשר למצוא ספרות מחקרית בעברית על אודות משבר ההשתתפות ועל אודות הירידה באיכות השיח הדמוקרטי במרחב הציבורי. תקוותי היא שאת ספרה של גלילי-צוקר יקראו גם עיתונאים, יועצי תקשורת ופוליטיקאים. אולי לחשיפה לסקירתה הקולחת של גלילי-צוקר בדבר משבר השיח הדמוקרטי תהיה השפעה ברוכה גם על אלו היכולים להשפיע על איכות השיח הלכה למעשה.

סקירת ספרים

Sourcing the news: Key issues in journalism — An innovative study of the Israeli press

Zvi Reich, Cresskill, New Jersey: Hampton, 2009, 228 pages

דייוויד וויבר*

תרגום: אלעד הורביץ

פרופ' צבי רייך מאוניברסיטת בן-גוריון בנגב כתב ספר חשוב, מרתק, קריא ועתיר תובנות על היבט חשוב בעיסוק העיתונאי שנחקר רק לעתים רחוקות: יחסי הגומלין בין המקורות החדשתיים ובין העיתונאים. באמצעות שימוש בשיטה "ראיונות שחזור פנים אל פנים", שבה מתבקשים עיתונאים לשחזר כיצד הפיקו מדגם של סיפורים חדשתיים, הוא מתמקד בהשפעה של מקורות חדשתיים על גילוי ידיעות חדשותיות בעיתונות הכתובה בסוף המאה העשרים, תקופה רבת שינויים בטכנולוגיות ובניהול הפיננסי של העיתונות, לא רק בישראל אלא בכל העולם, ועל שלבי האיסוף שלהן, וכן הוא מתמקד בשימוש שעושים העיתונאים במקורות אלה.

הספר מחולק לתשעה פרקים: הצגת תעשיית העיתונות, תיאור השיטות לחקר מקורות חדשתיים והעבודה העיתונאית, אפיון השלבים בסיקור חדשותי (בלוויית הבחנה ברורה בין גילוי ידיעה חדשותית ובין תהליכי איסוף ידיעות), דיון בשאלה מי יוזם את החדשות, תיאור הכמות והסוגים של המקורות החדשתיים השונים, עיון בתופעת ההדלפות, בחינת השפעת הטכנולוגיות החדשות על פרקטיקות ישנות, הצגת סוגים שונים של כתבים ועיון בחשיבות של העיסוק העיתונאי.

* Dr. David H. Weaver (weaver@indiana.edu) is the Roy W. Howard Research Professor, School of Journalism, Indiana University.

בהתבססו על רשימה מכובדת של מחקרים עיתונאיים קודמים ריך מצליח לערוך השוואות חושפניות בין ממצאיו ובין מחקרים קודמים, והוא אף משווה את השיטה שלו, ראיונות שחזור פנים אל פנים, לשיטות אחרות שהשתמשו בהן במחקרים אלו. כך למשל הוא מציג תוכנה משמעותית באשר למחקרים קודמים על "בניית סדר יום" (או "קביעת סדר יום חדשותי תקשורת"), כשבפרק הרביעי הוא כותב: "גילויים חדשותיים ממשיכים להיות ביוזמתם של המקורות, ואיסוף הידיעות – ביוזמתם של העיתונאים" (עמ' 56). הוא מציג מסקנות פרובוקטיביות אחדות לגבי ההשלכות של דפוס התנהגות זה על עניין הציבור ועל קביעת סדר היום הציבורי.

בפרק החמישי ריך מתעד את "המספר המועט, ההיקף הצר והיציבות היחסית" של מקורות חדשותיים (עמ' 89), אך מציין גם את העלייה הקלה במספר המקורות החדשותיים ואת הירידה החדה בסיפורים חדשותיים המבוססים על מקור יחיד בין השנים 1981-2001, המדגישות נקודת חוזק חשובה אחרת במחקר זה: הניסיון להשוות בין חלק מן הממצאים לאורך זמן. בכל אופן, היבט זה של המחקר הוא מעט בעייתי, כי הוא מתבסס על זיכרונם של מי שהיו עיתונאים עשרים שנה לפני המחקר הנוכחי. בפרק השני ריך מציין ששתי פשרות היו נחוצות: מספר המראיינים קוצץ בגלל הקושי לאתר כתבים מאותם עיתונים שעבדו באותם תפקידים לפני עשרים שנה, והראיונות שנערכו ב-1981 לא היו מכוונים לשחזור סיפורים חדשותיים ספציפיים. ריך מציין בהגינות שרוב המידע שעליו מתבסס מחקרו הוא הראיונות שנערכו ב-2001, וכי השתמש בנתונים שנאספו ב-1981 בצמצום, למעט המחקר על השינויים בשימוש בטכנולוגיה לגילוי ולאיסוף של מידע חדשותי.

השוואות אלו מעוררות גם את השאלה אם השיטה "ראיונות שחזור פנים אל פנים" (או "ראיונות משוחזרים") היא הדרך הטובה ביותר לחקור את יחסי הגומלין הממשיים שבין עיתונאים ובין מקורותיהם. תצפיות בלתי תלויות הן ככל הנראה השיטה הטובה ביותר להשיג זאת, אבל היא קשה מאוד לביצוע ליותר מקומץ עיתונאים וסיפורים חדשותיים. אחת הדרכים לתקף את שיטת ראיונות השחזור פנים אל פנים היא לערוך תצפיות אחדות, ורק לאחריהן לערוך את הראיונות כדי לבדוק את המתאם בין הראיונות ובין הנתונים שהתקבלו מן התצפיות. דרך נוספת היא לערוך ניתוח תוכן שיטתי של הסיפורים שהפיקו אותם עיתונאים, בשילוב ראיונות או תצפיות או שניהם גם יחד.

ללא קשר לשאלות המתודולוגית האלו, הספר מעלה ממצאים מרתקים שראוי לחקור אותם בהקשרים ובנקודות זמן אחרים. כך למשל הן התוכנות בפרק השביעי: עיתונאים, למרות הקדמה הטכנולוגית, ממשיכים להסתמך בצורה מפליאה על מקורות אנושיים; העיתונאים היום אינם נוטים להיות עדים בעצמם

למאורעות חדשותיים יותר מבעבר; וטכנולוגיות חדשות מחברות את העיתונאים ל"מציאות" מצד אחד ומנתקות אותם ממנה מצד אחר.

המסקנה בפרק התשיעי, ולפיה הדרך שבה נולד סיפור חדשותי כיום אינה שונה מבעבר, עולה בקנה אחד עם סקרים בקרב עיתונאים אמריקניים (Weaver & Wilhoit, 1986, 1996; Weaver et al., 2007) לאורך שלושת העשורים האחרונים, ובהם נמצא שקיים יותר קיבעון משינוי בתנאים ובשגרת יומם של עיתונאים, כמו גם בערכיהם האתיים והמקצועיים. רייך מציין שאמנם קיבעון זה מסייע למי שרואה בעיתונות מוסד שמרני מיסודו, אבל יש סיבות אחרות לקיבעון בעיסוק העיתונאי, והדיון של המחבר באלה (סוציולוגיות-ארגוניות, תרבותיות ואנושיות) בעמ' 178-180 חד הבחנה וראוי לקריאה ולהתעמקות.

כדאי גם לקחת בחשבון את המסקנות של רייך בעמ' 180-185 בדבר חשיבותם של העיסוק העיתונאי ושל יכולתו לזהות את הסיבות המעודדות השקעה עיתונאית גדולה או פחותה בזמן ובמשאבים. הדיון החושפני שלו בנושאים אלו משקף לא רק את מחקרו אלא גם את שנות ניסונו הרבות כעיתונאי. הוא הדין באשר לדיון שלו באפיסטמולוגיה של הדיווח העיתונאי בעמ' 185-189. למשל, המסקנה בעמ' 187 שהעיתונאים אינם מחליטים מה לסקר אלא בוחרים מה לסקר היא הבחנה דקה בעלת השלכות כבדות לקביעת סדר יום חדשותי. מנגד, המסקנה בעמ' 193 שלחץ גובר לרווחיות בארגוני חדשות יכול להביא לעבודה יסודית דווקא של בדיקת המקור לדיווח נראית תמוהה, כמו גם שתיים משלוש ההמלצות לשיפור העיתונות (הקמת צוותים קטנים של עיתונאים חוקרים וטיפוח אוריינות תקשורתית בקרב הציבור). ההמלצה השלישית לגבי רוטציה בין עיתונאים במדורים שונים נראית קלה יותר ליישום, ולכן סביר יותר שתקרה. אבל בין אם מסכימים עם רייך באשר להמלצות ובין אם לאו, זהו ספר חשוב ועתיר תובנות המעלה שאלות חשובות וחושף ממצאים חשובים לגבי העיסוק העיתונאי ולגבי עתיד העיתונאות. הספר מהווה גם סקירה שימושית של מרבית המחקרים החשובים על אודות עיתונאים ועיתונאות.

רשימת המקורות

- Weaver, D. H. & Wilhoit, G. C. (1986). *The American journalist: A portrait of U.S. news people and their work*. Bloomington: Indiana University Press.
- Weaver, D. H. & Wilhoit, G. C. (1996). *The American journalist in the 1990s: U.S. news people at the end of an era*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

Weaver, D. H., Beam, R. A., Brownlee, B. J., Voakes, P. S., & Wilhoit, G. C. (2007). *The American journalist in the 21st century: U.S. news people at the dawn of a new millennium*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

סקירת ספרים

Sourcing the news: Key issues in journalism — An innovative study of the Israeli press

Zvi Reich, Cresskill, New Jersey: Hampton, 2009, 228 pages

יורם פרי*

רק מספר קטן של חוקרי תקשורת בישראל הצטרפו לאקדמיה לאחר שצברו שנים של ניסיון עיתונאי מעשי. דינה גורן ויצחק רועה פרצו את הדרך, אחריהם באו אחרים, אך לא רבים. ספרו החדש של צבי רייך, איש "ידיעות אחרונות" בעבר, מהווה המחשה ליתרון היחסי שיש לחוקרים אלה על פני אחרים שקרקע גידולם הייתה אך ורק השדה האקדמי. מקריאת הספר ברור כי לכותבו יש תובנות עדינות שקשה להגיע אליהן על סמך היכרות תאורטית בלבד.

מנגד, את חברי הקבוצה הזו, אם אפשר לדבר בהכללה, מאפיין גם הרצון להראות כי הם השלימו את המעבר מן העולם המעשי לעולם האקדמי. ואכן, לכל אורכו הספר גדוש בהתייחסויות לספרות המקצועית, הוא מאזכר חוקרים ומחקרים ומרבה בהשוואות ובציטוטים של מקורות ביבליוגרפיים. בניגוד לנהוג במחקרים מדעיים, שבהם סקירות הספרות הביקורתיות מופיעות במרוכז בתחילת הספר, בספרו של רייך הדברים שזורים לאורך כל הפרקים, משתלבים באופן אימננטי עם נושא המחקר המתואר בכל פרק ופרק והופכים את המעקב הספרייתי הזה לנעים וללא מכביד. כך נעשה הספר אוצר בלום של התייחסויות למחקרים בתחום העבודה העיתונאית.

* Dr. Yoram Peri (yper1@umd.edu) is the Abraham S. and Jack Kay Chair of Israel studies and Director of the Joseph and Alma Gildenhorn Institute for Israel Studies at the University of Maryland.

וזהו לבו של המחקר שמתאר רייך: לעומת רוב מחקרי עיתונאות העוסקים בתכנים העיתונאיים, הוא עוסק בתהליך הייצור של החדשות, באופני העבודה של העיתונאים בישראל ובדפוס היצירה של המוצר העיתונאי – החדשות. במקום לעסוק במטען, בתוכני החדשות, רייך עוסק במובילים, ובלשונו "אני מבקש להתרכז בבחינה של תהליכי השינוע שלהן" (עמ' 32).

כדי לתאר את דפוסי העבודה הזו פיתח רייך מתודה מחקרית מקורית. בפרק השני, המוקדש כולו לנושא המתודולוגי, הוא מסביר את חולשות המתודות המסורתיות, המסתמכות על עדויות הכותבים, נשענות על הזיכרון שלהם או מתבססות על ניתוח תוכן של טקסטים עיתונאיים. מנגד, קשה לצפות שעיתונאים יחשפו בפני חוקרים את המקורות שלהם, יספרו על דפוסי העבודה הספציפיים ויתארו את יחסיהם עם המקורות, ובוודאי אין לצפות מהם שיצינו מדליפים בשמם. השיטה שפיתח רייך – הוא מכנה אותה "שיטת הריאיון המשוחזר" (reconstruction interviews) – הצליחה להתגבר על קשיים אלה, והיא מציבה בפני חוקרים בעתיד כלי יעיל למדי.

בכמה מן המסקנות העיקריות שלו הספר הוא קאונטר-אינטואיטיבי. בניגוד למקובל, המחבר טוען שהתפתחויות הטכנולוגיות המהפכניות בעולם התקשורת לא שינו ביסודו של דבר את דפוסי העבודה הבסיסיים של העיתונאים. על אף ההנחה שכניסת האינטרנט לחברה בת-זמננו הייתה בעלת אופי מהפכני, קובע המחבר שלאינטרנט לא הייתה השפעה עקרונית על דפוסי העבודה העיתונאית, ושכסך הכול הוא אינו מהווה מקור ראשוני לגילוי חדשות (אם כי הוא כן משמש אמצעי לשלב השני, הכולל איסוף פרטי מידע, בדיקה, השלמת עובדות חסרות, גיבוש החומר וכדומה).

על אף ההערכה שהתפתחותה של תעשיית יחסי הציבור גרמה לכך שחלק גדול יותר של החדשות הוא פרי יצירה של יחצנים ואנשי פרסום, לדעת רייך לא השתנה משקלם של היחצנים, ונשאר קטן כשהיה. בהכללה מבקש רייך לשלול את טענת הפסיביזציה, קרי את התזה שעיתונאים בימינו אקטיביים פחות מכפי שהיו בעבר. על פי תזה זאת, התפתחות תעשיית הפרסום, השיווק ויחסי הציבור, כמו גם ריבוי ערוצי מידע שלא היו קיימים כלל בעבר (פקס, דוא"ל, זימונית, אינטרנט, בנוסף לטלפון הקווי ולטלפון הסלולרי), כל אלה גרמו להצפה של חדשות, ולכן העיתונאים אינם מתאמצים למצוא חדשות, ובוודאי לא לכתת רגליים כדי להיות במקום ההתרחשות או להגיע ישירות למקורות.

על סמך מחקרו – שכלל 450 פריטי חדשות של שלושים עיתונאים בישראל – קבע רייך שבסופו של דבר מי שמכתיב את תחילת היווצרותן של החדשות הם המקורות, ואילו העיתונאים אינם מתאמצים למצוא חדשות, ובוודאי לא לכתת השני של גיבוש החדשה. מסקנות אלה מציבות את רייך קרוב יותר לקבוצת

החוקרים המסורתיים, ולא הרדיקליים, של תחום העיתונאות. זאת, על אף שהוא מצביע על דפוס ביניים. ועם זאת משתמע שרייך חולק על תזת ההטרונומיה של בורדייה, קרי על הטענה שהתקשורת חדרה לשדות החברתיים השונים במידה ששינתה אותם מעיקרם; זו התזה שלאורה ניתחתי את השינויים שחלו בפוליטיקה הישראלית בספרי (Peri, 2004).

המחקר של רייך תורם תרומה חשובה להבנת תהליך ייצור החדשות. בעקבות ג'ון מקמנוס (John H. McManus) אף רייך מזהה שני שלבים בתהליך זה: שלב גילוי החדשה ושלב הגיבוש שלה (באנגלית הוא משתמש במונחים *discovery and collection*). לעומת מקמנוס, שעסק בעיקר בשלב הראשון, עיבה רייך את השלב השני – השלב שבו העיתונאי עובד בפיסת המידע הראשונית, אוסף חומרים רבים יותר כדי להרכיב את התצורה, מוודא את העובדות ומגבש אותן לכלל סיפור הראוי לפרסום – והוסיף לו תובנות.

ההבחנה בין שני השלבים מגלה כי אופן הייצור של החדשות שונה בשני השלבים. בכל אחד משני השלבים עושה העיתונאי שימוש בטכנולוגיות שונות. הטכנולוגיות הנפוצות יותר בשלב הראשון הן אלה המשתמשות בטקסטים, כמו הזימונית ("ביפר", pager), ואילו השימוש בטלפון הוא הנפוץ ביותר בשלב השני. חשובה יותר היא השאלה מאין נולדת הידיעה. המחקר מגלה כי בשלב הראשון, ברוב המקרים העיתונאי מקבל את הידיעה, או מה שעיתונאים מכנים "טיפ", מן המקור. לעומת זאת, בשלב השני עוברת היוזמה לעיתונאי, והוא זה שמחפש את המידע הנוסף הדרוש לבניית הידיעה המגובשת.

בנושא זה הפתיעו אותי כמה מממצאי המחקר. מניתוח טקסטים עיתונאיים, כמו גם מהיכרותי הקרובה את עבודת העיתונאים, אני משוכנע שחלה ירידה ברמת האתיקה המקצועית בארץ. בהכנים סיפור חדשותי אין העיתונאים מתאמצים להגיע למקורות רבים, וחמור מזה, במקרים רבים מדי הם אינם טורחים כלל לוודא עובדות ומסתפקים במקור אחד. על סמך הראיונות שערך עם העיתונאים סבור רייך שתיאור זה שגוי, והוא אף מרחיק לכת וטוען שבמשך השנים חלה עלייה במספר המקורות שעליהם מתבססים עיתונאים בבניית הסיפור (עמ' 64), אם כי הוא מודה שהעיתונאים הישראליים אינם מרבים לוודא עובדות, ולמרות שהם מכירים בחשיבות הערך המקצועי הזה, רק רבע מהם נוהגים לפיו הלכה למעשה. מי שזוכה לביקורת של ממש, למרות עמדתו המקלה של רייך, הם הכתבים המסקרים את תחומי הכלכלה (בניגוד לשתי קבוצות אחרות: כתבים לענייני פוליטיקה של העמודים הראשונים והכתבים לענייני פנים בעמודים הפנימיים). אלה הם הפסיביים ביותר בין סוגי העיתונאים, כי הם מקבלים חומרים מדוברים וממפרסמים, ממעיטים ליוזם בעצמם, מסתפקים במקורות ספורים, אינם מוודאים את העובדות ומתבטלים בפני המקורות שלהם.

יחסי העיתונאי והמקורות שלו תופסים מקום מרכזי בספר, ומכאן נובע גם טיפול רחב באופיים של המקורות: מקורות רשמיים ולא רשמיים, מיקומם בצמרת ההיררכיה או בתחתיתה, מאגר קבוע של מקורות לעומת מאגר משתנה וכיוצא בכך. המחקר האמפירי בישראל אישש בסך הכול עובדות מוכרות ממחקרים רבים בעולם. לדוגמה, עיתונאים מעדיפים מקורות רשמיים, או הם פונים לבעלי סמכות ולממלאי תפקידים בכירים גבוהים יותר משהם פונים לאלה הנמצאים נמוך יותר בהיררכיה המוסדית.

אבל רייך גם מספק הסבר אלגנטי לכך. לא זו בלבד שאלה שניצבים גבוה יותר במדרג הם בעלי ידע רב יותר ותפיסה רחבה וכוללת יותר מאחרים (היבט הלוגוס של הטקסט), אלא הם גם נהנים מרמת לגיטימציה גבוהה יותר מאחרים (היבט האתוס של הטקסט), ובעיקר הם חוסכים זמן ועבודה. בכלל, השיקול בדבר החיסכון בזמן וצמצום ההשקעה ביצירת חדשה תופס מקום מרכזי בהסבר של רייך על אודות העדפת השימוש בטכניקות עבודה שונות. בכך דוחה רייך את הטענות המקובלות שהעיתונאים פשוט עצלנים, ומסביר שמדובר כאן בשיקולים רציונליים מסוג כלכלת ניהול זמן ויחסי עלות-תועלת.

לאחר שמציג המחבר את העקרונות הבסיסיים של ייצור החדשות הוא עובר להבחנה בין סוגי עיתונאים, בין תחומי סיקור עיתונאי וכן בין סוגי עיתונים. בחלקים אלה של הספר נחשפו כמה עובדות מעניינות. הרשימה אותי במיוחד העובדה שאין הבדל עקרוני ברמה הפרופסיונלית של העבודה העיתונאית בין העיתונאים העובדים בעיתון איכותי ("הארץ") ובין אלה העובדים בעיתון טבלואידי ("דיעות אחרונות" או "מעריב"). רייך הגדיר את רמת הפרופסיונליות על פי 14 משתנים, ביניהם מידת היזמות בגילויי חדשות ובגיבושן, רוחב הסיקור של תהליכים, מידת השימוש במקורות לכל ידיעה, ההישענות על הדלפות, ההקפדה על וידוא ראיות, ההישענות על דוברים, השימוש במקורות אנונימיים, מידת השימוש בארכיון ועוד (עמ' 148).

והנה מתברר שאין הבדל עקרוני בין שיטות העבודה של עיתונאים בעיתון האיכותי ובין אלה של עמיתיהם בעיתון הטבלואידי. ההבדל במוצר העיתונאי נובע בראש וראשונה מן התכנים השונים, כמו גם מן השוני ביחסי עורכים-עיתונאים ובעקרונות העריכה: מידת העצמאות של העיתונאים ב"הארץ" גבוהה מזו של עמיתיהם בטבלואידיים; ידיעות ב"דיעות אחרונות" או ב"מעריב" נוטות להיות לקט המובא בידי מספר עיתונאים והמגובש אחר כך בידי העורך, וכך השפעתו של העורך על הנוסח הסופי של הידיעה בהם רבה לאין ערוך מזו של מקבילו ב"הארץ".

ספרו של רייך עשיר במידע. הפרקים קצרים יחסית, ערוכים כהלכה (ניסיונו העיתונאי של רייך מורגש, כצפוי), וכל אחד ואחד מהם מכיל התייחסויות

ביבליוגרפיות רבות. בהכללה, על אף עומקו הספר קל לקריאה. בסך הכול זהו ספר חשוב מאוד לא רק לחוקרים ולתלמידים של תקשורת אלא גם לעיתונאים ולכל מי שתחום התקשורת קרוב ללבו.

פרק המבוא, המתאר את הזירה העיתונאית בישראל, חלש יחסית: אין בו חידושים משמעותיים, הוא מסתמך בעיקרו על מחקרים קיימים – אמנם אין בכך פסול כלל וכלל, אך הוא מסתפק במאגר קטן מדי של מקורות – והוא מתעלם מעבודות מחקר חשובות שנעשו בשנים האחרונות.

יתר על כן: אמנם פרק זה מתאר את זירת התקשורת הישראלית ואת מה שהתרחש בה בשנים האחרונות, אבל הוא מתעלם מהקשרים חברתיים-פוליטיים רחבים יותר של זירת התקשורת, כמו אלה שמייטיבים לתאר דן הליך ופאולו מנציני (Hallin & Mancini, 2004) במחקר המשווה החשוב שלהם, המהווה היום בסיס למחקרים משווים רבים על יחסי עיתונאות-חברה-מדינה במדינות דמוקרטיות. נכון, רייך מתרכז בעבודה העיתונאית עצמה, אבל בפרק המבוא, המתאר את הזירה הישראלית, היה מקום לשילוב אלמנטים מן המודלים שלהם. חולשה אחרת של המחקר נובעת מן האופי הדמוי-פוזיטיביסטי שלו. אמנם תיאור עבודתם של העיתונאים מתבסס לא רק על השאלון הכמותי אלא גם על עדויות שנגבו מהם בראיונות, אבל רייך מקמץ בממדים האפי, האנתרופולוגי או הספרותי, המקובלים בז'אנר הביקורתי של מחקרי עיתונאות. הספר מאזכר למשל אירועים חשובים, אבל עושה זאת במשורה.

לדוגמה, יש בספר פרק טוב העוסק בהדלפות, אבל הוא יכול היה להיות מועשר אילו אוזכרו בו כמה הדלפות חשובות בתולדות המדינה, ואילו הכיל גם ניתוח של משמעות התופעה לגבי טיב הממשל בארץ. מי שמכיר את מסדרונות הכוח הישראלי לפני ולפנים יודע שאצלנו ההדלפות מן הממשלה חמורות בהרבה מאלה שבמשטרים פרלמנטריים אחרים. אני זוכר את היום שבו פיטר ראש ממשלת בריטניה קאלאהן שר בממשלה, מכיוון שזה העז להדליף לשבועון *New Statesman* את ההרכב השמי של ועדות הממשלה. אצלנו, הדלפות של תוכן הדיונים בממשלה הן נורמה שגורה, והאופנה בשנים האחרונות היא להדליף במהלך הישיבה עצמה. ההדלפות אצלנו כה חמורות עד שהן יצרו מצב שאי-אפשר לקיים דיון רציני אפילו בנושאים קיומיים כמוקדי הכרעה פנימיים. מנגד, יש המנצלים את ההדלפות, למשל מן הממשלה, כתואנה להתחמק מלשתף אחרים, גם שרים בכירים, בהחלטות בנושאים הרי גורל. אני זוכר מקרים רבים שראש הממשלה דאז גולדה מאיר השתמשה בעילה זאת, והיא לא הייתה היחידה. יצחק רבין חשש להפקיד בידי שמעון פרס את תיק הביטחון בממשלתו הראשונה – הוא עשה זאת רק בלית ברירה ומחמת משחק כוחות פנים-מפלגתי – מכיוון שהאמין

באמת ובתמים ש"האיש הזה הוא ברז של הדלפות". לא במקרה הייתה בישראל קבוצה של עיתונאים בכירים שכונתה כבר בשנות החמישים "יונייטד פרס". לב המחקר של רייך הוא טכניקות העבודה של עיתונאים, והוא טיפל בכך יפה גם בפרק החשוב שלו על ההדלפות. לא מוצדק לבקר ספר על מה שאין בו, אבל אילו הרחיב קצת את היריעה ושילב גם אלמנטים היסטוריים של התופעה ושל משמעותה התרבותית, היה מעשיר את הניתוח.

בפרק האחרון מסכם רייך באופן מעמיק כמה סוגיות תאורטיות של חקר העבודה העיתונאית, ובשולי הפרק הקודם לו, על פני שני עמודים בלבד, הוא מציג כתב אשמה נוקב ביחס לכמה מדפוסי העבודה השגורים בישראל, (עמ' 173-172). עמודים אלה כוללים ביקורת חריפה במיוחד על אופן העבודה של הכתבים הכלכליים, המושפעים מן הארגונים הכלכליים ומן התרבות העסקית, במקום להיות ממבקריהם הנוקבים ביותר, והניכרים במיעוט מקורות ובתלות גבוהה בהם. אבל הביקורת מתייחסת גם לעיתונאים ולעורכים בתחומים אחרים. הללו מגלים חוסר עצמאות וביקורתיות בסיקור התחום המדיני-ביטחוני, גישה פסיבית ורֶאָקְטִיבִית בסיקור ענייני הפנים ושיטות עריכה שגורות הפוגעות בטיב המוצר העיתונאי. בהקשר זה מזכיר רייך את האמרה בתחום הרפואה: "עיקרון ראשון בטיפול נכון הוא לא לגרום נזק".

החשובה בנקודות התורפה שמזכיר רייך משתרעת על פני ארבע שורות בלבד: היעדר גיוון של קולות ודעות בעיתוני ישראל. זו סוגיה כבדת משקל, וראוי לא להמעיט בהשפעתה השלילית על התרבות ועל הפוליטיקה הישראליות. היא טרם זכתה לטיפול מקיף, ורייך זרק כפפה למחקר שיטפל בה ביסודיות. וכמו שנהגו כתבי "דבר אחר" לסיים את מאמרי המערכת שלהם, "ויפה שעה אחת קודם".

רשימת המקורות

- Peri, Y. (2004). *Telepopulism: Media and politics in Israel*. Stanford: Stanford University Press.
- Hallin, D. & Mancini, P. (2004). *Comparing media systems: Three models of media and politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

סקירת ספרים

Coming home: Media and returning Diaspora in Israel and Germany

Nelly Elias, Albany: SUNY Press, 2008, 175 pages

ברברה פפטץ*

תרגום: אלעד הורביץ

נלי אליאס ניסתה לחקור נושא מרתק: תפקידה של צריכת התקשורת בתהליך שילובם החברתי של מהגרים רוסיים לגרמניה ולישראל. השאלות הנשאלות במסגרת מחקר זה נוגעות בעיקר חשובה שבה נתקלות כל החברות הפוגשות זרמי הגירה גדולים: האם התקשורת יכולה לשמש כמתווכת לשילוב חברתי, תרבותי ופוליטי בעבור מהגרים בסביבות החברתיות החדשות, ומהם תפקידיה החברתיים של התקשורת במצבי המעבר הקיומיים של המהגרים הנמצאים בשלבי קליטה בחברה חדשה?

אליאס מציגה שתי שאלות נוקבות אלה בהתייחס לשתי קבוצות מהגרים ייחודיות: מהגרים יהודיים מרוסיה שעלו לישראל ומהגרים גרמניים ממוצא רוסי (Aussiedler) שהיגרו לגרמניה. שתי קבוצות אלו, שהגירתן הגיעה לשיאה בשנות התשעים של המאה הקודמת לאחר סיום המלחמה הקרה, מוגדרות כ"שיבת התפוצות" (returning diaspora): אנשים העוזבים מדינה במצב פוליטי וכלכלי קשה ועוברים למדינה הנתפסת בעיניהם כמולדתם ההיסטורית. באותה תקופה, גרמניה וישראל נקטו מדיניות הגירה חופשית בעבור הקבוצות הללו תוך כדי הכרה בזכות המהגרים לשוב למולדתם ההיסטורית, אם יוכלו להוכיח את מוצאם

* Dr. Barbara Pfetsch (pfetsch@zedat.fu-berlin.de) is a professor of Political and Social Science at the Freie Universität Berlin.

הגרמני או היהודי, בהתאמה. כך נהנו שתי הקבוצות הללו מזכויות מלאות כאזרחים וקיבלו סיוע סוציאלי וחברתי בשלבים הראשונים של התיישבותן מחדש. לכאורה נראה שמצבן של שתי הקבוצות האלה מספק כמה פרמטרים אידאליים למחקר השוואתי מעמיק בדבר שימוש בתקשורת בסביבות ובתנאים חברתיים זהים. אך כפי שמתברר, לבסיס ההשוואתי הזה יש החסרונות שלו. לאורך המחקר הכותבת נאבقت עם כמה פרמטרים להשוואה: ההרכב החברתי של קבוצות המהגרים, הרקע הפוליטי והחברתי של המולדת החדשה, הקשר ההגירה, כמו גם ההיצע התקשורתי והמניעים לצריכת תקשורת. אך מאחר שהגורמים האלה שונים בין הקבוצות, קשה לערוך את ההשוואה. ואף על פי כן אליאס משווה בין הרגישויות של שתי הקבוצות וכן בין דיווחיהן בדבר השימוש שלהם בתקשורת. יתר על כן: מאחר שבמחקר חסרים בסיס תאורטי או אנליטי מרכזי וקטגוריות שיאפשרו לה למיין אילו היבטים חיוניים, ולאילו היבטים יש לייחס פחות חשיבות, אליאס מציגה דוח תיאורי של מה שאמרו לה המהגרים ברבים מן הראיונות שערכה. משום כך אפשר לקרוא את הספר הזה כדוח על עבודת שדה של ראיונות עם מהגרים רוסיים בגרמניה ועם מהגרים רוסיים יהודיים בישראל שפתחו את סגור לבם בפני החוקרת.

הממצאים חושפים דפוסים של שימוש בתקשורת בקרב שתי קבוצות שונות בתכלית, בהתחשב בהרכבן החברתי ובמוצאן. הרוסים הגרמניים למשל הם אינדיבידואלים המאופיינים ברקע השכלתי נמוך ובמגורים בעבר בסביבה או באזורי ספר מרוחקים אחרים, והם מושווים לרוסים יהודיים, רובם בעלי השכלה רחבה, שהתגוררו בערים הגדולות של רוסיה. מעבר לשאלת הבחירה העצמית של המרוויינים ולספקות לגבי ייצוגיותם, הממצאים מדווחים כעובדות ללא מידע באשר לשאלה איך בחרה המחברת את הציטוטים שלה, לא רק ביחס למקור, אלא גם ביחס לטקסטים שניתנו במהלך הראיונות למרוויינים ושעליהם נתבקשו להגיב.

וכך, מוצג לקורא נרטיב אמפתי על אודות הרגישויות של שתי קבוצות המהגרים, ובסופו של דבר מתברר כי ההשוואה בין הרוסים בגרמניה ובין הרוסים בישראל מובילה לראייה בצבעי שחור-לבן את תפקידי התקשורת בהקשרים של הגירה, של מדיניות הגירה ובסופו של דבר של שיפוט ערכי של שתי המדינות הנחקרות. אליאס מאפיינת את מדיניות ההגירה הגרמנית כמדיניות "כור היתוך" נוקשה הדוחקת במהגרים הרוסיים להיטמע במבנה החברתי, שנראה כי הוא מונע מהם את האפשרות לשמור על זהותם האתנית. על כן, בשעה שהיצע התקשורת הרוסית מיובא מרוסיה, ותקשורת רוסית אמתית, הנוצרת במיוחד בעבור המהגרים, היא יקרת המציאות, המהגרים משתמשים בטלוויזיה הגרמנית בעיקר כדי לשפר

את כישורי השפה שלהם. ואכן, אפשר לפרש זאת למעשה כתרומתה החיובית של התקשורת הגרמנית לשילובם של המהגרים בגרמניה. לעומת זאת, פרשנות המחברת את רגשות המרואיינים שאליהם נחשפה מגלה תמונה אחרת: מאחר שהמצב הפוליטי והביטחוני בגרמניה יציב, המהגרים אינם מתעניינים בחדשות. עוד מוצג כעובדה שהמהגרים לגרמניה מרגישים מופלים לרעה בידי המקומיים. הם מוצאים את עצמם "מושא למבטיהם החודרניים של המקומיים השופטים אותם בחומרה על כך שאינם עומדים בסטנדרטים התרבותיים של הרוב" (עמ' 149). אין פליאה שלמחברת אין ספק באשר להאשמותיהם של המרואיינים שלה שהתקשורת הגרמנית מלאה בסטראוטיפים שליליים לגבי המהגרים. לפיכך חוסר האמון של המהגרים הרוסיים כלפי מקורות גרמניים וכן הזרות העמוקה שהם מרגישים כלפי מולדתם החדשה נראים כתוצאות הגיוניות של חוסר הנוחות הזוה.

גם התמונה שמציגה אליאס לגבי ישראל חד-צדדית מאוד. כאן המחברת משבחת את ישראל על מדיניות ההגירה הסובלנית שלה המאפשרת שימור זהות אתנית. בהתאם לכך המהגרים הרוסיים בישראל מעדיפים טלוויזיה רוסית בלוויין כתקשורת העיקרית שלהם, ומתנזרים כמעט לחלוטין מתקשורת עברית. אמנם הם מתנגדים ללמוד עברית, שפת מולדתם החדשה, ולדבר בה, אך מאחר שהתקשורת הרוסית בישראל מדווחת בחדשות על האירועים בישראל, המהגרים משתלבים היטב בחברה הישראלית ונטמעים בה חברתית ורגשית. בגלל המצב הפוליטי, המהגרים בישראל משוועים לחדשות ולמידע ומפתחים זהות חזקה עם הרוב היהודי, כמו גם הרגשה של נוחות, של ביטחון עצמי ושל "להיות בבית". על כן, אנו לומדים מן המחקר שצריכה אינטנסיבית של תקשורת רוסית מונעת היבדלות ועוזרת למהגרים הרוסיים בישראל להרגיש כחלק אמתי מן החברה הישראלית. בסופו של דבר, המחקר מוכיח את מה שרצו להוכיח מלכתחילה לגבי מהגרים רוסיים: התקשורת הרוסית בישראל מעודדת אינטגרציה חברתית, ואילו התקשורת בגרמניה מונעת אינטגרציה כזו.

כשהתחלתי לקרוא את מחקרה של נלי אליאס, הייתי סקרנית ולהוטה למצוא תשובות לשאלה גדולה של מחקר תקשורת מורכב וקשה לביצוע. לצערי, מחקר זה לא עזר לי להבין את הדברים הבסיסיים ביותר לגבי תפקידי התקשורת הן בתהליכי ההגירה הן בתהליכי האינטגרציה החברתית של המהגרים. במקום זאת, הוא חיזק שוב ושוב, לפחות בעבורי, את החשיבות הרבה של מזעור משוא הפנים במחקרים של מדעני החברה ושל פרשנותם לממצאיהם.

סקירת ספרים

Coming home: Media and returning Diaspora in Israel and Germany

Nelly Elias, Albany: SUNY Press, 2008, 175 pages

לריסה רמניק*

תרגום: אלעד הורביץ

ספר זה ייחודי בנושאו: הוא חוקר את התפקיד של שפה אתנית או של שפת מיעוט בתקשורת, בתהליכי יישובם ושילובם מחדש של מהגרים מברית המועצות לשעבר בישראל ובגרמניה. שתי קבוצות המהגרים שייכות ל"שיבת התפוצות", הידועה גם כ"הגירה מועדפת אתנית", שבה קבוצה אתנית מוגדרת שבה למולדתה ההיסטורית. במרכזו של מחקר זה שתי קבוצות מהגרים מברית המועצות לשעבר, יהודים וגרמנים (Aussiedler), שעזבו את ברית המועצות הקורסת כדי להתיישב מחדש בארצות מולדתם ההיסטורית במהלך שנות התשעים של המאה הקודמת והעשור הנוכחי. בהתבסס על עבודת שטח זהירה – תצפיות, ניתוח אמצעי התקשורת הקיימים, מסמכים ומאה ראיונות אישיים עם המהגרים – נלי אליאס מראה איך תקשורת בשפה הרוסית הפכה לאחד הכלים המרכזיים להתקבלות המהגרים במדינתם החדשה ולהבאה לידי ביטוי הן את המטען התרבותי שלהם הן את בניין הזהות החברתית כאזרחים ישראלים או גרמניים. השוואה בין שתי קבוצות מהגרים דוברי רוסית אלו, שמצאו את עצמם בארצות שונות מבחינה תרבותית ולאומית, מעניקה הזדמנות ייחודית לעמוד על התפקידים הכלל-עולמיים של צריכת תקשורת מיעוטים לעומת צריכת התקשורת ההגמונית המרכזית, כמו גם הצצה למאפיינים הייחודיים של קהילות מהגרים אלו.

* ד"ר לריסה רמניק (remenl@mail.biu.ac.il) היא פרופסור מן המניין בחוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטת בר-אילן.

לעומת מרבית המחקרים הקודמים של תקשורת מהגרים, שהיו תיאוריים, הספר הנוכחי מתרכז בתפקידה של התקשורת בעשייה הפוליטית ובחיים האזרחיים של קהילות מהגרים, כמו גם בצריכת התרבות שלהם ובתהליך ההדרגתי של השתלבותם בחברה הקולטת. לטענת המחברת, מהגרים דוברי רוסית בישראל ובגרמניה השתמשו באמצעי התקשורת הזמינים בדרכים שונות. בעוד המהגרים לגרמניה נאלצו לעשות מעבר מהיר לתקשורת המרכזית בשפה הגרמנית (עם שימוש מועט בעיתונים ובמגזינים בשפה הרוסית), המגמה בקרב יהודים-רוסים בישראל הייתה מנוגדת: שליטה של תקשורת בשפה הרוסית בצריכת התקשורת והתרבות שלהם. המהגרים הגרמניים-רוסיים היו מוכנים טוב יותר למעבר מהיר לתקשורת המרכזית הודות לשליטתם החלקית בגרמנית, למוטיבציה גבוהה לרכוש אותה במהירות ולהיטמעות באופן כללי בחברה הגרמנית. בראש ובראשונה, מהגרים אלו לא רצו שהגרמנים המקומיים יראו בהם "רוסים" או "סובייטים". הם התביישו במבטא הרוסי שלהם, בבגדים המיושנים ובצלחות הלווין במרפסות שהעידו על כך שהם צופים בטלוויזיה הרוסית. בהתחשב בהתעניינות המוגבלת של מהגרים אלו בצריכת תקשורת ברוסית, ההיצע שלהם היה די מוגבל. אין עיתון יומי (רק ירחונים), ואין ערוצי רדיו/טלוויזיה ברוסית שמקורם בגרמניה. אמנם שידור ערוצי טלוויזיה רוסיים בגרמניה אפשרי, אך הוא יקר, ולכן רק חלק קטן מן המהגרים רכש את האופציה הזו.

בניגוד לכך, ישראלים דוברי רוסית הראו מוטיבציה פחותה להיטמעות וחיבור חזק לשורשיהם התרבותיים. כתגובה לכך לחלה הבשורה של תקשורת רוסית משגשגת למארג החיים בישראל, לרבות כמה עיתונים יומיים, שבועונים וירחונים וכמה תחנות רדיו וטלוויזיה – חלקן מקומיות וחלקן מרוסיה שנקלטות באמצעות כבלים או לוויין. האוכלוסיות בגיל העמידה בשתי המדינות מיטיבות יותר מכול להציג את הניגוד ברפואי צריכת התקשורת. בעוד שלרוב הגרמנים מברית המועצות לשעבר היו קשרים חלשים לתרבות הרוסית, והם תיעלו את הגרמנית שלהם לקריאת עיתונים ולצפייה בטלוויזיה בגרמנית סמוך למועד הגעתם, ליהודים היו מטען וזהות תרבותיים איתנים, והם לא ראו סיבה להתכחש להם בישראל. יתרה מכך: היה להם הכורח ללמוד עברית, שפה שמית עתיקה שלא הכירו מלכתחילה והתקשו לשלוט בה במידה מספקת, כדי לעקוב אחר התקשורת המרכזית. לשתי קבוצות המהגרים גם רמת השכלה שונה: יותר מ-70% מן היהודים הם בעלי תואר אקדמי (עם דרישה למוצרי תקשורת באיכות גבוהה), לעומת בערך 20% מן הגרמנים, וממילא הם מגלים דרישה הולכת וגוברת לתקשורת איכותית. לכן מרבית המהגרים הרוסיים הבוגרים והמבוגרים בישראל שימרו את הרגלי צריכת התרבות והתקשורת ברוסית למשך שני עשורים, לעומת

המהגרים הצעירים, ששינו עם הזמן את הרגלי הצריכה של התקשורת העברית והבין-לאומית – ערוצי טלוויזיה, עיתונים ואתרי אינטרנט.

אליאס קובעת שגם החברות הקולטות התנהגו בצורה שונה: הציבור הישראלי היה סובלני, יחסית לציבור הגרמני, כלפי הנוכחות המוגברת של השפה והתרבות הרוסיות (בעיקר בפריפריה של התרבות העברית הדומיננטית), ואילו הציבור הגרמני היה ביקורתי מאוד כלפי סממנים של שמרנות תרבותית (אפילו בביטויין המשני, כמו צלחות לוויין על המרפסות), שנתפסה כחוסר רצון של חלק מן ה-Aussiedler להיטמע. בכל אופן, בשתי המדינות היה לתקשורת המרכזית תפקיד מרכזי בהפצת סטראוטיפים שליליים של המהגרים הרוסיים כחסרי רצון להיטמע, כנוטים לפשיעה וכמנצלים לרעה את מערכת הרווחה. אליאס מסיקה שלתקשורת המיעוטים היו תפקידים זהים, אך גם שונים, בחייהם של מהגרים סובייטיים לשעבר בישראל ובגרמניה. בעוד הישראלים הרוסיים התעניינו באופן הולך וגובר בחיים המקומיים, בעיקר במישור הפוליטי ובפרשנויות (שנצרכו ברוסית), גרמנים רוסיים (בעיקר בני השכבה שלא הצליחה להשתלב) פנו לעיתונים ולערוצי טלוויזיה ברוסית כדי להתחבר מחדש למדינתם הישנה והתעניינו יותר בחדשות ובסיקור חדשותי מברית המועצות לשעבר. אליאס מצביעה על מעין פרדוקס, ולפיו המדיה הגרמניים המרכזיים לא תרמו לשילובם החברתי של ה-Aussiedler למרות מאמצם לעבור אל השפה הגרמנית ולהשתמש בה. לעומת זאת, העולים לישראל הזדהו יותר ויותר עם מולדתם החדשה, למרות שצרכו חדשות ומדיה אחרים בשפה הרוסית דווקא. אינני משוכנעת אם אני מסכימה עם טיעון זה, אבל הוא בהחלט עשוי להיות נושא לדיון מרתק.

הספר כתוב היטב ומומחש בדוגמאות ובציטוטים צבעוניים. הוא עתיר הבחנות מעניינות והשוואות מאלפות בין תהליכי הקליטה בשתי המדינות. כמו כל מחקר המבוסס על שיטות אתנוגרפיות, גם מחקר זה משקף את בחירתה של החוקרת את החומרים ואת הפרשנות הסובייקטיבית שלה, אשר עשויים להיתפס באור שונה בקרב הקולגות והקוראים. זוהי בדיוק הסיבה לכך שספר זה מהווה תרומה מכובדת לספרות העכשווית על הגירה ועל זהות אתנית, כמו גם על תקשורת ורשתות מדיה.

The role of newsgroups in coping with the coming-out process of gay male youth

Avi Marciano*

Abstract

In light of the complex life experience of gay male youth and due to the crucial role the traditional mass media play in this experience, scholars and activists have devoted much attention to the liberating potential of the Internet. This potential, among other merits, finds expression in one of the most prominent on-line applications – newsgroups. The study examines Internet newsgroups as a potential mitigating tool in the complex coming-out process of gay male youth. Employing a qualitative discourse analysis of the messages, the research focuses on *Ga'ave Tseira* ("Young Pride"), an Israeli newsgroup that appeals to GLBT (gay, lesbian, bisexual, transgender) youth and operates under the *Tapuz* portal. Findings indicate that the newsgroup functions as a social arena that offers its participants an embracing milieu, where for the first time in their lives they are free of moral judgment of their sexuality. Through four distinct yet interrelated ways, the newsgroup helps its participants to cope with one of the most significant milestones in a gay person's life – the coming-out process: (1) refuting prevalent stereotypes of homosexuality; (2) facilitating the acceptance of one's sexual orientation; (3) prompting its disclosure; and (4) creating social relations within and outside the virtual environment.

* Avi Marciano (marcianoavi@gmail.com) is a graduate student in Communication at the University of Haifa.

The naked state: Eros, civilization, and the Naked Issue in Israel's *Pnai Plus* magazine

Gilad Padva*

Abstract

The first Naked Issue of the Israeli weekly TV magazine *Pnai Plus* ("Leisure Plus"), published in April 2008, is a relatively rare phenomenon in the Israeli media. This study, criticizing the texts and images of this nude project, is based on a revision of Herbert Marcuse's *Eros and Civilization* (1955) that supports liberation of Eros and sexual desire from the capitalist bourgeoisie inhibitions. This article criticizes the diffusion of erotica and pornographic aesthetics into Israeli mainstream magazines, and examines the fetishization of the woman's body; the use of motherhood as an ethic and national justification for showing naked women; the complicated mechanisms of reproduction of the (hetero) sexual order; and the patriarchal stereotypization of the female body enforced by the local Culture Industry. This article focuses on the essential gap between sexual freedom according to Marcuse's emancipatory vision, and the problematic national, social, gender, sexual and ethnic characteristics of *Pnai Plus*, which is eager to determine new aesthetic and ethic standards of representation of nudity in the established Israeli media.

* Dr. Gilad Padva (padvagd@bezeqint.net) teaches at Tel-Aviv University and at the Beit Berl College.

A forum of their own: Views about the Internet among ultra-orthodox Jewish women who browse designated closed forums

Azi Lev-On and Rivka Neriya Ben-Shahar *

Abstract

The ultra-Orthodox society in Israel is keen on preserving its character as an “enclave culture.” But a key challenge that it faces is the penetration of new communication technologies of which the Internet is among the most controversial. Due to its character, there is a deep concern of exposing the ultra-Orthodox public to heresy, violence and sexually explicit speech. The article presents the perceptions of the Internet by 53 ultra-Orthodox women, members of closed designated forums who responded to an online questionnaire. The study sheds light on the phenomenon of ultra-orthodox women who use modern technology, in a space whose legitimacy is questionable in their society, and in which they can converse with other ultra-Orthodox women anonymously, on themes that are of common concern. Findings show that they view the Internet as having a significant impact on their private lives as well as a threat to their ultra-Orthodox way of life. They argue that rabbinical authorities enable the use of the Internet for work-related purposes only, but not at home. Still, they claim that the Internet enables them to feel empowered. They create online relationships, especially with other ultra-Orthodox women. Most women share their browsing patterns with their spouses, but not with their friends. The findings demonstrate ambivalence regarding the uses and abuses of the Internet. As independent women living in a community with strict supervision and enforcement mechanisms, they want to feel a part of the ultra-Orthodox community, while maintaining a forum of their own.

* Dr. Azi Lev-On (azilevon@gmail.com) and Dr. Rivka Neriya Ben-Shahar (rivka.nbs@gmail.com) are both lecturers at the School of Communication, Ariel University Center of Samaria.

A self-portrait of Israeli journalists: Characteristics, values and attitudes

Oren Meyers and Jonathan Cohen*

Abstract

This study reports on a survey conducted in order to present a self-portrait of Israeli journalists. It maps the demographic make-up of this professional community, delineates journalists' perceptions regarding their social standing and identifies their attitudes towards some of the dilemmas central to their profession. The results of the survey, in which 333 journalists took part, show that Israeli journalists are satisfied with their work and most would like to continue working as journalists. They see journalism as a relatively respected occupation. In terms of the division between media, working for national print media, for radio and for television is perceived as most respected, followed by work for online media; finally, working for local and sectorial media is perceived as least respected. Journalists do not, as a rule feel inhibited to publish the information they gather, but those covering social issues (e.g., welfare) feel less free to do so than business reporters. Finally, the study discusses its findings within in the context of similar international surveys and previous studies of Israeli journalists.

* Dr. Oren Meyers (omeyers@com.haifa.ac.il) is a Lecturer, and Jonathan Cohen (jcohen@com.haifa.ac.il) is a Senior Lecturer, both in the Department of Communication at the University of Haifa.

